

XXVIII. ÉVFOLYAM, 2019. FEBRUÁR

T A R T A L O M

3	GRENDÉL	
■ 4	SZIGETI LÁSZLÓ	■
	Egy konok író halálára	(esszé)
■ 6	MÉSZÁROS SÁNDOR	■
	Grendel-vignetták	(esszé)
■ 9	A legkedvezőtlenebb helyzetekben is van egy kis remény	■
	Toldi Veronika interjúja Grendel Lajossal	
■ 20–22	VILIAM NÁDASKAY	■
20	Circus Maximus	
20	Ha már úgyis kimész	
21	Fal	
21	Ezermester	
21	Villamoson	
21	Szimuláció	
22	Én	
22	Freskók	
22	Férfi	(versek Csehy Zoltán fordításában)
■ 23–25	MICHAL TALLO	■
23	Erőszak	
24	mozgás	
24	Antimitás	
25	kapcsolat nélküli üzemmódban	
25	bármit	(versek Csehy Zoltán fordításában)
■ 26	KOMPOLTHY ZSIGMOND	■
	Pannon pestis	(regény, 5. rész)
■ 46	DEMUS GÁBOR	■
	mondják, nincsen	(vers)
■ 49–59	ILMA RAKUSA	■
49	Katica	
55	Misi	(novellák Tatár Sándor fordításában)
■ 60–61	FELLINGER KÁROLY	■
60	Lelakott mennyország	
60	Perspektíva	
60	Fügefa	
61	Fertőtlenítés	
61	Nincs tél	
61	Tavas	
61	Utóhang	
61	Kétértelműség	(versek)

- 62 **TÓBIÁS KRISZTIÁN** ■
Kicsi gyíkcokkák napoznak a lövészárokban (1999–2001) (naplóregény)
- 67–73 **PIROS VERA** ■
67 mikroklíma
68 a kertben
69 a köd
69 inverzben
70 a 28-as
71 não faz mal (versek)
- 74 **VONNÁK DIÁNA** ■
Akvárium (novella)
- 77 **HEVESI JUDIT** ■
Semmi ünnep (vers)
- 78 **BÓDI PÉTER** ■
„Az elnyomottak művészete” (tanulmány)
- 92 **SZILÁGYI MÁRTON** ■
Egy színész élete
„Írjátok a mi tollatokra jön”. Egressy Gábor családi levelezése
1844–1865, I–II. kötet) (kritika)
- 96 **SCHMAL ALEXANDRA** ■
Utóirat gyanánt (vita)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
ms.kalligram@gmail.com

SZERKESZTŐK:
Ágoston Attila (koordinátor)
oz.kalligram@gmail.com
Száz Pál
palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Hizsnyai Zoltán,
Rédey Zoltán

Szerkesztőség:
KALLIGRAM, spol. s r. o.
Staromestská 6/D
P. O. Box: 223
SK-810 00 Bratislava 1
Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Mészáros Sándor

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlačé;
Uzbecká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
214; e-mail: predplatne@slposta.sk
Magyarországi elérhetőség:
ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap
(Publikáciu z verejných zdrojov
podporil *Fond na podporu kultúry
národnostných menšín*)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a Kalligram Polgári Társulás/OZ
Kalligram, Hlavná / Fő utca 37/19,
SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-
szerdahely [IČO:42291810] és a
Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,
Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:
12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap
10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

GRENDDEL

(1948-2018)

Egy konok író halálára

1.

Néhány héttel a *Rossz idők járnak* megjelenése után egy lakásához közeli kocsmában ülünk. Biztos volt benne, hogy olvastam az új könyvét, s nemcsak azért, mert a szöveget Ági tördelte nálunk otthon, hanem mert tudta, hogy minden könyvének a szövegét még a megjelenés előtt elolvasom.

– Már nemcsak a Kelet, hanem a Nyugat is kétségbeesésben él – mutattam a könyvre.

Kópéskodó arcot vágott, amiből azt olvastam ki: miért csodálkozol, nyolcvankilenc után másról sem beszélek. Alkalmi összevetésként szóba hoztuk korábbi novellisztikáját.

– Más idők jártak – mondta lakonikusan.

Hallgattuk a kocsmá zsongását. Mindkettőnknek jólesett az ötvenéves kötődés szótlanágában ülni.

– Hogy vagy? – kérdeztem.

– És te? Hallom, infúziókat kaptál.

Ekkor esett le, hogy a halálról szeretne beszélni.

– Még nem akarok meghalni – mondtam.

– Én sem – felelte.

Ha arról volt szó, hogy megmentse önmagát, nem habozott játszani saját lelkével. Ebben testvérek voltunk. Erkölcstelen dolog óvatlannak lenni.

– Az ellenállásnak többféle módja van – nézett a szemembe. – A többiek mind faluról jöttek, mi kisvárosból. Léva és Dunaszerdahely... Megvan még a nyolcas?

A nyolcadik emeleti garzonlakásomról kérdezett, amit már rég eladtam, s amelyben éven át többször is napokat töltött. A reggeleket ott is írással kezdte. A nyolcvanas években a legröbbit talán Musilról, Közép-Európáról és Miskin herceg gyávaságáról beszéltünk. Mit takar a bűn, és mit a bűnhődés?

2.

Most, hogy Grendel Lajos meghalt, rémít meg igazán emberi zárkózottsága. Alkati szomorúságnak is nevezhetném.

Közemberként, íróként nyitott volt. Élvezet volt látni, hallgatni, ahogy lehetséges szellemi utódaival foglalataskodott. Szabadságot adott nekik és szeretettel teli biztatást. Rengeteget beszélt, törődött velük. Ő volt a Mester.

Engem a gyöttrődő magánember érdekelt. Úgy éreztem, kölcsönösen szükségünk van egymásra. S ebben nem is tévedtem. Grendel nélkül nem válhatott volna a Kalligram azzá, amivé. S én sem.

De Lajos énjét sosem tudtam egészen feltörni. Valamifajta ős-szemérem nem engedélyezte számára a teljes kitárulkozást. Sokáig azt hittem, a szemlélődés mészölyi parancsát követi azzal, hogy szinte mindenüvé, még a kocsmába is egyedül jár. Egy barát jelenléte figyelmet igényel, ami tompíthatná látása élességét, akadályozhatná őt írói és mentálhigiénés szükségleteinek végzésében. Abban, hogy ne elméletileg, hanem emberközelből, pengeélesen hatoljon a valóság mozzanataiba, s onnan konokul tovább, az egyetemesig.

Lehettem vele Erdélyben, Vajdaságban, Varsóban, Krakkóban, Washingtonban vagy New Yorkban, Prágában, netán imádott Párizsában, mindig mindenhol elszokolt, lelépett, eltűnt. Szüksége volt az egyedüllétre. A magányos csatangolásra.

3.

Mindig lenyűgözött az a konok akarat, amellyel tiszta és igaz ember akart maradni. Hűség és hűtlenség, igazság és hazugság, tisztaság és mocsok, szeretet és gyűlölet – ezeknek a parazsán járta Grendel a magyar és az európai szellem haláltáncát. Mégsem a lélektan, hanem alapvetően az erkölcs érdekelte. Tiltakozott is, ha valaki lélektani írónak nevezte.

Utolsó éveiben megbocsájtással viszonyult a kollektív mélytudathoz, a nemzeti barbarizmushoz – a gyűlölködő egyénhez azonban nem. A szlovákiai magyar identitáskultúra barbarizmusában is konokul kereste és meg is találta az egyetemeset.

Az egyetemes emberit.

Azt is mondhatnám – hisz Prágában én ismertetem össze Hraballal –, megtalálta a hrabali gyöngyöket a mélyben. Csak hát ez méltánytalan lenne. Mert amit hátra hagyott, azok nem hrabali, hanem kőkemény grendeli gyöngyök a mélyben. ■ ■ ■

■ **Szigeti László** (1949): a Kalligram Kiadó egyik alapítója, és 2016-ig a kiadó igazgatója.

Grendel-vignetták

Kissé telt, derűs, már-már jovialis arc. Inkább néznéd malomellenőrnek, mint írónak. De a szemei árulkodóak: kíváncsi, nyugtalanul fürkésző és kíméletlenül éles tekintet!

Soha nem hallottam panaszkodni. Ami lehet véletlen. Ám könyvei is masszívan ellenállnak annak a sérelem- és panasz-kultúrának, ami a kisebbségi létben szinte kikerülhetetlen és mérhetetlenül fárasztó.

„...pedig szeretné egyszer megkóstolni az osztrigát, mert nem is magyar író az, aki nem evett még osztrigát. Így csak szlovákiai magyar író lehet világeletemben, pedig ő nem szeretne egész életében szlovákiai magyar elbeszélő maradni.” *(Életrövidítés)*

foto: Szigei László

Krúdy Gyula, Bohumil Hrabal és Mészöly Miklós. Az ember a lehető legkényesebb ízléssel válassza meg mestereit!

Javíthatatlan közép-európai, tehát sokat tud. A könyvei viszont nem azt kérdezik, mire jó, hanem hogy mire elég ez a tudás.

Hazám, Abszurdisztán. A legpontosabb cím életünk topográfiájára.

Az a lebegő történelmi irónia, amit Grendel Lajos vezetett be az ún. kisebbségi irodalmak diskurzusába, mára elveszítette olvasóit. Kis túlzással: az áhítatosan wassalbertezők országa lettünk – akik viszont nem, azok okkal-joggal kérdezik: mire megyünk azzal a rettenetes nagy eszünkkel?! Butulunk, és ez még nem is a legrosszabb verzió, hiszen Közép-Európa most éppen felejteni akar: a szenvedés, az ámulások és az örökös lúzerség történeteit kár annyit ismételtetni.

A provincia ellen nincs szív-gyógyszer. „A főváros itt van, mutatott körbe, bennünk van.” (*Éleslövészet*)

Egyik regényének hőse egy tömegsírt örökölt. Jó vicc, mondhatná valaki, aki nem itt élt.

„Ismeritek az abszurdban gyönyörködés tébolyát?” – kérdezte Witold Gombrowicz több mint ötven éve. Csak úgy idemásoltam ezt a mondatot, nem akarnék túl sok tanulságot kisajtolni belőle, csupán arra emlékeztetnék, hogy talán így néztünk önmagunkra meglehetősen hosszú ideig. Talán, de ez egyáltalán nem biztos, mert hát olyan kínos erre gondolni, mekkora perverz állatok voltunk, ahogyan szemléltük-elviseltük e térség abszurd mindennapjainak tébolyát. És viszonylag kevesen bolondultak bele ebbe, utólag így áltatjuk önmagunkat – mi, tébolyultak.

Szeretek Pozsonyban élni – mondta egyszer nekem azon a nyugodt és természetes hangon, amitől minden nackósnak azonnal feláll a szőr a hátán.

„Megöregedtem, ahogy a tükör mutatta, s elvesztettem a szabadság illúzióját. Vagy inkább fordítva: megöregedtem, mert elvesztettem a szabadság illúzióját.” (*Szemérmes beszámoló egy álom közepéről*)

És akkor még egy szót sem szóltam a humoráról! Arról a keserű, reszelős nevetésről, ami a magyar irodalomban előtte jórészt ismeretlen hang volt. Egy vidéki fapofa, na...! Vagy inkább egy angol úr, aki tévedésből Léván nőtt föl, de ezt később jófajta, embert próbáló tévedésnek gondolta volna, ha a komcsiknak van némi ízlésük. De sajnos nem volt.

„Rövid a faszom!” – ismeri föl végre az igazságot a *Mátyás király New Hontban* című regény egyik főhőse, az öreg, puritán kommunista, amikor szemérmesen körülnéz a városka első szex-shopjában. A könyv budapesti bemutatóján, amikor Grendel fölolvasta ezt a mondatot, kibuggyant belőle a nevetés. Sőt, hiába próbálta fegyelmelni magát, úgy röhögött, mint egy lakli kamasz. Ezt Krúdy és Hrabal ugyan elnézte volna, mert ők világlátásukban imádták a malacságokat, de Mészöly Miklós bizonyára felnézett volna délutáni szendergéséből: „Szedd össze magad, Lajos! Egy férfi nem nevet a saját viccein...” Grendel elvileg nem mindig értett egyet Mészölynek e férfias tempóival, ő ennél léhábban gondolt az irodalomra, most mégis összeszedte magát, újra nekifutott a mondatnak, majd megint zavartan elpirult, mert hogy direkt kihagytam az első pírulását, mivel ez volt a jobb, ha egy érett, negyvenes könyvtárosnő látja, azonnal beleszeret, annyira édes volt!, de ott és akkor erre viszonylag kevés esély volt, így Grendel rendesen végigolvasta a jelenetet – mindössze néhányszor nyertett föl közben még. Mondom, az egésznek csak az a titka, hogy az ember lehetőleg jól válassza meg a mestereit: a többi úgyis tehetség és szerencse dolga.

Írni a halál ellen. Az ilyen patetikus mondatnak van értelme, de ritkán van fedezete. Vagyis hitele. 2010. január végén, amikor Grendel elküldte nekem szerkesztésre a *Négy hét az élet* című nagyszerű regényének kéziratát, néhány nap múlva agyvérzést kapott Moszkvában. Elvesztette jórészt beszédképességét, elfelejtett nyelveket, alig tudta mozgatni a kezét is. De megtanult újra beszélni, majd írni is. Tragikusabb hangoltságú, szikárabb történeteket írt, erősebb kihagyásokkal, lassabb és nehezkesebb mondatokkal. Nem tűnt el belőlük sem az ironia, sem a régi derű, csak sokkal keserűbb lett. Nem adta föl, szinte az utolsó pillanatig. Ebben van valami utánozhatatlanul szép és megrendítő. ■ ■ ■

Isten veled, drága Lajos!

■ ■ ■
Mészáros Sándor (Bonyhád, 1959): a Kalligram Kiadó vezetője.

foto: Gerőcs Péter

GRENDEL LAJOS

A legkedvezőtlenebb helyzetekben is van egy kis remény

■ *Az Éleslövészet francia nyelvű megjelenése nemcsak a te életedben volt óriási jelentőségű – Párizsról később! –, hanem bizonyos értelemben az irodalmi életet is felrázta, hiszen akkor már évek óta nem jelent meg szlovákiai könyv francia fordításban. Hogy fogadta a szlovák írószövetség a hírt?*

– 1983-ban levelet kaptam Virág Ibolyától, Párizsból, hogy le szeretné fordíttatni a *Galeri* című regényemet. Később a *Galerit* ejtette, az *Éleslövészet* lépett a helyébe. Ez elég nagy felfordulást váltott ki a Madáchban, de az írószövetségben is, épp a kérdésedben említettek miatt. A Kiadói Főigazgatóságon is zavarba jöttek. Ez amolyan bürokratikus szerv volt, de nagyobb hatalommal rendelkezett, mint az összes kiadó együttvéve. Ugyanakkor szerencsém is volt – Karol Wlachovsky már fordította az *Éleslövészetet* és a *Galerit* (majd még kiegészítette az *Áttételekkel*). Tehát

a szlovák cenzúrán már átmentek a könyvek, nem kis részben Wlachovsky támogatásával, mert jó ismerősei (hacsak nem barátai) voltak a Kiadói Főigazgatóságon.

Egy biztos: szlovák fordítás nélkül nem engednek ki Franciaországba. Ha a szlovák fordítás megjelenik, akkor lehet, hogy... Ez abszurdisztáni gondolat, de hát Csehszlovákia a hetvenes és nyolcvanas években maga volt Abszurdisztán. Mindenesetre lektoráltatták a szlovák kötetet, benne az *Éleslövészetet* is. A lektor igen jóindulatúnak bizonyult – nem volt pártbürokrata.

■ *De a '86-os franciaországi bemutatóra mégsem engedtek ki...*

– Így igaz, a könyvbemutatóra nem értem oda, csak fél évvel később. Vagyis halottnak a csók. Mert akkor már a kutyát sem érdekelte a francia nyelvű könyvem.

■ *Majdnem egy hetet töltöttem az első látogatásodkor Párizsban. Gyakran mesélted, azonnal beleszeretél: a mértaniságába, az intelligenciájába és a francia konyha gyönyörűségeibe. És már akkor eldöntötted – a homárt kihagyod a menüből erre az életre.*

– Na, igen, a homár! Mindjárt mondom. Szóval 1987 áprilisában kiengedtek Párizsba. Ez akkoriban nagy szónak számított. Előtte való éjszaka – micsoda örült ötlet volt! – elhatároztam, hogy nem alszom. Lesz, ami lesz. Órákig bírtam. Öt óra körül elaludtam. Később madárccsicsergésre ébredtem. Fél hét volt. Hétkor indult a repülöm Prágába, mert Pozsonyból nem lehetett Párizsba repülni. (Talán most sem lehet.) Fölkeltettem Ágit, és villámgyorsan felöltöztünk. Irány a Skoda! Ági éppen négy nappal ezelőtt kapta meg a vezetői engedélyt. Rohanás a repülőtérré, miközben halálra váltan gondoltam arra, hogy már úgymint mindegy. Ráadásul rossz irányt vettem, és bekeveredtem Štrkovecra (ott volt Pozsony első lakótelepe). Mire kikeveredtem, újabb tíz perc telt el. Hét óra után értem ki a repülőtérré. És csodák csodája – a repülőgép megvárt! Valami műszaki hiba miatt egy órával később indult... Mi ebből a tanulság? A legkedvezőtlenebb helyzetekben is van egy kis remény. Igaz, hogy az már a csodával határos. És velem ez a csoda történt meg. A párizsi repülőt nem késtem le, mivel csak fél tizenkettőkor indult Prágából, és a Pozsony-Prága repülőút háromnegyed óra.

Először ültem repülőn, és az első kanyar után meggyőződésem volt, hogy lezuhanunk. De a repülőgép többi utasa fapofával ült, ami egy kissé megnyugtató volt. Prágában, a repülőtér végében, végre megborotválkoztam. Párizsba kora délután érkeztem meg, ha jól emlékszem, a Charles de Gaulle repülőtérré. Virág Ibolya várt a repülőtéren, akivel aznap este egyebek mellett osztrigát ettem, mivel az *Éleslövészet*-ben van egy szakasz, amelyben az elbeszélő elmondja, hogy nem is szlovákiai magyar író az, aki nem evett osztrigát.

A mellettünk lévő asztalnál egy fiatal német pár homárt evett. Amikor kihozták az evőeszközöket, a fiatal férfi elsápadt: fogók, csipeszek, csavarhúzó, hengerek és az isten tudja milyen szerszámokkal telt ibrik várt rá. A fiatal férfi megkért, hogy segítsék eligazodni a rengeteg szerszám között. De én sem voltam nála okosabb. A gyötrelmeit nézve csendben eldöntöttem, hogy homár nélkül is nagyon jó a vacsora. Azonnal beleszerettem a francia konyhába.

Talán öt vagy hat nap volt Párizs. Az biztos, hogy 1987-ben azt hittem, hogy először és talán utoljára vagyok Párizsban. Nos, ebből végül tizenhárom alkalom lett, a rendszerváltás előtt három, a többi pedig a rendszerváltás után. Párizs szinte a szívemhez nőtt. Az első alkalommal – tehát 1987-ben – az első két napon, reggeltől estig, bejártam a várost, úgyhogy a második nap estéjére földagadt a bokám. Ekkor már földalattival utaztam. A földalatti tizenhárom irányban megy, voltaképpen behálózza az egész belvárost. A belváros alatt Budapest három-négyszeresét kell érteni. Ha Párizs belvárosának legdélibb pontjáról el akarsz jutni a legészakibb pontjáig, az egy napot vesz igénybe. Ugyanakkor – Hausmann bárónak köszönhetően – nem lehet eltévedni benne. Csupa mértanilag rendezett sugárút és körút tarkítja a várost. Mértaniságának köszönhető, hogy Londonnál, Berlinnél, Rómánál sokkal egyszerűbb közlekedni benne. Párizs legnagyobb ajándéka a metró a maga tizenhárom állomásával. A metró, amely külön életet él, főleg a nagy állomásokon, mint a Montparnasse vagy a Châtelet, ahol az egyik metrótól a másikig tíz perc az út. (Szinte egy város a föld alatt.) Szóval az első találkozásom a várossal tulajdonképpen a megismerkedésem Párizssal, és az, hogy tizenháromszor megyek, még álmomban sem sejtettem.

■ *Az Éleslövészet megjelenése után fél évvel, amikor kint voltál, tartottak egy könyvbemutatót. Ahogy említetted: a L'Harmattan boltjában. Hogy fogadtak és milyen sikere volt a bemutatónak? Mennyire ismerted akkoriban a kiadót?*

– Igen, fél évvel az *Éleslövészet* megjelenése után volt a bemutató, és én az előtte való napon meglátogattam a L'Harmattan kiadót, és beszélgettem a könyvkiadó igazgatójával. Nem volt fogalmam arról, hogy micsoda birodalom ez. Az igazgató körbevitt a kiadó termeiben. Például megmutatott egy könyvespolcot. A négy-szer négyméteres fal előtt megállva, mely könyvekkel volt teli (a padlótól a plafonig) közölte, hogy amit azon látok, az csak a brazil irodalom. Mit mondjak? Leesett a tantusz – de az kevés. A L'Harmattan mindenekelőtt a dél-amerikai irodalmakkal foglalkozott. Szóval leesett a tantusz. Mi az *Éleslövészet*? Egy porszem a rengeteg könyv között. (Persze a honoráriumot megadták.) Másnap a könyvbemutató rövid, de sikeres délutáni esemény volt. Ott volt a nálam fiatalabb francia fordító is. A legnagyobb meglepetésemre és örömömmre megjelent Fejtő Ferenc is, holott délután a havi magyar emigráns összejövetelt tartották. A könyvbemutató után pezsgővel kínáltak meg, és én elbeszélgettem József Attiláról meg Szentkuthy Miklósról Fejtő Ferencsel, akinek tetszett az *Éleslövészet* – tulajdonképpen azért jött el, hogy megismerjen.

A második látogatásom Párizsban 1987 őszén volt, Kassák meg nem élt százéves születésnapján. Ide is meghívót kaptam, és az Írószövetségben nagy nehezen elintézték az utamat három napra. Három nap után a Csehszlovák Nagykövetségen kellett jelentkeznem, hogy további öt napra meghosszabbítsák a tartózkodásomat. De a párizsi követséget erről elfelejtették értesíteni. Úgyhogy nagy bonyodalom támadt az egészből. A Csehszlovák Nagykövetségen közölték velem, hogy „illegálisan” tartózkodom Párizsban, szedjem a sátorfámat, és a legközelebbi repülővel utazzam haza. De azért a Kassák-emlékest egy részén részt vettem, meg a fogadáson a párizsi Magyar Intézetben, ahol lerohant az embertömeg az első emeletről a földszintre, mert, ugye, Kassák után rögvést a gyomor következett... Hát, a szlovák ember nem változik. De a magyar se (persze, ezt úgy általánosságban gondolom).

1989 júniusában, épp Nagy Imre újratemetése táján, Párizsban rendezték a Belle Étrangére-t, ahol Magyarország volt a napirenden. Ezt minden évben megszerve-

zik, egy tíz napos rendezvény, ahol egy-egy külföldi ország irodalmával ismerkedhet meg a francia közönség. Nos, 1989-ben Magyarországra került a sor – hogy véletlen volt-e vagy sem, azt nem tudom, mindenesetre Nagy Imrével voltak te a francia lapok. Így vagy úgy, fokozott érdeklődést váltottam ki a francia olvasóból, és ennek nem kevés köze volt Nagy Imre újratemetéséhez. Ez tíz nap időtöltést jelentett Párizsban (illetve Strasburgban), felolvasásokkal tarkítva. Tudniillik a tizből négy napot Párizson kívül tartózkodtunk különböző helyeken. Külön a költők és külön a prózaírók két-két csoportja. Engem Mészöly Miklós és Konrád György társaságában Strasburgba osztottak be, de valamilyen oknál fogva Konrád lemondta a franciaországi utat. Így hát Mészöly Miklóssal utaztam Strasburgba. Délelőtt indultunk volna, de a vonat valami miatt késett, majd mellékvágányra tereltek, stb. Szóval nem kezdődött az út valami fényesen. Strasburgba négy órással késéssel érkeztünk meg, ott autóba szálltunk, és villámgyorsan a televízióba mentünk. Három órára volt a beszélgetés hirdelve (élő adás volt), és mi háromnegyed háromkor érkeztünk meg. Főlkészülésről szó sem lehetett, nem is beszélve a hosszú út utáni pihenésről. De elmondtuk, amit akartunk, mindenféle baklövés nélkül, majd utána (rögtön utána) interjút adtunk a strasburgi napilapnak.

A második nap már könnyebb volt. Vacsorára meg voltunk hívva egy magyar étterembe, valahol az óvárosban, ha jól emlékszem Tisza Étterem, talán így hívták a helyet, és magyar népviseletes lányok szolgáltak fel. Itt igen jót beszélgettünk az étterem tulajdonosával, aki egy emigráns magyar volt. Nagy Imre újratemetése is szóba került, és lehet, ez is volt az oka annak, hogy Mészölyt soha nem látam ennyire derűsnek. Hazafelé menet elcsaltam Miklóst a főtér közeli kávéházba, mert nem akaródzott lefeküdni. Mit is mondjak? A pincér már tökrészeg volt, de ilyen aranyos emberrel ritkán találkoztam. Összevissza dülöngélt a vendégek között (még füttyült is), de a tálcát egyenesen tartotta.

Párizsban külön a költők, és külön a prózaírók szerepeltek két különböző napon a Beaubourg-palotában (azaz a Pompidou központban), mely Párizs egyik legfontosabb kulturális központja a jobbparton. Mindjárt az első napon vacsorát adtak a La Coupole-ban, melyen a francia külügyminisztérium is jelen volt egy szimpatikus fiatalemberrel (sajnos a nevére már nem emlékszem). Tulajdonképpen ő

volt a francia külügyminisztérium fő szervezője ez alkalommal. Mészöly megsúgta, hogy a szintén jelenlévő Nemes Nagy Ágnes arca igen fehér, és ez nem jót jelent. (Itt tudtam meg, hogy súlyos beteg.) Visszatérve Párizsba a Rue de Rennes-en, egy hatalmas könyvesboltban újabb jelenésünk volt. Én itt ismerkedtem meg Sipos Gyulával (Albert Pál néven tudósított Párizsból a Szabad Európa Rádiónak). 1989. volt – a levegőben lógott a kommunista rendszer bukása. Ezt még én is sejtettem, holott a Jakes-rezsim még szilárdan állt, és persze a „peresztrojkából” semmit nem vett át. Pontosabban: válság volt – nem is akármilyen –, de senki nem tudta, mi lesz a kimenetele. A reménykedők reménykedtek, a borúlátók meg borúsak voltak. Szóval a szokásos. A Rue de Rennes-en amolyan bemutató volt, fölolvadás nélkül. A fölolvadásra a Beaubourg-palotában került sor néhány nap múlva.

A fölolvadás a Pompidou központban életre szóló élmény volt, ennél többet nem kívánhat magának az ember (aki író). Eszembe jutott a néhány nappal korábbi fölolvadásom Strasburgban, amikor a könyvtulajdonos és egyben könyvtárosnő búcsúzáskor megjegyezte: máskor ne írjak ilyen bonyolultan. Megígértem. A párizsi fölolvadás egészen más volt. Kiültettek bennünket a színpad közepére (öten vagy hatan, ma már nem tudom), csupa prózaíró, felolvastak a regényünkből egy részletet, és válaszolnunk kellett a műsorvezető kérdéseire. A műsorvezető tapasztalt róka volt, a francia rádió és televízió egyik sztárriportere. Én a Kafkára hajazó (ti. volt benne egy Kafkára emlékeztető motívum) kérdést kaptam, amire a lehető legrészletesebben feleltem, talán túl részletesen is, mert Nemes Nagy Ágnes, aki a második vagy a harmadik sorban ült, egyszer csak intett a kezével, hogy most már elég volt. Rögtön abba is hagytam. Szóval eleget beszélünk. (A költők néhány nappal korábban szerepeltek.) A fölolvadásunk roppant jól sikerült.

■ *Ezen a párizsi úton volt egy emlékezetes meghívásotok a Sorbonne-ra is... Számodra elég izgasztó ugyan, de Mészöly lenyűgözött mindenkit. Hogy emlékszel vissza erre?* – Nos, ezt a délelőttöt sosem felejttem el. Dél volt, és szabadnaposak voltunk. Mészöly Miklóssal ücsörögtem egy padon, és valamiről beszélgettünk. Mészölynek ekkora jelent meg a *Merre a csillag jár* című kisregénye. Ez nagyon megtetszett egy Franciaországba szakadt honfitársunknak, és lefordította franciára. Délben meg-

jelent a fordító, és közölte, hogy a Sorbonne rektora vár bennünket – természetesen a Sorbonne-on. Azonnal szerez egy kocsit, és odamegyünk. Próbáltam kibújni a kötelezettség alól arra hivatkozva, hogy Miklóst várják, és nem engem, de a fordító hallani sem akart róla. Azt mondta, már bejelentette, hogy egy szlovákiai magyar is jön, úgyhogy mese nincs, indulni kell. Így volt, ahogy mondd, teljesen leizzadtam. Ugyanis a helyzet az volt, hogy Miklósnál ing volt, de én... Hogy úgy mondjam, csavargónak is megfelelt volna a külsőm. Egy matrózpóló és egy szakadt farmer volt rajtam – ezt a hacukát viseltem. De ez még hagyján! Fölfelé mentünk a vörös szőnyeges lépcsőn, és az első emeleten egy fehér kesztyűs, vörös zakettbe öltözött inas (vagy mi a csuda) várt minket, olyan fensőbbes ábrázattal, hogy majd' elsüllyedtem. Mint egy holdkóros, csak caplattam fölfelé, és azt kívántam, hogy a következő lépcső alatt nyíljon egy szakadék, és süllyessen el. Legalábbis engemet. De az istennek nem nyílt meg a föld alattam. A rektornőnek viszont a szeme sem rebbent. Leültetett bennünket. Hogyan érezzük magunkat Párizsban? Milyen a Belle Étrangére? Mészöly franciául válaszolt, én angolul hablatyoltam valamit. Körülbelül fél óráig tartott a látogatásunk. Hm. Fölénynek nyoma sem volt. Talán Mészöly franciatudása tette? Nem hiszem. Minden jel szerint mindenkinek roppant tetszett, amit mondott, és rektornő oly közvetlen volt és barátságos, mintha régóta ismertük volna egymást. Persze, ott állt vigyázz állásban a piros zakettos, fehér kesztyűs inas, és ha kifogyott a pezsgőnk, sietett újratölteni. De a kedves, fölényes mosolytól az istennek sem tudott megszabadulni. – Nos, ez kivételesen nem volt a programban. A vörös zakettes inas gondolatára máig ellep az izzadság, pedig ennek már idestova harminc éve.

Párizs kellemes arcát ismertem meg, ráadásul Nagy Imre újratemetése közelgett, magyarán, a franciák kiváltképp kíváncsiak voltak a magyarokra. Mészöly Miklós hamarabb elutazott, mert a temetésen ott akart lenni. Én is mentem volna, de akkor még nem volt EU, hogy menjek. Akkor még kommunizmus volt, bár az utolsó óráit járta. Vasfüggöny is volt. (Az is az utolsó óráit járta, amit még persze nem tudtam.) Nagy Imre számomra hős volt, és abszolút nem értek egyet a mai közfelfogással, mely Nagy Imréről afféle „megyek a vonat után”-típusú hőst csinál. Csak

tessék elolvasni Rainer M. János Nagy Imre monográfiáját! A szóban forgó monográfia elég tárgyilagos. Nagy Imre október 28-tól miniszterelnöke volt az egész magyar népnek. November 4-én nem véletlenül mondta azt, amit mondott. Tehát nem november 4-e után lett hős. Ez annyira hamis, hogy kár szót vesztegetni róla. Igaz, balos volt. Igaz, kommunista volt. De 1953. után nagy utat tett meg. E nélkül a három év nélkül elképzelhetetlennek tartom a november 4-i állásfoglalást, noha, paradox módon, mindvégig kommunista maradt. (Vajon létezik más-fajta kommunizmus is? Talán ezt a kérdést is föl lehet tenni manapság.)

■ *Párizson kívül rengeteg helyre utaztál. Például Barcelonába, ahol a PEN kongresszuson vettél részt, de mesélted Londont, Köln, Dublint is. Martin Bútora meghívására Szigeti Lászlóval kiutaztatok New Yorkba és Washingtonba, és ahogy emlegetted többször, Olaszországot az Acerbi-díj után még jó párszor bejártad.*

– Hát igen, imádkok utazni! Néhány mondat, mondjuk, Barcelonáról. Kerek hat órát vártam a repülőre Bécsben a szlovák kollégával, Daniel Hevierrel, mivel akkor még, 1992-ben csak egy busz járt Bécsbe, a schwechati repülőtérre, a repülő meg este hatkor indult. Ráadásul vasárnap. Alkonyatkor érkezünk meg Barcelonába, a repülőtéren pálmafák stb., jegyet vettem, jól becsaptak, drágábban adták, s a szokásos bosszúságok. A PEN kongresszusra jöttem, és itt ismerkedtem meg Györgyei Klárával, aki intelligenciájával, okosságával és humorával egy tündér volt. Bárhová is érkezett, azonnal a társaság középpontja lett. Az egyik jelentős amerikai PEN Clubot vezette. Barcelonában a gótikus székesegyházzal szemben kaptunk szállást. Nem mertem megkérdezni, hogy mennyibe került. Hála Istennek, nem én fizettem. A szálloda halljában mindjárt az első este figyelmeztetett a portás, hogy zárjuk be a szobát, és ne nyissuk ki, csak ha biztosak vagyunk benne, hogy a látogatót ismerjük. Mert, úgymond, mindenféle gyanús alakok látogatják a szállodát. (De pisztolyt nem adtak.) Hogy nem beszélt a levegőbe, azt mindjárt másnap megtudtuk. Két delegátust az utcán meglóptak. Szóval a lelegegánsabb szállodában jönnek-mennek az emberek, mint a vasúti pályaudvaron. No, ez hiányzott csak nekem! Egyébként jól éreztem magam, és az utolsó előtti estén meglátogattam a Gaudi-féle katedrális (most is őrzöm a fényképét). Egy kicsit kívül esik a belvárostól, de aki látta... Hát a világ nyolcadik csodája! Ha egyszer el-

készül, valóban az lesz. (Hogy mikor készül el? Én biztosan nem élem meg.) A hagyományos gótikus katedrális is óriási. És tele van „szent” libával, és az is „óriási”. (A libák ti. járnak-kelnek a katedrálisban, mintha az az övék lenne.)

Második barcelonai utamra 2003-ban került sor. Ez annyiban is rendkívüli volt, hogy a szervezők – a barcelonai írószövetség (vagy valami efféle) – előre kikötötték, hogy a kisebbségi magyarokkal is találkozni fognak, sőt, ez lett a legfőbb pontja a látogatásunknak. Esterházy és Kalász Márton mellett Szilágyi István, Tolnai Ottó és jómagam vettünk részt a találkozón, amelyet Déri Balázs vezetett. (Megjegyzem: Szilágyi István, Tolnai Ottó és én afféle „diplomatának” kezdtük érezni magunkat... Kisebbség: Szilágyi István, Tolnai Ottó és én, szóval mindig ugyanazok, hárman). A barcelonai írószövetség akkora tiszteletet mutatott, hogy hasonlóra – még csak megközelítően hasonlóra sem – emlékszem. Igazán tejbe-vajba fűrösztöttek. Én viszont egy alkalommal pórul jártam. Nagyon szégyeltem magam emiatt. Egy katalán kollégákkal való beszélgetésen kijelentettem, hogy ők, a *spanyol* írók is meglehetősen szerény számban fordítódnak le magyarra. No, erre kitört a botrány. Az egyik hölgy kipirosodott arccal tiltakozott, hogy ők nem spanyol írók, hanem katalánok. Legszívesebben megvert volna. Óriási hibát követtem el azzal, hogy spanyol íróknak neveztem a kollégákat. (No, azóta is drukkolok a katalánok önálló államhoz való joga miatt, és ma már nem keverem őket össze a spanyolokkal.) Viszont megnéztem az egyik kedvenc festőm, Joan Miro képeit, és a katalán származású (nem vagyok benne száz százalékgig biztos) Picasso pályakezdő festményeit, amely a 19. század utolsó évtizedébe vitt vissza. Szóval Picasso, Miro, Gaudi, és a kedvenc filmrendezőm, Buñuel... Elég szép lista! Mind katalánok, nem spanyolok.

Egy másik PEN-ülésen történt, ezúttal Edinburghban, 1997-ben. Kirándulás Glasgowba. A glasgow-i polgármester fogadott bennünket. Nagyon jókedvű volt, minden delegátust külön üdvözölt. Én a magyar, az erdélyi magyar és az amerikai delegátussal beszélgettem. Természetesen magyarul. A glasgow-i polgármester kissé meglepődött, de aztán feltalálta magát. Mire negyedikként bemutatkoztam, csak legyintett. A szlovák küldöttségnek is egy magyar a vezetője, mondta. Nos,

a PEN Club különös társaság az irodalomban. Úgy is mondhatnám, hogy „állam az államban”. Egy nemzetközi szervezet, amely nem kis szerepet játszott a kommunista diktatúra elleni harcban. A tekintélye óriási (volt? Vagy van is? Nem tudom. Húsz évvel ezelőtt a szlovákiai PEN elnöke voltam. Két évig. De azóta sok víz lefolyt a Dunán.). Már jó régen abbahagytam az irodalmi társaságokba járást – így a PEN Clubot is. Azt hiszem, hogy a javamra vált. Nem hiányzik nekem az írói társaságokba való járás, főleg hogy a politika itt is megoszt. (Magyarországon éppúgy, mint Szlovákiában.) Nagy az igazság abban a tekintetben, hogy az irodalom (az igazi), magányos műfaj.

A '90-es években és a 2000-es évek elején Európát keresztül-kasul bejártam, ami azért is lesz fontos a számomra, mert különböző nézetekkel találkoztam – szimpatikusakkal és nem szimpatikusakkal. Egyszer Párizsban, egy kínai vendéglőben (korán érkeztem, csak én voltam egyedül) a kínai pincérnő megkérdezte, persze udvariasan, hogy hová valósi vagyok. Csehszlovákiába, mondtam (akkor még volt olyan állam, hogy Csehszlovákia). A pincérnőnek felvillant a szeme: tudom már – mondta –, az Közép-Amerikában van! A franciák egy kicsivel többet tudnak rólunk, de az átlag francia nem sokkal. Ezt persze megszoktam, és a magyar vagy szlovák méltatlankodásra azt szoktam felelni, hogy tudja, hol van Burundi? Na, ugye. A kínaiak szemében Csehszlovákia vagy Burundi egyre megy. Ráadásul Csehszlovákia meg is szűnt már hosszú ideje. Körülbelül hetven évig élt. Nem sokat. A történelem forgandó, jönnek, mennek, és sajnos, kihalnak a nemzetek.

Szóval jártam Prágában és Bécsben (Prágában tanítottam is), de Berlinben, Erfurtban, Brüsszelben, Amsterdamban, Londonban, Dublinban, Lyonban, Frankfurtban és a Ruhr-vidéken, Kölnben, Arnheimben, Rómában, Varsóban, Luzernben stb. De Párizs a kedvenc városom, vagy tizenháromszor voltam ott, és szinte otthon éreztem magam benne. Nem akarom untatni az olvasót. Csak egyszer hagytam el a kontinenst, 1999 novemberében öt napra New Yorkba és Washingtonba repültem Szigeti Lászlóval és Világi Oszkárral, Martin Bútora meghívására, aki abban az időben a Szlovák Köztársaság washingtoni nagykövete volt. Nyolc és félórát repültem Bécsből az óceánon keresztül. Tulajdonképpen meghívást kapott a Kalligram, Bútora volt a meghívó egy szlovákiai nemzeti program keretében. (Hát ilyen is volt.) A közös felolvasásra Washingtonban megjelent a magyar nagykövet, Jeszenszky Géza is. De előbb New York. Elszállásoltunk egy manhattani hotelben, aztán sípirc a városba, még hozzá a Greenwich Village-be, egy blues koncertre. Ez a negyed felhőkarcoló-mentes – szóval jól éreztük magunkat, holott közép-európai idő szerint már hajnali fél négy volt. Az aprócska kocsmában vágni lehetett a füstöt. Előbb egy japán zenekar lépett föl – afféle jazzrockot játszott –, majd jött a blues, igazi fekete amerikai zenészekkel. Nem tudom, hogy hány órára értünk haza. Az időeltolódás miatt még két napig csak vegetáltunk. Megnéztünk egy több emeletes könyvesboltot, jártunk a Central Parkban, megnéztük Bartók Béla szobrát és lifttel fölmentünk az ikertorony egyik épületének a tetejére, amelyet két év múlva porig rombolt az Al-Kaida. Hodek Mari kísért, de Szigeti is otthon volt New Yorkban. A kilencvenes évek elején egy évet töltött kint, s Manhattant jól ismerte.

Utána Washington szinte csendes város volt. Nem voltak felhőkarcolók, a Fehér Házba pedig ingyen jutottunk be, mert ünnep volt. Az első világháború befejezését ünnepelték. Az ovális szobában is jártunk, itt enyelgett Clinton az ő Lewinskyjével, ha emlékeznek még rá. Persze nem emiatt, hanem a Kalligram-est miatt jöttünk, amely a Kongresszusi Könyvtárban volt egy este Martin Bútora és Jeszenszky Géza jelenlétében. Mintegy ötvenen gyűltek össze, jobbára amerikaiak. A Kongresszusi Könyvtár igazgatójának megnyitóját után fölolvasták (angolul) az én esszémet. Az esszé címe *Közép-Európa és kísértetei*. Májig is az egyik legjobb esszémnek tartom, és nem vesztett aktualitásából egy fikarcnyit sem. Nem tudom, az amerikai közönség megértette-e. Egy biztos: nevettek a nevetnivalón, és ezt megnyugtatónak tartottam. Az est utáni beszélgetésen Jeszenszky Géza elmondta, hogy kötelező olvasmánynak kéne felvennie minden magyar középiskolásnak. Persze nem lett be-

lőle semmi, de így is jólesett. Washington Georgetown nevű negyedében laktunk, ami egy nagy falu, a washingtoni egyetemisták székhelye. Az est után beültünk egy georgetowni kávéházba, és az est sikerén felbuzdulva egy kicsit leittuk magunkat. Másnap a Capitoliumba mentünk egy kiállításra, de elkaptam az influenzát, így alig álltam a lábamon. Ez volt az utolsó előtti nap Amerikában, így hát hálát adtam Istennek, hogy az influenzát nem kaptam meg korábban. Talán az időjárás volt a felelős. Washingtonban november 11-én 22 fok meleg volt.

A másik út, amiről meg kell emlékezni, Olaszország, pontosabban: az Acerbi-díj. Ez egy észak-olasz díj, egy a sok közül. Szerencsém is volt, mert éppen megjelent az *Einstein harangjai* olasz fordítása egy milánói kiadóknál. Többször jártam Milánóban és környékén, mindenekelőtt Szilágyi Mónika és az Edizioni Anfora (a kiadó) jóvoltából. Az ötlet, hogy megpályázzuk az Acerbi-díjat Szilágyi Mónikától származott, mivel éppen a magyar irodalom volt a soron a következő a pályázaton. 2006-ban én nyertem meg az Acerbi-díjat. Egy szó mint száz, beutaztam Észak-Olaszországot, és Rómában is voltam háromszor, legutoljára Oravecz Imrével. A 2006-os magyarországi tüntetés is Rómában ért, akkor Pavel Vilikovskýval voltam ott, tudniillik egy novelláskötetet, Vilikovský-Grendel néven az Anfora kiadó szintén megjelentetett. Rómában a Szlovák Nagykövetség épületében laktunk, és Pavel egy reggel bekopogtatott hozzám: – Nézze, mit csinálnak a magyarok! Hát csak néztem, persze a tévében. Lángoltak az autók, a tévések ostrom alatt voltak stb. Azt hittem, Gyurcsány lemond, ez lett volna a megfelelő lépés. De nem mondott le, sőt... Október 23-án megismétlődtek az események. Gyurcsány azért is maradt – még másfél évig. Ezt nevezem katasztrófának. ■ ■ ■

fotók: Geröcs Péter

Toldi Veronika (1974, Székesfehérvár): a Kalligram Kiadó munkatársa. Részlet a Grendel Lajossal készülő interjúkötetből.

VILIAM NÁDASKAY

Circus Maximus

a lakótelep közepére gyűlnek
a kóbor macskák

köröznek
a betonarénában
a panelházak néma reflektorai
skandálnak és szurkolnak

kezdődik az összecsapás
oka odaveszett a homokos kavicsban
a műanyag szatyrrok között

valaki arrajár
a fülét szaggatja a legyőzött
nyivákolása

pereat!
hangzik föl a szatellitantenna
végső ítélete

Ha már úgyis kimész

kell

venni
spirulinát
buborékteát
házi kenyésütőt
hotdoggépet
joghurtgépet
szobabiciklit
fittlabdát
egy utazást Balira
bútort melyet darabokban szállítanak ki

ki kell fejezni
az egyéniségedet

le kell gyúrni
a hétköznapok krízisét

Fal

itt az idő
körömmel kaparni le a festéket
eltávolítani a festékrétegeket
mindegyik emlékeket hordoz

kivenni egyik téglát a másik után
emelni egy új szebb falat
totális vakulásig
bámulni a napba

Villamoson

a folyosón gurigázik egy üveg

ha a szerelvény felgyorsul hátrébb gördül
ha a szerelvény lelassul előre gurul

a kanyarokban
hánykolódik jobbra-balra

néha egy-egy utas lába alá kerül
de senki se néz rá

ha a szerelvény felgyorsul hátrahőkölnek
ha a szerelvény lelassul előrebillenek

a kanyarokban
hánykolódnak jobbra-balra

senki nem néz senkire

Ezermester

menj be egy tetszőlegesen kiválasztott
hobby barkácsboltba
és vegyél egy kalapácsot
hallgass az eladói szaktanácsra
hiszen végső soron valóban tartós
munkaeszközt szeretnél

állj szembe a fürdőszobatükörrel
vágd a kalapácsot a képedbe
alakíts
változtass
üss és hagyd magad ütni

verd szét kalapáccsal a mosdót
verd szét kalapáccsal az ajtót
verd szét kalapáccsal a padlócsempét
verd szét kalapáccsal az ablakokat
verd szét kalapáccsal a falakat

hadd adja meg magát minden
a gipszkartonnak és a műanyagoknak

csak a tükör maradjon érintetlen
hogy gyönyörködhes

Szimuláció

ereszd meg a csavarokat a széken
és ülj rá

noha egzisztenciális szituációnak nem
nevezhető

de a fa apró kis mozgásai
mégis csak jelentenek valamit

mihelyt meghallod a reccsenést
élvezd ki a másodperc
tört részét

Én

a siker felét szeretkezés közben az adja
hogymennyire tudatosítod saját részvételed jelentőségét benne

simítsd végig tenyérrel a megfeszülő fart
élvezd ahogy futkos a hideg a hátadon
vagy csak úgy lazán szívd be
saját tested szagát

a siker másik fele
abban rejlik hogy tudatosítsd messzebbre úgysem juthatsz
a saját szagodnál

Freskók

alulról fenséges

lakótelep a dombon: panelház

az erkélyek kirakatüvegei mögött
kubofuturista szentek dohányoznak

kétdimenziós freskók mintha egy
cégújságból vágták volna ki őket

néhány hívó a padokon
hiphop-imákat hallgat

Ádám sosem ér hozzá Istenhez

alulról ez is fenségesnek látszik

Férfi

fogat mos
levágja a körmét
borotválkozik
a lába között is

teljesen sima lesz
lágyságban a szépség

gyerekkorában kizuhant a hintából
pofával a földre
megpróbálta visszatartani a sírást
mert egy igazi férfi soha nem sír

Cseh Zoltán fordításai

■ **Viliam Nádaskay** (1994): költő, angol–szlovák szakon végzett a pozsonyi Comenius Egyetemen, a Szlovák Tudományos Akadémia doktorandusza. A versek első, *Vynechaný spoj (Egyjárat kimarad)* c. kötetéből valók, mely 2018-ban jelent meg.

MICHAL TALLO

Erőszak

szerencsére előbb veszed őt észre az utcán, így elkerülhető a találkozás: én balra megyek, te jobbra, húsz percig nem fogjuk ismerni egymást, és többé nem beszélünk róla

kifejlesztettük az arc és az ismertetőjegyek kitörlésének technikáját, mely minden felvett kép esetében alkalmazható. a technológia úgy van kialakítva, hogy kitörli a felismerhető arcokat. ha egy olyan arcot lát, melyet utólagosan ki kell törölni, vagy ha egy teljes épületet vagy autót szeretne eltüntetni, küldje el kérelmét a Probléma jelentése parancs segítségével. ha kéri, kitöröljük az egész házat, autót vagy azok egyes részeit. felhívjuk a figyelmét, hogy a törlés tartós. ha kérelmezi a törlést, minden hajdani és majdani képet kitörlünk.

átviszed a súlyt: a következetes oszcillálásnak köszönhetően sose lengesz ki sem az egyik, sem a másik oldalra

tekintetemmel fürkészem a vonásait a fotón: meg van rá a lehetőségem, sőt tanulmányozhatom a házat vagy az autóját is, esetleg azok részeit, de azért nem megyek túl messzire, érdeklődésem középpontjában azok a képek és tárgyak állanak, melyeknek hozzád is van közük

később: találkozom veled a városban (változat: ő / én / nélküled): nem félek, rám se hederít, a problémát előrelátóan már olyan korán észlelte, hogy be se következett

a feltételeket elolvastad, a játékszabályokat ismered, figyelmeztettek, hogy a törlés tartós

elküdted

mozgás

a folyadék nem egészben hűl le.
a felszíntől lefelé haladva veszít a hőmérsékletéből.
ha áll,
nem mozgatják a mélyáramlatok, a szél, az élőlények, az organizmusok,
izolálódik
minden beavatkozástól
és fokozatosan veszi fel
a szilárd halmazállapotot.

mire ő:
ha időben fel nem kavarodik, elveszíti a hozzáférést

Antimitás

*Ettől a jelenléttelenségtől nem szabadulsz soha,
ott fog nőni melletted, akár egy fa*
(Sylvia Plath)

A.
eltévedt a lakásban, vonakodott beszélni, első személyben hallgatott,
ez a címe.
aztán megpróbálta megtagadni a szöveg tartalmi részét,
persze, anélkül, hogy erről
egyáltalán értesítette volna a szerzőt.

B.
még mielőtt megírod a szöveget, eltűnik
minden vizuális feljegyzés, hogy a kommunikáció
ne közvetve folyjon
de ne is az üveg vagy az egyre lágyuló pontok
felületi közvetítésével

C.
aztán már csak:
járd be hangtalanul a terepedet, a szemedet
mereszd a gyalogosoknak szánt jelzésekre,
tarts ki pár másodpercig, a színek végül
összefolynak a fényben, majd
elszunnyadnak a kötőhártyán

kapcsolat nélküli üzem módban

interakció napi szinten
látszólag mindig ugyanaz (szövegileg)
azt írod
neki, amit írsz, meghatódsz (szövegileg)
mint azelőtt, standard
indulatszók, standard rámutatás
ugyanazokra a részletekre, orr, száj, haj, hang, hozzáállás,
begyakorolt
szövegforma

kérdésre
várva fogalmazod a mondatot:

*a részleteket, amelyekről beszélek, nem jegyzem meg,
ezen a héten még vagyok, de nem tudom, lesz-e időm,
a jövő héten lépek,
de lehet, hogy itt-ott fönny leszek,
csak azt nem tudom, lesz-e
időm*

bármit

fwd: valaki egy pillanattal előtted meghatározza a kezével
az ábrázolt mondat körvonalát, noha az árnyalat
az egyik tárgyból a másikba meglehetősen bizonytalanul
illan át
és szabad szemmel bonyolultabb érzékelni az éleket

aligha zavarhat, hogy nem most
léptél, amikor van, akinek mindennemű felesleges
magyarázkodás nélkül
bármit átküldhetsz

Cseh Zoltán fordításai

■ **Michal Tallo** (1993): költő, a Vlna (Hullám) című folyóirat főszerkesztője. Két kötete jelent meg: *Antimita* (Antimitás, 2016), *Δ* (2018). Verseiben kiemelt szerephez jut a netkultúra, a cybertechnológia, a szöveg változó materialitása.

PANNON PESTIS

Tizenkilenc

És egyre csak döglöttek tovább az emberek.

Ám a krónikás eddig (talán) jól bevált szólama ezúttal kissé megbicsaklik. Hála Istennek, mondhatni. Ugyanakkor még messze volt a pannon pestis teljes bukása; még kell az olvasónak és a krónikásnak is némi türelem a végkifejletig. Mert bár kétségtelen, hogy az elhullások száma a kimenő nyár folyamán jelentősen csökkent, azért ebben az időszakban is előfordultak tömeges vérfürdők.

Közülük a leglátványosabb az egyik metróállomáson történt.

Úgy kezdődött, hogy a lefelé tartó mozgólépcső egyik férfi utasa, mindenféle eszement mutogatás és dobbantgatás után „a fülével pajkosan nyakon fröcskölte a felfelé tartó lépcsőn roppantul kivágott trikóban utazó, miniszoknyás szőke bombázót, talán egyfajta fél-resikerült ismerkedési célzattal” (amint azt az egyik Goldhammer-blog kisújságírója lefesti), mire a lány fölött két lépcsővel álló nyugdíjas asszony a már eléggé elhasználódott fülével rögvést visszatüzel, ebből aztán amolyan parázs fülpárbaj bontakozott ki a felfelé és a lefelé gördülő utazóközönség tagjai között (és ez csak fokozódott, amikor valami fel-foghatatlan, ám annál bestiálisabb gonoszságnak nevezhető okból, még két mozgólépcsőt beindítottak, nem tudni, kik); hogy végül a jelenet beletorkolljon a miniszoknyás szőke cica által megnyitott gyilkos öngyilkossági sorozatba, melyben a jegyellenőrző részleg, valamint a keresztyén-proli biztonsági szolgálat tagjai ugyancsak játszottak némi baljós szerepet, és amely hörgős-karmolós-harapós, valami vak gyűlölet fűtötte mészárláshoz vezetett, mely képes volt pontosan 29 vagy 31 hullát előállítani a tetemeket és sebesülteket egyre csak szállító és daráló mozgólépcsőkön, nem is szólva a peronokra beérkező szerelvények alá szándékosan vagy véletlenül belökött utasokról. De ettől eltekintve, mégis kisebb lett a lendület; mintha némileg lomhábban gördült volna a Gereben atya beszédében oly fátumosan öldöklő kerék.

Közben Béládi és Adorján statisztikai egyre javultak, összességében mintegy 67 százalékos visszaesést mértek a fővárosi járványhullák számában, és ennek leginkább figyelemre méltó eleme az volt, hogy a fröcskölős-dobbantós kázusok előfordulása 79 százalékos csökkenést mutatott, így megnyílt az esély, hogy „ezzel egyenes arányban apadhat a jövőben a Sámson-öngyilkosságok száma is, hiszen ekként kezdett megszűnni maga az ok,

a pannon pestis fülbe rejtett esszenciája”. Béládi fogalmazott így, akinek széruma az állatkísérletekben meghökkentően hatásosnak bizonyult, olyannyira, hogy engedélyt kapott *in situ* kipróbálására is, mégpedig az újonnan megszervezett, pannonstratégiai szempontból kiemelt státuszt élvező *Centrális Stadiontábor* falai közt őrzött, az oltásra önként, az erre a célra rendszeresített ún. konzultációs kérdőíven bejelentkezett, lefröcskölt ápoltak körében. Hogy ez miként zajlott, arról később fogunk beszámolni.

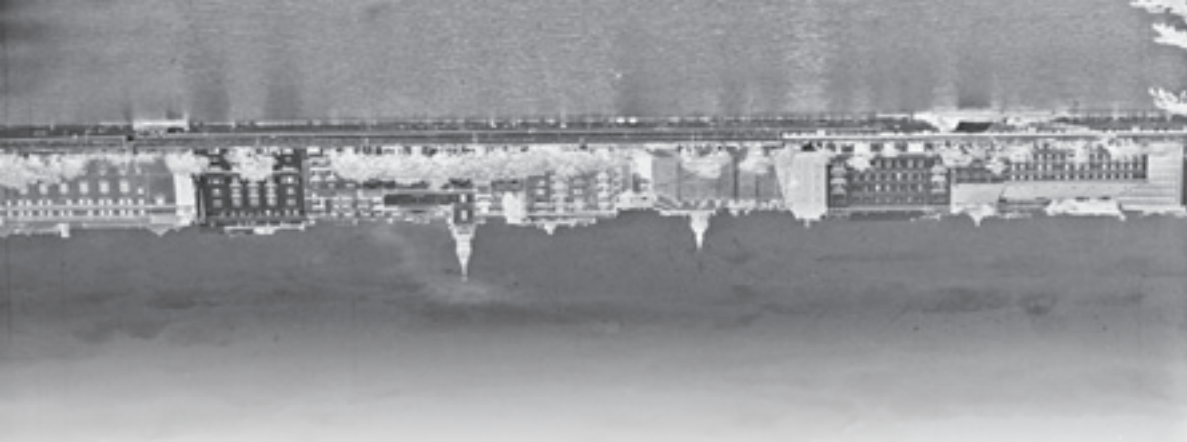
Húsz

Azt persze senki sem tudta megvilágítani, mi állhat a járvány lankadásának hátterében. Sem orvosi, sem politikai magyarázat nem született, és a néhány teológiai kísérlet sem állt erős lábakon. A fővárosi kormányzat egyelőre hallgatott; „a közös akolba terelt cselédsajtó még nem kezdte meg a felülről dirigált örömdói leszolmizálását, amelyben majd a jelenlegi kormányzat bölcs intézkedéseinek tulajdonítja a járvány megfékezését”, ahogy egy váratlanul radikalizálódott vidéki napilap fogalmazott. A csend érthető volt, hiszen a kormányzat éppen a tragikusan elpusztult, és aztán botcsinálta módon elkapart ellenzék pótlásával volt elfoglalva. Ami korántsem mutatkozott egyszerűnek, hiszen nem kellett valamely Goldsturm-szervezet zsoldosának lenni, hogy valaki belássa: „nehéz olyan embereket találni, akik vállrándítás nélkül veszik tudomásul, hogy ők semmiben sem különböznek a söpredéktől”. A krónikás ezt Zsámbéki Zsolttól idézi, aki továbbra is a *Hajnalcsilagban* limonádéztatott, és egyelőre nem tudta eldönteni, vidékre menjen, netán Svájcba, vagy csatlakozzon a Géza vezetésével feltehetően Bécsbe tartó tulajdonosokhoz.

Ugyanakkor legális ellenzék nélkül nem tudta magát elképzelni a hibrid-parlamentáris vezetés. Négyötödös többséggel persze bármit megtehetett, és meg is tett, de „így olyan snassz lenne az egész”, ahogy állítólag egy vezető szakrális belügyi előadó mondta az *Első Demokrata* társaságában, aki élénken helyeselt, mint hírlík. És hozzátette: „az ellenzék a demokrácia alapvető intézménye, és nekünk mindenképpen meg kell védenünk a demokráciát”. Ez persze unalomig ismert szólam volt: de az már komoly nívónak számított, amit állítólag ezek után mondott: „Nagy szégyen lenne, ha ez az olyannyi kiművelt emberfőben dúskáló nemzeti haza ne tudna kitermelni egy épkezláb, valamilyen módon akceptálható ellenzék, melynek legyőzése annyi gyönyört kínált számunkra az elmúlt időkben. De minden jel a teljes impotenciájukra utal, és bár abszurdnak hangzik, de nagyon is meglehet, hogy az új, a réginél jóval markánsabb ellenzék is nekünk, autokefál pannonkeresztyén-demokratáknak kell létrehoznunk és aztán fokozatosan fölépítenünk. Ám ehhez idő kell. Várjunk vele, míg a járvány végleg kilobban”. És ezen opposíció megszervezésében, tették hozzá e talán valóban elhangzott mondatok kiszivárogtatói, kulcs szerepe lehet majd Gereben atyának.

Ettől függetlenül is akadtak persze olyan úgynevezett véleményvezérek, akik már eleve Gereben atya beszédével hozták összefüggésbe a dögvész jelentős visszakoását. Páran – legkivált persze az atya feltétlen hívei – úgy vélték, a dögmétely visszahőkölt Gereben Istentől ihletett szavaitól; megrémült, és menekülőre fogta. Mások (mi sem természetesebb, hogy legkivált a Goldsauer-blogok megszállottan keresztyénfaló úgynevezett politológusai) azt vizionálták ajvékolva, hogy az atya nem más, mint az *Első Demokrata* báb-

ja, aki Gereben futtatásával valami még rémisztőbbet, az eddigieknél is sokkal aljasabbat készít elő, például a vidék végleges leigázását, és ezzel a *Befejezetlen Forradalom* harmadik ideiglenes befejezését. Beszélték, hogy az atya lesz az *Első Keresztyén* utódja. Hogy ráadásul ő gyóntatta meg a kivégzése előtt. De persze, állítják nem kevesen, még az sem bizonyos, hogy az *Első Keresztyént* egyáltalán agyonlőtték. Mert ellenkezőleg, ő gyóntatta meg Gerebent, akit helyette végeztek ki, így nem csoda, hogy a családja nem ismerte fel a hulla azonosításánál. Sőt, az sem biztos, hogy az *Első Keresztyén* meghalt egyáltalán. Meglehet, Linzben kezelik egy magánklinikán.

Az egykori Nagyzsinagóga előtt lefröcskölt államférfi tetemének sorsáról egyébként is a legvadabb pletykák terjedtek el a fővárosban, melyek aztán átszivárogtak vidékre, hogy onnan még eszelősebb alakban kerüljenek vissza. Beszélték például, hogy tarka szoknyás, rámás csizmás állítólagos agyonlövete után holttestét kátránypapírba csavarták, rozsdás szögesdróttal átkötötték és arccal a föld felé fordítva, a parókájában temették el. Hogy testét, különféle rekviemek hallgatása közben elemes marokcsontfűrészsel feldarabolták a Gellért-hegy alatt húzódó alagútrendszer egyik igényesen kialakított bonctermeiben, és egyenként (ha igaz, 17 csonkról volt szó) belevetették a Dunába, valahol az egykori Szentendre nevű kisváros partjainál. Mások szerint a Dunába vetetés egyenesen Wien városában, a *Donaukanal* egy kies szakaszán történt, ahová Csebika ász ezredes bizalmas beosztottja, maga Boncsér őrnagy juttatta el egy holdfényes éjjel keresztyénroham-motorcsonakkal a nejlonzacsókba adagolt maradványokat. Hogy aztán tényleg a harci jármű egyik kabinjából vakváratlanul előbukkanó Csebika fojtotta vízbe tanult markaival a *Gänsehäufel* strandon az őrnagyot, és vezette vissza dolga végeztével a páncélozott csónakot a Gellért-hegy egyik százrétű gyomrában berendezett TEO-parkolóba, azt nem sikerült bizonyítani, de hát e téren soha semmit sem sikerült, így a dolog megmaradt a *fake-news*-gyártó Goldschwarz-blogok egyik unalomig ismert balsikerének.

Annyi talán mégis tény, hogy Boncsért nem látták többé a szolgálati helyén, sem kedvenc fagyfaltozójában, de még ágyában sem, amelyet szívbemarkoló zúgással lengtek körül a tarka koszorúba rendeződött poloskák, talán ekként dalolva gyászéneket gazdájuk hült lepedője fölött. Ugyanakkor ez sem kikezdzhetetlenül biztos, állítják még ugyanazok a Goldsteiner pénzes zsákja közelében tanyázó álhírgyártó „sajtótermékek” is, amelyek tényként jelentették meg eme híreszteléseket.

Az is elterjedt, hogy az *Első Keresztyén* teste „nem szeletben, hanem egyben” egy savval teli hordóban végezte valahol az egykori Margit-szigetet körülcsacsogó vízben.

Sőt.

Egyes verziók szerint tényleg feldarabolták, de bármiféle rekviem nélkül, plusz nem 17, hanem 19 részre, ráadásul nem a szomszédos, részben ellenséges és máig labanc főváros környékén hajították vízbe, hanem egy másik, jóval nagyobb és sokkal pannonelleneesebb ország híres folyójába, nevezetesen a Szajnába szórták a csonkokat, ám ezúttal mindenféle műanyag burkolat nélkül, „így legalább környezettudatos módon gyilkoltak, ami üdvözlendő”, jegyezte meg az egyik álzöldblogon egy pseudo-környezetvédő törpe humanista. Lívia meg egyenesen ezt írta Párizsból Palánkay Klárának: „persze, én is láttam, itt úszott el a feje a Pont Neuf alatt, rám kacsintott és azt énekelte rémes kiejtéssel, hogy: *Sur le pont d'Avignon, L'on y danse, l'on y danse*”.

Persze ahhoz, hogy valóban Gereben atya legyen mostantól az *Első Keresztyén*, legalább jelen kellett volna lennie. De mint az *Első Keresztyén* (vagy Boncsér őrnagy), ő is eltűnt;

állítólag rögtön a beszéde után minden bizonnyal az egyik vészkijáraton menekült el egy feltehetően rá váró, valószínűleg fekete SUV hátsó ülésén (mások szerint hátrabilincselte kézzel, ragasztószalaggal körültekert szájjal az autó csomagtartójában), melynek motorháztetején a közismert jelvény (fehér alapon javvörös lángokkal övezett zöld kereszt) tündöklött. Egyetemi előadásait egy kurta levélben lemondta; a Biblia-fordító munkaközöségből valószínűsíthetően kilépett, fővárosi lakásából, azt beszélik, nyom nélkül távozott. Csend lett körülötte.

Huszonegy

De általában is csend uralkodott most mindenfelé.

Halkan és többnyire hajnalban, mintegy lábujjhegyen érkeztek meg a *Gyóntatóügyi Osztály* szakrális tagozatának alkalmazottai a közhivatalokba, a könyvtárakba, a színházakba, a múzeumokba, a minisztériumokba, a rendőrkapitányságokra, a tűzoltólaktanyákba, a TEO-laktanyákba, a vámhivatalokba, az áruházakba, a vendéglátás színhelyeire, és ki tudná még felsorolni, hova, hogy csendben leakasszák a falakról az *Első Keresztyén* portréját, mely mindenütt ott lógott az *Első Demokrata* arcképe mellett. Persze az így üresen maradt, különféle területű fehér téglalap valósággal beleüvöltött az arra járók arcába; és a harsány hatást csak fokozta, hogy a többnyire jégfehér négyzet körül mindenütt tarkaszoknyás poloskák masíroztak rendezett libasorban; jártak csak körbe-körbe, mint a szerzetesek a kolostori kerengőkben, és ez olyan feltűnést keltett, ami meglehetősen kínos volt, így aztán a *Főalamizsnási Hivatal* laikus szekciójának egyik osztályvezetője elrendelte a hézagok lefestését, de tanult mázolókat nemigen találtak a szakemberek által szinte teljesen elhagyott fővárosban, ráadásul roppant mennyiségű, legalább 1151 vagy 1153 reparálásra váró téglalapról volt szó.

Hogy maguk a képek hova kerültek, arról szintén sok pletykát lehetett hallani. Egyesek szerint valami óriási raktárban nyertek elhelyezést, mások azt vélelmezték, hogy a hullák elégetésére használt krematóriumokban tüzelőanyagként hasznosították őket. De az is szóba került, hogy egy pannon származású, őskeresztyén amerikai műgyűjtő vásárolta fel *en gros* az összes képet, hogy külön kiállítást rendezzen belőlük ezen a címen: *The Transfigurations of Commonplace*.

Bizonyos hírek szerint a *Hajnalcsillag* kávéház volt az egyetlen hely, ahol a kép elszállítása után semmiféle folt nem maradt a falon. A leselejtezett portré mögött feltáruuló téglalap tökéletesen olvadt bele a vajszerű fal többi részébe, olyan réstelenül, mintha soha nem is lógott volna itt semmi. Erre aztán azok is idecsődültek, akik soha életükben még csak nem is hallottak a „bejzli” (Kandra egykori szava ez) létezéséről; a forgalom oly mértékben megélénkült, hogy a tulajdonos fiúk alig győzték, és olykor ZséZsé is kénytelen volt alkalmi csaposként beállni a pult mögé, ami egyáltalán nem volt ellenére, különösen akkor, ha Géza keze alá dolgozhatott.

Máshol viszont ijesztő dolgok történtek. A *Befejezetlen Forradalom* második ideiglenes befejezése után kormányzatilag felrobbantott Tözsdepalota helyén létesített, hétemeletes, a *Gyermekálmom* nevű keresztyén-családi játékboltban egy anyuka éppen az *Első Demokrata* olajportréját mutogatta kisfiának, és magyarázta neki, hogy mennyire velejéig pannon

nemzetvezető ez a kissé köpcös bácsi, amikor a srác jobb kis karjával a kép mellett tátongó hatalmas fehér téglalapra mutogatott, szája sírásra görbült, bal lábával erősen dobogott, majd zokogásba tört ki, mire az anya félájultan látja, hogy a jól láthatóan körülhatárolt négyzetből, nagyjából onnan, ahol eredetileg az arckép fülei voltak, erős vérsugár tör elő, és egy csinos kanyart véve oldalról telibe fröcsköli a képen barátságosan mosolygó *Első Demokrata* mindkét szemét. Mint később kiderült, ugyanebben a pillanatban máshol is pontosan ugyanez történt: az összes eltávolított portré mögött tátongó téglalapban vérkút keletkezett, és spriccelte pimasz sugarát az egykori barát és harcostárs arcára. Sokan isteni csodát emlegettek és követelték, hogy a fővárosi vezetés nyilvánítsa pannon-keresztyné kegy- vagy zarándokhelyé a véradó falikutakat, egyben kezdeményezze önmagánál az *Első Keresztyné* pannon-autokefál szentté avatását.

Mások, természetesen a keresztynéellenes Goldsinger propaganda faliújságok úgynevezett zsurnalisztái meg arról hablatyoltak hisztérikusan sikongatva, hogy halála után az *Első Keresztyné* nyilván ekként bosszulta meg az *Első Demokrata* által ráért ítéletet. És mielőtt lemosták volna a képeket, ami olykor sziszüphoszi feladatnak bizonyult, és komoly restaurálási szakértelmet követelt, ha nem védte üvegtábla az olajportrét vagy fényképet, a vérből mintát vettek és elküldték a Béládi-féle kutatócsoportnak, de a labor nem tudta kimutatni a jellegzetesen köpcös, pannon pestisbacillus jelenlétét. Vagyis az *Első Keresztyné* úgynevezett bosszúja hamis híresztelésnek bizonyult, és ismét lebuktak a tudatosan hamis híreket gyártó Goldbrunner-blogok.

Huszonkettő

Csend volt mindenütt. Csend volt a járvány visszaszorulása miatt ismét nagyjából a régi időbeosztással üzemelő könyvtárakban, színházakban, kávéházakban, éttermekben, az autóbuszokon, a villamosokon – mindenfelé. Immár csak nagyon ritkán süvöltöttek fel a mentők, tűzoltók, katasztrófa-elhárítók szirénái, és egyszer sem szólalt meg a TEO vészorgatója. Talán valóban hatott némileg Gereben atya beszéde, és majdnem mindenki az első szeretetét kereste, ezért kissé befelé figyelt a maga lelkének csendjében netán megformálódó ájtatos hangra, miközben némán végezte a munkáját a lassan ismét normálisan működő fővárosban.

De amint az egy hamarosan idézendő naplóból kiderül, az első szeretete helyett inkább csak az első (vagy sokadik) gyűlöletét lelte meg a pannon lakosság. Az emberek már a másik ember társaságát sem bírták elviselni, a tekintetükből egymásra szikrázó gyűlölet másodpercek alatt a legbestialisabb tetteket szülte.

Olvasóink talán még emlékeznek arra az Emma asszony levelében említett öregemberre, aki folyamatosan bevillamosozza az egész várost, és azt meséli az utasoknak, hogy valamikor egy lángoló, éles kardot látott feltűnni a felhők közül, mely *egyszerre* mutatott a főváros lakóinak *összes* szívére. „A tiétekre is és az enyéimre is, barátaim, az összesre és egyszerre, és ez azt jelenti, híveim, hogy hamarosan bűnhődni fogunk, mert vétkesek vagyunk mind” – kántálja naponta az egyébként elegáns és jó karban lévő aggastyán. Nos, nemrég történt, hogy egyik villamosútján pár középkorú férfi megragadta, egy körömollóval kiszúrta mindkét szemét, benzinnel leöntötte, felgyújtotta, és kihajította a szerelvényből, bele egyenesen

az egykor a Koloman Széll nevét viselő tér nyüzsgöve közlekedő tömegébe; de szerencsére senkinek nem esett baja, kivéve persze a szépkorú úriembert, aki üvöltve égett szomorú sejtalommá, miközben senki még csak kísérletet sem tett a megmentésére, még azok a hajléktalanok vagy közmunkások sem, akik persze gyakorlott ujjakkal kutatták át a hulla zsebeit, de semmi feketepiacra dobhatót nem találtak bennük. Amikor a rendőrségen kihallgatták a tetteseket, egyikük sem tudott bármiféle értelmes magyarázatot adni a bestiális bűncselekményre, legfeljebb ezt: „az agyunkra ment már a folytonos óbégatásával”.

Máskor egy idősebb nő döfte markolatig a konyhakését egy szinte még kamaszfiú nyakába, és előtte mindössze ennyit mondott neki: „Te gecsi!”

Cigarettafüst munkatársak a valamikori Halászbástya helyére épített hatalmas, germán-pannon autógyár 17. emeleti erkélyén. Az egyik férfi hirtelen lehajol, megragadja a kolléganője bokáit, és egyetlen mozdulattal átlendíti a korlátot. Tettét nem képes megokolni, és mindössze ennyit mond a jegyzőkönyvbe: „kurvára idegesített az öskeresztyén pofája...”

Igen, új és felette aggasztó jelenségnek számított, hogy a hírek szerint megsokasodtak az öskeresztyének elleni támadások. Eleinte csak fehér, később sárga csillagot ragasztottak az ajtajukra, végül már a nyílt utcán is zaklatták, gúnyolták, leköpték őket, hogy aztán az egyik merénylet szinte pogromba csapjon át: a legmegaluxibb környékek egyikén a szomszédok betörték a korábban csillagokkal megjelölt hatszobás lakásba, kalapáccsal szétverték a hangversenyzongorát, késsel bevagdosták a milliókat érő festményeket, végezetül levágták a hétfős család összes tagjának (köztük két kiskorúnak) a fejét, hogy aztán felgyújtják és fénylő tűzgolyóbisként a csukott ablakokon át az utcára hajítsák őket. „Itt a végeredménye a kormány szélsőségesen rasszista, Goldman-elleni gyűlöletplakát-hadjáratának”, írták a Goldman zsoldjában tengődő, senki által nem olvasott lapok és netes portálok. Mire azonnal érkezett a válasz: „az autokefál összkeresztyén kormányzat sosem foglalkozott más emberek vallási hovatartozásával”.

Az egymás iránti pőre gyűlölet ezzel egyidejűleg súlyos öngyűlölettel társult; szinte tömegessé (vagy járványossá) vált az öngyilkosság. Csendes, úgyszólván szemlesütve elkövetett szuicídiumok voltak ezek, és az áldozaton kívül senkiben nem tettek fizikai kárt. Vagyis semmi közük nem volt a lefröcskölés folyamánként bekövetkezett Sámson-öngyilkosságokhoz, mondják a későbbi historikusok. És senki sem üvöltötte, hogy: „Nem bírom tovább! Véget vetek neki!” Búcsúlevelét is csak nagy ritkán maradt utánuk. Elvonultak csendben valami lakás mélyére vagy ki az erdőbe, netán behúzódtak egy üres gyóntatófülkébe a saját házukban vagy a munkahelyükön, és ott aztán véget vetettek életüknek, mert nyilván nem bírták tovább elviselni. Bizonyos lélekgyógyászok a túlélőkre olyannyira jellemző kóros büntudatként tárgyalták az ilyen eseteket, mely gyakran párosul autoagresszióval.

Vagyis az elemzők zöme szerint a járvány bár visszavonult, de amolyan poszttraumatikus módon még mindig regnált, még mindig ő határozta meg a mindennapokat. És ami a legijesztőbb jelenségnek bizonyult, nem csupán a fővárosban oldott és kötött az új járvány. A beérkezett hírek szerint a pannoni pestistől eddig szinte teljesen érintetlen vidéken is tajtékosra csaptak a gyűlölet hullámai.

Tüzek lobbantak mindenfelé.

A késő nyári hőségben, a könnyörtelen Nap által alvadtvér-színűre festett égbolt alatt ölték egymást halomra a poszttraumás stressz görcseiben fetregő ország polgárai.

Azaz mégiscsak döglöttek tovább az emberek.

Huszonhárom

E krónika olvasói remélhetőleg még emlékeznek arra a mélyen hívő üzletemberre, aki isteni sugallatra úgy döntött, hogy noha megtehetné, mégsem menekül vidékre a járvány elől. Most ismét az ő naplójából idézünk.

Nagy csend van bennem. Egyedül élek már régen. De ez most kissé más. Isten csendje, írnam, ha nem riadnék vissza ettől a hangzatosságtól.

Amikor úgy döntöttem, hogy itt maradok, kétségtelenül éreztem Isten óvó kezét, elfogadtam számomra kedves útmutatását, és miután döntöttem, minden pillanatban úgy vélekedtem, helyesen cselekedtem. Még akkor is, ha pusztán az életem megmentése miatt nem feltétlenül döntöttem kedvezően, hiszen a fővárosban bármikor elpusztulhattam volna, vagy lettem volna egy Sámson-öngyilkosság elkövetője, míg vidéken gond nélkül élhettem volna minden napjaimat. Mindamellet életben maradtam, és hiszem, hogy Isten óvott meg.

De aztán az irtózatos események, valamint Gereben atya beszéde kételyeket keltett bennem. Pláne az a divatos kijelentése, hogy lehet, Isten nem egyéb, mint az Ördög különösen jól sikerült szelfije. Hogy már nem tudni, ki ül a trónon, hogy már nem bizonyos, ki old és köt. És némileg ezt támasztotta alá a beszéd után kitört vérfürdő. Hogyan engedhette ezt meg Isten?

És csak fokozódott talajtalanságom, amikor megpróbáltam első szeretetemet megadni, bár soha nem kételkedtem abban, hogy ezt a szeretetet mindig is megőriztem magamban. De látva embertársaimat, nem tudtam már bizonyosan, hogy kell-e nekik az én első szeretetem. És azt sem, hogy nekem szükségem van-e az ő első szeretetükre. Lehet, igaz van Gerebennek, és a másik ember maga a Pokol?

Meg az is lehet, hogy az első szeretet nem az emberek felé, hanem csakis Isten felé irányulhat. Vagyis emberek körében hiába keressük. Meg aztán arra is gondoltam: ha megmarad Isten iránti első szeretetünk, ez egyben azt is jelenti, hogy megadjuk azt az emberi világban is. Nem tudom.

Am az elmúlt napokba azt láttam, hogy akik első szeretetüket keresték, azok csak első gyűlöletüket lelték meg. Amikor az utcákat jártam, nagyon ritkán, mert különféle okokból szinte kis sem mozdultam otthonról, és napi ügyeimet a felfogadott hajléktalanok révén intéztem, mindenhol csak a póre gyűlölettel találkoztam. Embertársaim a gyűlölettől már képtelenek voltak egymás szemébe nézni. És amikor kezdett alábbhagyni a járvány lendülete, akkor azt kellett megtapasztalnom, hogy az eddig idillinek számító vidéken is kitört a járvány, no nem a dobbantós-fröcskölős, hanem az engesztelhetetlen erőszak, a tagolatlan utálat kórja. Egy távoli unokahúgom mesélte telefonon, hogy az egyik vidéki városunkban, ahol magam is menedéket lelhettem volna, felgyújtották a házát, mivel tudták, hogy pár hónapja menedéket nyújt egy fővárosi házaspárnak és gyermekeinek. Éjjel törték rájuk, és a mészárlásban mindenki elpusztult, három kiskorú, két asszony, és öt férfi. Agyonverték őket, vagy konyhakéssel vágták el a torkukat, és aki még élt, az végül a lángoló falak közt égett szénné vagy fulladt bele a füstbe. Az unokahúgom is súlyos sérüléseket szenvedett, análisán és vaginálisán is többször megbecstelenítették. Más megyékből ugyancsak folyamatosan érkeznek a rémisztő hírek.

Üres tekintettel lapozom bibliámat, immár legalább harminc éve elválhatatlan társamat, és azt tapasztalom, hogy mintha elpárolgott volna belőle minden értelem, összeaszott levelek gyanánt zörögnek lapjai. Félek.

Sokat hallottam róla, így felkerestem azt a bizonyos Hajnalcillag nevű intézményt, hogy megnézzem az érintetlenül tiszta fal felületet az Első Keresztyén portréja mögött. Valóban groteszk látvány, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottam neki, beültem a hatalmas gesztenyefa alá, és iszogattam korsó sörömet. Annál nagyobb volt viszont a meghökkenésem, amikor az egyik szomszédos asztalnál azt a gyónásügyi szakrális főbizont vettem észre, akivel korábban megosztottam vallási kételyeimet. Egy egész üveg vodka állt előtte, melyet nyakon ragadott, és meg sem kérdezve, hogy szabad-e, lazán odatelepedett az asztalomhoz, miközben arcomba fújta vastag szivarja füstjét: – Hát itt kell találkozunk, mesterem!? Ebben a keresztyénzabáló csehóban? Ahol Goldstein könyvét tartják a pult alatt? Jó, mi?!

Riasztott ez a fesztelenség, de aztán rájöttem, hogy majdnem tökrészeg. Másrészt meg, gondoltam, kapóra jön, hiszen most előadhatom neki a régiéknél sokkal gyötrőbb kétségeimet.

Vadul felhajtottam az elem rakott pohárka vodkát, aztán önhatalmúlag töltöttem magamnak még egyet, és hirtelen minden gátlás nélkül zúdíttam rá mindazt, amit korábban feljegyeztem. Részeg, összefüggéstelen monológ volt, szégyelltem és rá se ismertem magamra. Csorogtak a könnyeim. Elmondtam, hogy megrendült a hitem, és hogy gyakran felteszem magamnak a kérdést, ha igaz Gereben atya kérdésbe foglalt állítása, hogy Isten már legjobb esetben is csak az Ördög különösen jól sikerült szelfije, akkor nem lehetséges, hogy már nem is létezik? „Lehetséges, hogy nincs Isten?” – üvöltöttem az arcába a szakrális előadónak, amire páran felkapták a fejüket, egy pompás kontyba font hajú asszony gúnyos megvetéssel nézett rám a metszően kék szemével egy távolabbi asztaltól. Legszívesebben felálltam volna, hogy elvágyjam a torokát. Megijedtem magamtól.

De még ennél is rosszabb lett a folytatás, mert a szakrális előadó ismét csordultig töltötte a poharamat, és ezt vágta vissza az arcomba: – Maga hol él, nemzetes uram?! Hát persze, hogy nincs Isten! Még csak az hiányozna, ha lenne! – És ezt éppen maga mondja? – kiáltottam, de már kissé halkabban, hiszen a megrökönyödéstől és az újabb hatalmas kortytól elakadt a lélegzetem. – Maga, egy keresztyén kormányzat képviselője? Hát hazugság lenne az egész, amit hirdetnek?!

Erre csak legyintett: – Ugyan már. Ne hisztizzen. Isten csak egy jól eladható brand. Egyfajta politikailag pöpecül formatervezett kategória. Amolyan bevált szlogen, egy régi cég reklámarca. Jól tudja ezt az Első Demokrata. Jóval jobban, mint az Első Keresztyén tudta. És ha hazugság, hát akkor legyen hazugság. De kiválóan működik, nem? – És nem félnek az ateistáktól? Hogy egyszer majd fellázadnak? – Dehogy félnék. Mi az olyan mélyen hívő alakoktól félnék, mint maga, mesterem! Akik még komolyan veszik ezt az ócska cirkuszt. Maguk a veszélyesek, nem az istentagadók. – Ha nincs Isten, akkor értelmetlenné válik az életem – nyögtem magam elé. – Az már nem az én dolgom, és nem is az autokefál pannonkeresztyén rezsimé, majesztro! Tetszett volna más lóra tenni...

Alig emlékszem, hogy jutottam haza. Hívtak egy taxit, és búcsúzóul a szakrális előadó a kezembe nyomott még egy bontatlan üveg vodkát, mondván :„A vendégem. Igya le magát, holnapra elfelejti az egészet. Mit gondol, én hogy bírom másként?”

Otthon aztán tényleg szilánkosra ittam magam. És pár nap folyamatos részegség és önmarcangolás után úgy éreztem, Isten nélküli életemet nem viselhetem tovább. Véget vetek neki. Noha tudom, bünt követek el ezzel teremtőm ellen. De ha már nem létezik? Ha hallgat? Ami ugyanaz voltaképpen. Akkor valóban az Ördög lett itt az Úr, és ennek véget kell vetnem. Törvényszéket tartottam magam fölött, és az eljárásban vízbe fulladásos halálra ítéltam magam. Halálomért senkit ne okoljanak.

Huszonnégy

És majdnem ugyanebben a hajnali pillanatban, amikor a hívó öngyilkos teste a Duna vizébe csapódott, Adorján iszonyú üvöltéssel ébredt. Kandra lakásában voltak, Klára ott feküdt mellette az ágyban. A doktor arca és háta verejtekben úszott, egész testében remegett. Klára átölelte, simogatta az arcát. És Adorján szinte dadogva mesélte, hogy milyen lidérces álmot látott.

Valami külvárosi lakótelepen járt, ahol gulyásfőző versenyt rendeztek a szabadban. „Mentem a tömegben, mindenütt szólt a pannon-lakodalmas zene, úgy tűnt, mintha valami nagy ünnep lenne, talán a pestis vége. De egyszerre csak, szinte valami varázsütésre meztelen alakok hatalmas tömege jelent meg a teret körülvevő sokemeletes házak ablakaiban. Vagyis nem, nem az ablakokban, hanem az erkélyeken, a korlátokon álltak, sokan csak egyedül, de rengetegen párban, egymás kezét fogva. Férfiak és nők vegyesen, de gyerekek is. Mindenki meztelen volt. És köztük dermedten fedeztem fel anyámat, aki ugyancsak meztelenül állt az egyik balkon korlátján, és a mellette álló szintén anyaszült meztelen, álló faszú Geggesy kezét fogta. És mintegy vezényszóra, egyetlen roppant üvöltéssel az összes ember egyszerre vetette magát a mélybe, bele az ünneplő, zabáló, vedelő, ünneplő tömegbe. Üvöltött és repült anyám és Geggesy is, és mielőtt az alattuk hullámzó kavalkádba csapódtak volna, én az ő üvöltésükre ébredtem fel.”

– Az ő szájukkal te üvöltöttél – mondta Klára. – Vagy ők kiáltottak a te száddal. Egyesültetek, drágám...

– És ez jelent valamit szerinted?

– Nem tudom. Nem lehet, hogy... Szóval, hogy Geggesy az apád?

– De lehet. Anyámnál minden lehet. Nem érdekel. Mennem kell. Béládi vár már.

– Kérlek, maradj. Megoldja ő egyedül is az oltást. Meg hát ő fejlesztette ki a szérumot, hadd vigye el egyedül a dicsőséget. Maradj velem a forráságban. És gyere, hátha most sikerülni fog. Megpróbálok – ígérte Klára, és ledobta a hálóingét.

Hogy sikerült-e vagy sem, arról a krónikás nem fog beszámolni, mert egyébként sem tudja, meg nincs is hozzá semmi köze. De annyit talán megállapíthat, hogy Adorján maradt, és ezzel Klára talán megmentette az életét.

Huszonöt

Ugyanis amikor Béládi egy külön felszerelt mentővel két asszisztensnője társaságában megérkezett az egykor Franz Puskás nevét viselő *Centrális Stadiontáborba*, ott már robbanásig feszült a hangulat.

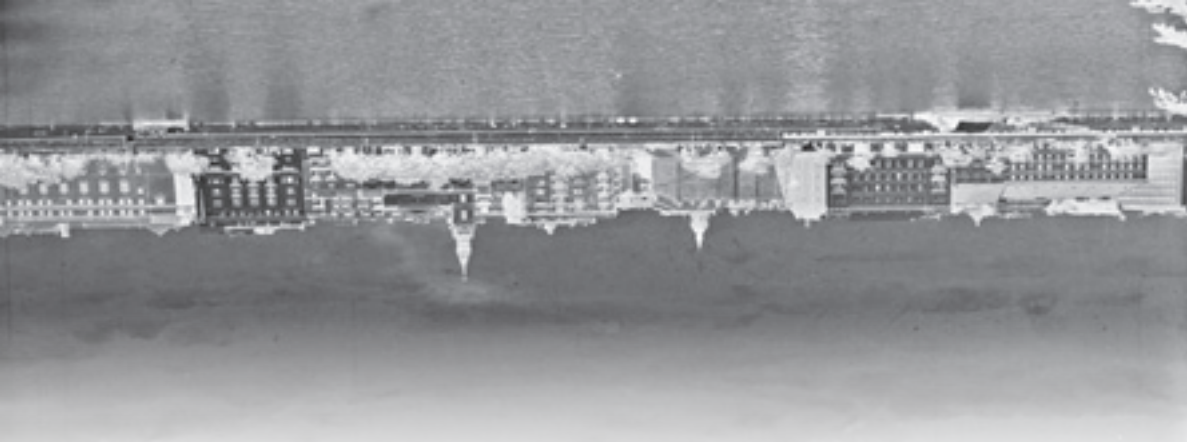
Mindehhez nem árt ismernünk az előzményeket. Szóltunk már többször arról, hogy miféle, szinte megoldhatatlan gondot okozott a fővárosnak a kettős járványban elhullottak eltemetése; a sírkertek képtelenek voltak befogadni a halottakat, a hamvasztók izzásig hevültek és állandó robbanással fenyegettek; a hullák vidékre exportálása csődöt mondott; a peremkerületek erdős-mezős részein spontán keletkezett, a patkányok és a velük szövetséges poloskák tízezreit vonzó tömegsírok folyamatos fertőzést hordoztak; végül a hatóságok képtelenek voltak felújítás címén lezárni három metróvonalat, hogy aztán az eként megnyílt földalatti járatokba csordultig zúdítsák a dögöket, miközben a szinte tökéletesen leállt légi közlekedés miatt kihasználatlanul álló kifutópályákra holttestekkel telerakott, büzlő kamionok százait vezényelték – de még mindezen megoldások is elégtelenek bizonyultak.

Ekkor állt elő a kreatív ötletekben kifogyhatatlan Csebika ász ezredes ama javaslatával, hogy ürítsék ki az elkülönítettek őrző stadionokat, a pályákat markológépekkel ásásuk föl, és így létesítsenek ott higiénikus és a temetkezési törvények előírásainak legalább részben megfelelő tömegsírokat, míg a szigorúan ellenőrzött potenciális Sámson-öngyilkosokat, vagyis alvó terroristákat szállítsák át egy központi, a korábinál is szigorúbban ellenőrzött táborba. E szavakat gyors tettek követték, és az új létesítmény a *Centrális Stadiontábor* nevet kapta.

Igen ám, de ekkor a központi keresztyén-lágerben oly mérvű túlszűfolttság keletkezett, hogy az őrség csak a legnagyobb erőfeszítésekkel volt képes a legalább minimális rend fenntartására. Sem hely, sem élelem, sem ágy, és egyáltalán semmi nem állt elegendő mennyiségben rendelkezésre, és ez szinte óránként vezetett kisebb-nagyobb összetűzésekhez a gyepen, a lelátókon, valamint a feltakarítatlan szemétkben és ürülékben úszó folyosókon, zuhanyozókban, vécékben és hálótermekben.

Így történt ez akkor is, amikor a Béládi-féle különítmény megérkezett a stadionba. Már a reggeli kiosztáskor verekedés tört ki a fogolynak nem nevezhető, de szabadnak sem titulálható táborlakók között. Egy ló vontatta szekérről mérték ki a bádogcsajkákba a mind minőségében, mind mennyiségében elégtelen pótkávét, és adogatták le a száraz és üres zsemleket a stadion gyepén felállított sátrakból előbukkanó embereknek.

Viszont amikor a lyukas lepedőkkel borított egyik kalyibából álomittasan kitámolygó férfi észrevette, hogy valakik egy meglehetősen nagy méretű sárga csillagot tűztek a családja siralmas lakhelyének bejáratára, felüvöltött, a csillagot azonnal letépte, és elkezdte beletömni a sorban előtte álló fogolytársa szájába, aki persze, ráadásul ártatlansága biztos tudatában, pokrócmód visszavágott; egymás fejét harapva és zúzva csimpaszkodtak össze, aztán előrezuhantak, és dominóként lökték fel maguk előtt a meglehetősen sűrű sor tagjait; a kávé tartalmazó hordó felborult, valaki a ló oldalába rúgott, az megbokrosodott, és habzó szájjal száguldani kezdett; végezetül belerohant az 16-os táján felállított egyik túl-

zsúfolt sátorba, mire az őrség – megóvándó az emberek testi épségét, mint később mondták – nemigen tehetett mást, mint hogy célzott lövésekkel leterítette a szerencsétlen állatot. Érthető eljárás, de a szándék éppen az ellenkezőjére sült el, mivel a jelentősen elhízott egykori csődör holtában bezuhant a hálóba, ráadásul éppen a kapuban homokozó gyerekekre, és hármat agyonütött közülük. A szülők erre nekirohantak a gyilkos öröknek, akiknek csak könnygáz és gumibot bevetésével sikerült valahogy lenyugtatni őket. Csend lett, mindenki ökölbe szorult kezekkel, összeszorított szájjal állt. A gyűlölet szikrát hányt a tábornot övező szögesdrótokon.

Huszonhat

Béládi vezetésével ekkor gördült be a kezdőkörbe az oltások beadásához felszerelt mentőautó. De az előzetes felmérésekkel ellentétben, nemhogy 23, de egyetlen önkéntes jelentkező sem lépett oda az autóhoz, ugyanakkor jókora és meglehetősen hangos tömeg gyűlt össze körülötte. A hangadók azt kiabálták, hogy nem kell nekik a bizonytalan hatású oltás, egyébként is makkegészségesek, és követelik az őrséget, hogy azonnal nyissák meg a kapukat, és engedjék őket szabadon, mivel nem képesek elviselni tovább az embertelen bánásmódot és önkényt, ami még egy fegyházban is elfogadhatatlan lenne.

„Ápoltak vagyunk, nem bűnözők és terroristák!” – hallatszott mindenhol. „És makkegészségesek vagyunk, nőt akarunk...”, tette hozzá valaki, azzal rásandított a ropogásra keményített fehér egyenruhát viselő, harapni valóan friss ápolónőkre. És bár elég halkán mondta, annyira mégsem, hogy az egyik őr ne hallja meg, és ne dörmögje oda az egyik bajtársának: „Igaz van, bazdmeg, én is nőt akarok, úgy élünk itt, mintha mi is bűnözők lennénk, se kaja, se pia, se picca” – azzal már el is kapta az egyik asszisztensnő karját, és egyetlen rántással feltépte a köpenyét. A kibuggyanó hófehér keblek aztán megtették a hatásukat; a tiltakozó Béládit egy fémmérőkanállal leütötték, hogy aztán pár perc múlva örök és foglyok hímvesszői töltsék ki a két szerencsétlen lány testnyílásait, akik két órával később még azelőtt behaltak az orális, anális és vaginális kényeztetésekbe, mielőtt megszólalt volna a TEO-vézmorgatója, mely Csebika ezredes érkezését jelezte, akit egyik bizalmi embere értesítette telefonon a vészhelyzetről.

De hiába volt ász az ezredes, hamarosan – életében először és utoljára – neki is be kellett látnia, hogy nem mindig kedvező a leosztás. Mert a rabok és az örök, a közös nemi erőszakban új proli egységbe szerveződve, másodpercek alatt lefegyverezték Csebikát, aki kisvártatva kivert fogakkal és szemekkel, vérző és nyüzszítő húshalomként hevert a különféle testnedvektől csillogó talajon. És az utolsó pillanatban a mentőkocsiba menekülő és oda bezárkózó Béládi remegve nézte az ablakból, hogy fogvatartottak és fogvatartók nagy hurrázással és tapssal, együttes erővel vonsozzák oda az egyik, hetek óta súlyos hasmenéssel küszködő társukat, aki a haldokló ász ezredes fölé guggol és arcába üríti végletekig lezúllott bélrendszerének teljes bűzlő káoszát.

De aztán percekben belül felugattak a gépfegyverek; a TEO körülfárta a stadiont, és a lelátókról összűz alá vette a pályán rekedteket. A rabokkal immár együtt zendülő őrség

egy ideig viszonzta a tüzet, ám végül, amikor egy eltévedt golyó Béládival együtt a levegőbe röpítette a kedvező fedezéknek mutatkozó mentőautót, összeomlott az ellenállás.

A zárszámadás szerint estére összesen 3917, más források szerint 3919 halott hevert a véres tereken.

Huszonhét

Két napig dermedt csend uralt mindent. De aztán hírül adták, hogy a harmadik napon az *Első Demokrata* rádióbeszédet intéz a főváros lakóihoz. És bár az időpont, a hajnali négy óra kissé szokatlannak hatott, még akkor is, ha a pannon emberek tudták, hogy a kormány vezetője egész éjjel dolgozik, már reggel háromkor kisebb tömeg gyűlt össze a mindig tiszta fényt árasztó Gellért-hegyi ablakok alá, hogy magába fogadja a szónoklatot. És pontosan hajnali 3 órakor valóban megszólalt az a bizonyos Hang:

Honfitársaim, testvéreim! Fővárosi és vidéki magyarok!

E megszólítás után szinte megdermedt az élet a fővárosban. A szó szoros értelmében megállt még a gyér hajnali forgalom is; a sofőrök és ellenőrök az utasokkal együtt hallgatták a beszédet, mely a külön erre az alkalomra mindenütt felszerelt hangszórókból áradt mindenfelé és mindenhonnan. A vendéglőkben és kávéházakban virrasztók, józanok és félrészegek, valamint a totál elázottak közül többen felzokogtak, amikor az *Első Demokrata* testvéreinek és magyaroknak nevezte a főváros és a vidék lakóit. Sokan egymás karjába omlottak. Néhány vendéglős bejelentette, hogy a következő kört ő állja. „Áhítat töltötte meg a tereket, a mondat áldásként szállt a levegőégben”, írta egy kormánypártisággal a legkevésbé sem vádolható Goldbusch-blog.

Nehéz órákban szólok hozzátok, és csak remélni merem, hangom és mondandóm eljut a fületekhez. De ez most nem elég, magyar testvéreim! Az kell, hogy a szívetekhez is eljusson.

Igen, testvéreim a bajban most egymásra vagyunk utalva, és csakis egymásra támaszkodva, egymást segítve leszünk képesek kilábalni belőle. Meghasonlások szaggatták magyar hazánk testét, és ebben, belátom, én magam is hibás vagyok kissé. Széthúzás, hideg polgárháború ütött tanyát tájainkon, és ami rosszabb, lelkünkben, szívünkben is, fővárosunk farkasszemet néz a vidékkel, fegyverkezünk mindkét oldalon.

De hogyan lehetséges ez? Magyar támad magyarra kifent agyarral? Nem, magyar testvéreim, ez nem lehetséges. Mert nem szabad, nem lehet az, amit Kölcsey Ferenc, a nagy magyar költő festett vérfagyasztó látomásában, a sorshoz intézett fohászában:

De szánjad, ó sors, szenvedő hazámat!

Te rendelél áldást neki:

S a vad csoport, mely rá dühödve támad,

Kiket nevelt, öngyermeki.

E gyermekek mi magunk vagyunk. Mi, a másik ember. A vad csoport.

És most, amikor csitul a járvány tüze, azt tapasztaljuk, hogy mindennél szilajabban egymást gyilkolják mind vidéken, mind itt, a fővárosban az emberek. Egyesek szerint a betegség természetéhez tartozik e mézárllási hajlam, minden pestises személyt őrvjngés fog el, gyűlölet embertársai és önmaga iránt, és ez arra ösztökélné az embert, hogy most mindenkit megtámadjon és megmarjon, aki útjába kerül.

Mások az elaljasodott emberi természetnek tulajdonították, amely nem bírja elviselni, hogy önmagát a hasonzorüeknél nyomorultabbnak lássa, és leküzdhetetlen vágyat érez arra, hogy mindenki ugyanolyan siralmas, kilátástalan helyzetbe kerüljön, mint ő. És ez is oka lehetett annak, miért jártak el a vidékiek olyan szigorúan a fővárosiakkal.

Én azonban kijelentem: mindez nem felel meg a valóságnak. Épp ellenkezőleg: ezt az általános elterjedt vádat a vidéki megyék lakói csupán azért emelték a fővárosiak ellen, hogy sokat emlegetett könyörtelenségükre igazolást vagy legalábbis mentséget találjanak, és ebben a kölcsönös vádaskodásban mindkét fél igazságtalanul viselkedett.

Mi, fővárosiak azt követeltük, hogy a szerencsétlenség idején fogadják be őket, adjanak nekik oltalmat, hiszen a dögvész elöl menekültek, és aztán azzal vádolták a vidékieket, hogy kegyetlen és igazságtalan módon megtagadták tőlük a vendégszeretetet; a provinciák szerint viszont a fővárosiak mintegy rajtuk ütöttek, minden további nélkül rájuk törtek, és ezért azt a vádat hangoztatták, hogy a pestisesek nemcsak hogy nincsenek tekintettel másokra, de egyenesen meg akarják fertőzni embertársaikat. Valójában e két vád egyike sem volt igaz, legalábbis nem olyan módon, ahogyan egyesek harsányan lefestették.

Nem! Magyar nem támadhat magyarra! Egyek vagyunk, egynek kell lennünk a közös szeretetünkben!

Emlékezzetek Gereben atya beszédére. Ti már megtaláltátok magatokban az első szeretetet? Örömmel számolok be, hogy én igen. És ez elég egyszerű, az első szeretetem ti vagytok, ti, a másik ember, ti, a magyar emberek! Gyertek velem, egyesüljünk szívörömmel ebben az evangéliumban, ami magyarul annyit tesz: legyünk egyek, forrjunk magyar egységbe ebben a jó hírben!

Fővárosi csapatainkat visszavonjuk az eddig tévesen és kevélyen vidékinek nevezett, de mostantól magyar határokról. Ezt elvárjuk a vidéktől is. És ezzel egyidejűleg szeretettel meghívjuk a vidéki embereket a fővárosba. Helyreállított épületek, az eredeti helyükre visszaállított szobrok és ismét a régi nevükön megszólítható utcák és terek fogják várni őket. És Titeket is, kedves budapestiek! Visszatérünk a szeretet és az összefogás jegyében szeretett gyökereinkhez! Döntsünk közösen!

És ha majd végleg elvonul fejünk felől a dögvész, mely orvosaink jelentése és az össze statisztika szerint visszavonulóban van, akkor csapunk egy országos örömmünnepet, mégpedig Szent Mihály napján, azaz szeptember 29-én, mely egyben a kifsarsang kezdete.

De addig még várjunk türelemmel, honfitársaim. Várjuk, hogy kivirágozzék ismét bennünk első szeretetünk. El fog jönni e pillanat. Hiszem!

És az utolsó szavak elhangzása után kialudt a fény az ablakokban. A hegy alatt összevevődött tömeg tapsviharban tört ki, mindenfelől kiáltások hangzottak: „Éljen az Első Demokrata! Éljen a Hön Szeretet Párt!”

Megállt és megdermedt a levegőben a gyilkos ütésre, szúrásra, döfésre emelt összes kéz. Az öngyilkosok a földre szórták a kikészített gyógyszereket, elhajították a borotvát, kiürítették a pisztolyok tölténytárát. Csend támadt.

Huszonnyolc

Klára és Emma mostanában együtt járták a várost. Az asszony kontykoronázta feje császárnői eleganciával úszott a vigasztalan romhalmazok fölött. Klára legalábbis így látta. És mivel valami véletlen folytán az ő naplója ugyancsak a birtokunkba került, a krónikás akként látja célszerűnek, ha ideiglenesen átadja neki a szót.

Késő nyár van vagy kora ősz, már szeptember, és még mindig izzó pokol. Kandra a halála előtt valami regénybe kezdett, azt mondta, hogy a könyvben, mint Hamlet Poloniust, „végbe viszi” ezt a rendszert, de még nincs címe. Mondtam neki, hát ez igazán egyszerű. Kérdezte, miért, mi legyen? Mondtam neki: Pannon pestis. Erre homlokon csókolt, és azt mondta: „Te szépséges múzsám! Hát persze! Neked fogom ajánlani. Kár, hogy te voltaképpen szentté akarsz válni.” De a kéziratot azóta sem találom, pedig párszor már átkutattam a lakást. Viszont találtam sok minden mást, hogy miket, azt le se merem írni. Hogy kerültem én ebbe bele.

Igen, most egyedül vagyok a lakásban, hiányzik Tamás, mindennek ellenére.

Adorján nyilván szerelmes belém, de hát hihetetlenül szemérmes. Én is szeretem. De én nem szeretnék szemérmes lenni. Ezért is öltöztem úgy, azon a bizonyos napon. Seggig nyitott szoknyába. Persze Emma, ez a dörzsölt kurva azonnal észrevette. Hány faszival feküdt le vajon? És tudja-e, hogy még szűz vagyok? Szerintem ezt el se tudja képzelni.

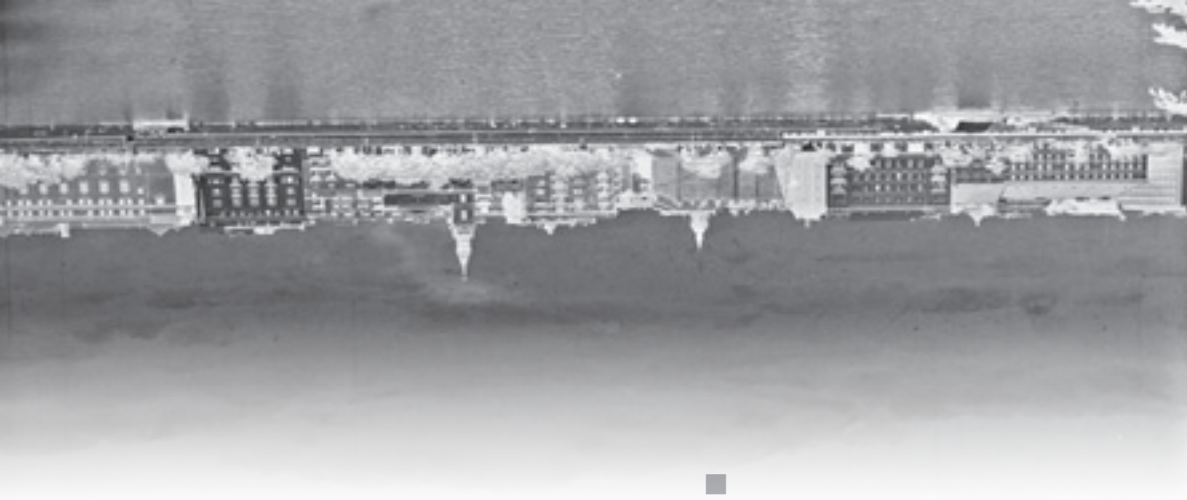
Olykor ki se mozdulok, napokon át téblábolok az üres szobákban. Néha beleülök a fotelba, amiben Tamás öngyilkos lett. Vagyis amiben megölték, talán ez pontosabb megfogalmazás. Benne voltam? Benne. De hogyan keveredhettem bele? ZséZsé se segít. Odaadtam neki a pénzt, és várja, hogy Gézáék elinduljanak Wienbe, ahogy ő mondja. Nem mondja, hogy Bécs. Gondolom, megy Géza után.

Maradt még két bontatlan és egy félig teli üveg a Főalamizsnás whiskyjéből. Hihetetlen, hogy már ő is halott. És hányan, akik ittak belőle. Geggesy kezdte, aztán Tamás. Már csak hárman vagyunk. De mi még élünk, és élni is akarunk. Néha elfog a vágy, hogy egy hajtásra kiigyam a félig teli üveget, lehetőleg a fotelben.

Lívia folyton ír, hív és hív Párizsba. Azt mondja ez az eszelős, hogy mindent megtesz, de képtelen még a tizedét is elverni az örökségének. Plusz még örökölt egy kis lakást is a XVI. kerületben. Hogy menjek ki, próbáljunk meg együtt nyakára hágni a pénznek, állandóan ezzel jön. „Hagyd ott a faszba ezt a tetű, autofekál országot, ez nem érdemel meg téged. Mit vergődsz egyedül abban az üres lakásban? Gyere, küldök érted egy autót Bécsből, van ott egy régi jó manuszom! Onnan meg jöhetsz repülővel, a faszinál lesz a jegyed. Francia, kreol, negro, 190 centi minimum, de ne ijedj meg tőle! Gyere, gyászoljuk meg együtt Kandrát! Mi leszünk a verhetetlen magyar picca-páros!”

Szédült tyúk, mondja mindig Emma. De fergeteges. Talán csodálom is valahol. Azt írta egyszer: „Szeretném bukottan látni ezt a hipokrita bandát, ami most a nyakatokon ül, aztán én lennék a híres Delacroix-pina, tudod, a csöcsös Liberté a barikádokon. Lengő cicikkel táncolnám körbe a tömegsírjukat.”

Mostanában folyton Emmával járom a várost. Fejedelmi jelenség ebben a füstölgő és büzlő romhalmazban. Lobogó, fekete selyemszoknyában, vakítóan fehér blúzban, villogó vikingkék szemével, csodálatos, teknőspáncélból készült fésűjével a kontyában („egy régi rajongómtól kaptam még Bécsben...”) királynőként lebeg a hamuval borított járda fölött. Életereje letörhetetlennek látszik, mégis úgy érzem, mintha búcsúzna. Tamás halála óta megbicsaklott benne valami. Ami nem csoda, elvégre mégis ő... De ezt le sem merem írni. És azt se merem átgondolni, mit művelhettek abban az utolsó tíz percben. Nem tekintem gyilkosnak, noha. Nem tudom. Félek tőle és csodálom.

Mindig a szobrokhoz megyünk, vagyis a különféle szobrok régi helyére, mert abban reménykedünk, pontosabban Emma, hogy tényleg visszaállítják őket. Elmegyünk Aranyhoz, elmegyünk Petőfihez, megyünk Jókaihoz, de főleg a régi Köröndre, a lakásuk mellett. Van itt egy férfi, Emma már régről ismeri, amolyan esőáztatta arcú, középkorú valaki, ballonban, aki állandóan a régi szobraink hült helyén kering, és gyötrelmesen sóhajtozik, de valami olyan kétségbeeséssel, hogy az egyik alkalommal könnybe lábadt a szemem. És ekkor megszólított: „Látják, hölgyeim, látják, itt kísértetek járnak, nem nyugszanak a szobrok, helyüket keresik, Balassi viszszejár. Zrínyi viszszejár. Látom és hallom lépteiket... A költők viszszejárnak. Nem nyugszanak a földalatti szoborparkjukban. Sötét van ott. Sötét. Mindenki viszszejár. Ki a fényre. És egyszer viszszejönnek végleg, higgyék el, hölgyeim. Ady is viszszejön, Petőfi is. Mindenki hazaköltözik.”

Mire Emma csak annyit mond: „ez a tetű, ez a premier demokrata megint átkürt mindenkit. Baszik visszaköltöztetni a szobrokat. És kurvára gyűlölöm, hogy még mindig a Joseph Bajza, a Michel Munkacsy és a Berthold Szekely utcán át kell hazamennem. És amikor a Szabadság-szobor hült helyére nézek a Duna-parton, arra gondolok, hogy hamarosan egy majom áll a talapzaton, kezében tábla: Love. A kurva anyátokat!” – üvöltötte a szobrok felé, többen döbbenten nézték. Kifordult magából, még sosem láttam ilyennek. A humora valahol a lefolyóban. Lehet, hogy ez is poszttraumás állapot, amiről mostanában annyian beszélnek?

De Emma mást is megmutogat, nemcsak a szobrok helyét, voltaképpen végigkalauzol a régi életén. Búcsúzik tőle. Ott is, ott is, mutat föl az emeletekre, na, ebben a házban három lakásban is; „látod, azt az oszlopos erkélyt, hát azon is, fényes nappal képzelheted, fentről nyilván csak az látszott, hogy a kilógó csöcsű nő csak a muskátlikat ellenőrzi, de közben hátulról...” És amikor aztán beülünk valami kávéházba, vagy kocsmába, akkor mondom neki, na, itt azért legalább nem. És úgy érzem, szarkasztikus vagyok. Mire ő: dehogynem! Mondom én: de hát hol, az asztalon, vagy mi? Erre ő röhögve: hát a vécében, picinyem, ejnye, de kis fantáziátlan vagy... Kétszer is lehúztam, hogy annyira ne hallatszon ki, hogy sikoltozom.

Ilyenkor elakad a lélegzetem. Felizgulok. És gyűlölöm őt. De másnap kezdődik előlről a séta, mindig vannak újabb és újabb helyek. Nem tudom, mi ez nála, talán valami kacér hiúság. Hengegés. Én meg irigylem. Zavaros.

– Érzek barátságot irántam? – kérdezte pár napja Emma. Meglepett, mert ez olyan érzélgős volt. Ő soha nem giccses. És azt feleltem, hogy érzek, hát persze. De világos volt, hogy készül valami-re. És aztán ezzel jött: – Akkor a következő délelőttöt szenteljük a barátság óráinak, rendben?

– És mit kéne tenni a barátságért? – kérdeztem. Mire ő: – Közösen megfürödni. Ejtőzni együtt. Menjünk el az egyik régi török fürdőbe. Hozzál magaddal italt, a kajáról majd én gondoskodom.

– Szerintem be se engedik.

– Picinyem, te még sok mindent nem tudsz. Kiveszünk majd egy családi kabint. Régen még volt. Remélem, most is lesz. Te hozod az italt. Remélem, tudod, milyen piát kell hoznod?

A fürdőket a járvány miatt alig látogatták, a személyzetten kívül talán csak ketten voltunk a hatalmas épületben. A proli pénztárosnő furcsa pofát vágott, amikor Emma a családi kabin iránt érdeklődött, de mondta, hogy persze, van, és kilökte a jegyeket.

A folyosón egymás után sorakoztak a vastag faburkolattal ellátott ajtók, a debella kabinosnő gyűlölködve lökte be az egyiket. Szinte túlfűtött, kis szoba volt, benne ágy, vagyis amolyan széles kanapé, tiszta lepedővel, középen asztal, műanyag tálca poharakkal és vízeskancsóval, oldalt meg egy kis medence, különféle csapokkal. Emma felkiáltott, hogy minden olyan, mint régen. – Vagyis nem, ez a gőzkamra nem volt itt – mutatott egy átlátszó műanyag ajtóra, amely mögött sárgás fényben gomolygott a forró levegő.

– Vetkőzz! – mondta szinte parancsolóan, és hatalmas mozdulattal kibontotta a kontyát. Alázúdult a haja. Erről eszembe jutott Tamás, ahogy ott ült előtte a fotelban, és megdermedtem. De Emma már nyúlt is felém. – Mutasd a melled – mondta, és egyetlen mozdulattal kikapcsolta a melltartómat. – Gyönyörű vagy. Ne félj, butuskám, engem csak a férfiak érdekelnek. Illetve ma már ők sem.

Elengedett, és pillanatok alatt lehányta magáról a ruháit. Ott állt előttem meztelenül, márványsima bőrrel, melyen átderengtek a kék erek, egy öregasszony és egy csecsemő keveréke. Erre én is megszabadultam a gönceimtől. Együtt ugrottunk a majdnem forró vízbe. Kis medence volt, de arra elég, hogy háton kézen fogva lebegjünk együtt. Úgy éreztem, pár percre megszabadultunk a várostól, a pannon pestistől. Az egésztől, basszus. Most szerettem Emmát, és mindent. Majdnem elmondtam neki, hogy még szűz vagyok.

Letörülköztünk, asztalhoz ültünk. Majdnem meztelenül. Vagyis csak a debellától kapott kis köténykében. Emma kitett az asztalra pár maga sütötte pogácsát, gyönyörűen szikrázó poharakat hozott, töltöttem, ő meg azt mondta: – Az életre! – És egyetlen húzással felhajtotta a whiskyt.

– Tudod, miért hoztalak ide? Mert könnyen lehet, hogy itt fogant Adorján. Erre is igyunk! – azzal töltött még egy nagy adagot. – Adorjánra! Bassza meg, de kár, hogy itt nem lehet cigizni. Régebben lehetett.

Nem tudtam mit mondani.

– Itt lehettem terhes, csak azt nem tudom, kitől. Pontosabban sejtem. De hát nagy volt a forgalom, picinyem. Én barom meg nem vigyáztam. De már mindegy. Ő is halott. Ha ugyan ő volt az apa. Amúgy őskeresztén, ahogy ezek a rohadékok mondják.

Megpróbáltam témát váltani, és elmeséltem neki, hogy Livia állandóan hív Párizsba. Ettől szinte dührohamot kapott. Még sosem láttam ilyennek. Azt mondta: – Nem hagyhatssz itt minket, és Adorjánt aztán különösen nem. Ha én távozom, márpedig hamarosan távozom, kell neki egy nő. És ez te vagy, édesem. Meg hát ráadásul... Biztos, hogy ő a legjobb embered? A szédült picsa Livia? Hát nyilván emlékszel Ádám halálára. Aznap éjjel Livia nálunk aludt. – És? – kérdeztem, de már sejtettem, mi a vége. – Hát tudnod kell, hogy Adorján hajnalban megbaszta Liviát. Vagyis: éppenséggel a kis barátnőd baszta meg a fiamat. Beosont hozzá, és megkúrta. És akkorákat sikoltozott, hogy fölébredtem rá, nyilván szándékosan csinálta. Ne-

kem sikongatott. Ennyit a te drága barátnődről – mondta Emma, és fölállt: – Ki kell próbálnom ezt a gőzkamrát, gyere te is! – azzal eltűnt a homályos ajtó mögött.

Eszem ágában sem volt bemenni. Ültem, teljesen lefagyva. Bámultam Emmát a gőzben. Aki hirtelen felállt, a félhomályban is tisztán kivehetően dadogni kezdett, jobbját előrelökte, rám mutatott, kettőt dobantott, a füléből véres hab fröccsent az üvegajtóra, aztán előrezuhant, teste lecsúszott az ajtón, szája szétnyílván tapadt az üvegre, és nem mozdult többé.

Még arra emlékszem, hogy sikoltozok, a debella berohan, ütni kezd, és azt üvöltözi, „kibaszott leszbí Goldstein-picsák!” És csak üti a fejemet valami bikacsökökkel.

Egy kórházi ágyon ébredtem, Adorján hajolt fölém, és ezt kérdezte: „Melyik lakásba vigyelek, drágám?” Én meg ezt feleltem: „Nem tudom, talán egyikbe se.”

És aztán csak zokogtam, noha valahol a szívem mélyén tudtam, hogy Emma halálával utolsót gördült a kerék.

Huszonkilenc

Igen, utolsót gördült a kerék, és aztán megállt az égen. Talán beleolvadt a Napba, mely az Emma halála után lepergett 11 napban irgalmatlanul tüzes küllőkkel gördült be a főváros egére és tartózkodott ott szinte végtelen ideig; talán azért, hogy a lakosság saját bőrében és bőrén égesse ki a pannon pestis minden nyomát. És nem volt másként ez szeptember 29. hajnalán sem.

Mindenféle tüzek lobogtak, Szent Mihály máglyái, de ez most az öröm és a megszabadulás reményének tüze volt, nem a gyűlöleté. Meg az emlékezésé is talán.

Adorján is tüzeket bámult, mégpedig kettőt a *Hajnalcsillag* gesztenyefája alól; a kert végében két hatalmas máglya lángolt, az egyik, ahogy a tüzet fellobbantó tulajdonosok mondták, Emma asszony, a másik, a némileg kisebb, Kandra Kiss Tamás emlékére. Nem az államilag megrendelt Szent Mihály tüze ez, doktorom, mondta ZsÉZsé, aki ezúttal is pincéreként tevékenykedett.

Klára – hajában hófehér szalaggal – Adorján mellett ülve bámulta a lobogást; most felállt, kézen fogta a doktort, és odavezette a máglyákhoz. Táskájából zsinórral összefogott papírköteget vett elő, és a Kandrát jelképező tűzbe hajította. Adorján látta, hogy a *Mein Kulturkrampf* kézirata az. Zakója zsebébe nyúlt, elővett egy teknőspáncélból készült fésűt, és behajította a másik máglyába.

Harminc

Együtt indultak el a Duna-partra. A hangszórókból mindenütt a jól ismert pannon műsorvezető hangja üvöltött: – Íme, amit pannon autokefál kormányzatunk feje, az *Első Demokrata* a rádió szózatában beígért, az valóra vált! A vezetése alatt álló fővárosi kormánynak, sorozatos bölcs intézkedéseivel sikerült megfékeznie, és végleg a pokol fenekére küldenie a járványt, melyet sokan, természetesen mindenekelőtt ellenségeink tévesen és aljas

fondorlattal neveztek pannon pestisnek! Mert nem a miénk volt e fertőzés, nem nálunk keletkezett, hanem külhonból csempészték be hozzánk egy bizonyos ember zsoldosai. De őket nem akarjuk most megnevezni. Mert most az ünneplés és az új egység pillanata ez! Ennek jegyében köszöntöm hihetetlen mennyiségű vidéki látogatóinkat is, és ahogy végignézek az *Első Demokrata* és az *Első Keresztyén* díszhajójára váró rakparton, azt látom, hogy már legalább 300 ezren vagyunk! Nem, barátaim! Az ünneplő és a vezetésnek hálát adó tömeg egyre nő, már 500 ezer a számunk! Nem, egymillióan vagyunk! Egy-milli-jó-an!”

Pedig aligha voltak annyian, mondhatja a krónikás. Mert amikor a fáklyákkal ünnepélyesen kivilágított díszgőzös feltűnt, nagyjából összesen talán háromszázezren vonultak a folyó két oldalán húzódó, és most minden autóforgalomtól elzárt rakpartokon. Úszott ünnepélyesen a hajó, és a fedélzeten álló kissé köpcös *Első Demokrata* mellett mindenki világosan felismerhette a bő, hófehérre keményített parasztingében, acélkék csizmájában pompázó Gereben atyát. És amikor a hajó a Gellért-hegy ezúttal kivilágítatlan ablakai elé ért, a tömeg hirtelen megdermedt, jobbát előrenyújtotta, és vele egyenesen a gőzösre mutatott; senki sem dadogott vagy hebegett, hanem a mindösszesen 355 967 vagy 355 969 ember szájából ez a mondat zúdult tisztán artikulált szavalókórusban a díszgőzös felé: VÉGET VETEK NEKI!

Aztán a bal lábukkal kettőt dobantottak. Egyszerre mindenki. És e dobantás hangja felkerengett a légtérbe, ahol roppant ököllé állt össze, mely lesújtott és szilánkokra zúzta az autokefál örömhajót. Mások szerint valami izzó, fénylő karddá kovácsolódott az összmagyar dobantás, ami aztán egyszerre mutatott a hajón tartózkodó összes ember szívére, és amikor lesuhant a felhők közül, egyetlen csapással kettészelte a gőzöst, akár valami dísztorót.

Legyen bárhogya is, a vén Duna tudta a dolgát, vészjóslóan felmordult, megnyílt, két tajtékosan csillogó vízfalat alkotott, és az így megnyíló iszapos szakadékba vakon zuhant bele a hajóroncs és vele az egész pannon gyülekezet. (Hetekkel később a folyó mocsárvidékén halászták össze mind a 419 hullát. De mivel senki nem akarta vagy tudta azonosítani őket, és minden beidézett putatív hozzátartozó csak annyit mondott, hogy „ismerős, de soha életemben nem láttam ezt az embert”, máglyákra halmozták és eltűzelték az egész, immár elviselhetetlen bűzt árasztó állományt.)

De amikor összearult a víz a kormányzat fölött, a diadalittas üvöltés hangja szakadt ki minden torokból. Mert ugyanebben a pillanatban eltűnt az izzó és gyilkos pannon Nap, helyette kellemesen alkonyati fény árasztotta el a fővárost, és a cirógató kora esti szellőben most feltűnt a maga alig kihűlt helyén a Szabadság-szobor, melynek nemtője ismét áldó mozdulattal emelte a város fölé a béke pálmaágát.

Harmincegy

– Erre igyunk! Kivételesen te is – mondta Palánkay Klára, és táskájából elővett egy palackot és két poharat. – A Főalamizsnás utolsó üveg whiskyje.

A Parlament előtt ültek, közvetlenül a régen eltávolított, de most ismét a rakparton látható cipők emlékműve mellett, az ünnepélyes alkalomra ideiglenesen berendezett kerthelyiségben. Már sötét volt, a Gellért-hegy sziklavájaiban sem fénylettek az ablakok, békecsobogott előttük a folyó.

– Akkor hát vége. Boldog vagy? – kérdezte Klára.

– Az talán nem, de mindenképpen úgy érzem, vége a száműzetésemnek. Hazatértem a hazámba – mondta Adorján, és ivott egy nagy kortyot. – A halottakra!

– Inkább az élőkre. Például rám. Még egyszer, kérlek... – mondta Palánkay Klára, és megemelte a poharát.

– Akkor hát vége, ugye? – kérdezte a doktor.

– Igen. Mennem kell. Látod ott a pultnál azt a majdnem 190 centis fekete srácot? Francia kreol. Ő lesz a sofőröm. Értem jött, őt küldte hozzám valaki. Hamarosan beülök kocsijába, és elmegyek innen. Remélem, örökre.

– Szegény Klára. Kandra egyszer azt mondta nekem, hogy te szentté akarsz válni.

– Igen, azt mondta én leszek majd a Klára nővér, a Soror Pestis Pannoniensis.

– Jó. Legyen. De egyet ne felejts, nem minden szent szűz.

– Szeretsz azért, ugye?

– És ha szeretlek, mi közöd hozzá? Ezt egy Goethe nevű pasas írta. Anyám folyton erre tanított. Régen még németül is tudtam. Na, menj már. Ne légy udvariatlan. Vár a kocsid és a sofőröd.

Palánkay Klára felállt, elindult, de két lépés után megtántorodott, elzuhant, és Adorján azt akarta, hogy már akkor halott legyen, mielőtt fehér szalagos arca belecsapódik a földbe.

Még ült egy darabig a doktor, aztán hirtelen nyakon ragadta a palackot, és olyat tett, amit korábban még soha: nem pohárból, hanem közvetlenül az üvegből csorgatta a szájába az italt. Aztán visszadugaszolta palackot, kiállt a gátra, és a félig teli üveget belehajította a Dunába, és ezt kiáltotta: „Menj, keresd meg Gereben atyádat!”

Aztán hazaindult Adorján. Haza, Magyarországon, Budapesten, a szülővárosában. Elhaladt a Parlament épülete előtt, el a József Attila-szobor mellett; tempósan, kissé spiccesen baktatott, míg kiért a kis térre, ahol az a bizonyos ember, Nagy Imre állt a hídon, kabátban, kalapban; kijutott a Szabadság térre, ahol most nem volt se szoborra fagyott amerikai filmszínész, se valamilyen megszállás emlékére felállított monumentum; onnan az Aulich utcán át eljutott a Batthyány-örökmécsesig, egy pillanatra eltöprengett, hogy leül egy ristrettóra a virágbolt melletti kis kávézóba, de aztán ment tovább, áthaladt a Hold utcai vásárcsarnok főhajóján, ahol kicsattanó arccal itták a budapestiek és a vidékiek az ingyen sört, falták az apró papírtányérokra kínált ingyen virslit; kiért a Bajcsy-Zsilinszky útra, onnan a Bazilika felé haladt, befordult az Andrassy útra, amelyen megszűnt a forgalom, hiszen az úttest teljes szélességét elfoglalták az ünnepelve hömpölygő tömegek; ment tovább az Operaházig, ahol megint régi helyén üldögélt Liszt Ferenc és Erkel Ferenc, és ismét ott terpeszkedett a két Szphinx is, amelyek egyikén egykor Ady Endre lovagolt részegen; átnézett a Drechsler palota, vagyis a Balettintézet épületére; bekukkantott a Paulay Ede utcába, ahol Emma legvadabb éveiben lakott valamikor; ment tovább, míg elért az Operettszínházig, aztán a Liszt Ferenc térig Ady Endre szobrával, a Jókai térig Jókai Mór szobrával; elhaladt a régi fényében tündöklő Abbázia kávéház, a tiszaszlári zsidókat védő Eötvös Károly törzshelye előtt; botorkált kissé részegen az úttest közepén, le a Vörösmarty utcáig, aztán végre elért valódi úti céljára, a Köröndre, ahol könnybe lábadt szemmel nyugtázta, hogy mint gyerekkorában, megint az eredeti talapzatán állt az összes szobor. Megpihent Zrínyi, nem a költő, hanem a hadvezér kivont kardja alatt, és ekkor azt látta, hogy átellenben, a Balassi Bálint szobránál hatalmas tűz lobog; előtte, karjait az égre lökve, fenekét és csípőjét csábosan forgatva egy félmeztelen, feketén pörgő harangszok-

nyát viselő lány táncol, lilán bimbózó keblei vidáman incselkednek a nézőkkel, miközben ezt kiabálja a körülötte állók ütemes tapsától kísérvé: „*Vive la liberté!*”

„Szédült tyúk. De azért *merci pour tout*”, gondolta Adorján, és megbabonázva nézte a túloldaltól, Zrínyi zászlaja alól a lányt, és hirtelen megfordult a fejében, hogy átmegy hozzá, hazaviszi, és üvöltve baszik vele hajnalig, mint akkor éjjel; de aztán látta, hogy sok ismerős alak áll körülötte, és még vadabb tombolásra buzdítja: Emma, Palánkay Klára, Gegesy, Béládi, Kandra, Ádám, sőt még a Főalamizsnás is ott kiáltozott és verte a lábával a ritmust szilajon.

Ám ennyi halott tanú feszélyezte az élő Adorjánt, így aztán elfordult, és haladt tovább egyedül, a másik oldalon. Elért a Bajza utcához, átkelt az Andrássy úton, és visszakanyarodott a Székely Bertalan utca felé. Üresen, teljes csendben tárult fel előtte az ismerős, ott-honi táj. A házkapu előtt hirtelen megállt, jobbját előrenyújtotta, szájával megpróbált artikulátlan hangokat képezni, sikertelenül; végül bal lábával két erőset dobbantott, és karjával az ajtó zárjára mutatott. De mi sem történt. Ekkor elmosolyodott, a zsebébe nyúlt, elővette a kulcsát, kinyitotta az ajtót, és belépett a házába.

A krónikás így látja őt utoljára: egy pillanatra még visszanéz ránk a félhomályos ajtó-résből, biccent felénk, aztán megfordul, és mindörökre becsukja előttünk és maga mögött az elbeszélés kapuját. ■ ■ ■

■ **Kompolthy Zsigmond:** valamikor a 19. század közepén, egy operaházi páholyban önmaga által megköltött személy. De a szerző halálának dátuma még bizonytalan, bár erős a gyanú, hogy ez voltaképpen megszületése pillanatával esik egybe. Eddigi fő műve az 1989-ben bemutatott *Kísértet-csárdás*, hígmagyar népszínmű. Jelenleg a *Trianon 120 napja, avagy pornográf jelenetek a magyar nép vérzivataros századaiból* című életképsorozatban dolgozik.

mondják, nincsen *idő,*

elharapózott ezt mondani. és mit *takar,*

ha értjük, hogy ideje van,
vagy ez és ez időszerű,
az pedig idejemúlt,
ezt időben elvégeztem,
azt elmulasztottam.

rangidős, egyidős, idős,
elúszott ez a hajó, „új idők
új dalai”, s a régi idők emléke – *mintha*
a „régi idők” nem eleve emlék
lenne. habár lehet
emléknek is emléke, megidézhető,
különösen jól, ha kínos, preparál-
hatóan (szaggal, szisszenéssel egyazon kép)
visszatér, négy-öt mindig
akad a hálózatból, ahogy a kéretlen
ablakok előugranak, dacára minden letiltásnak, idővel
megszűnnek kínosak lenni, ezen
el is csodálkozol, hogy nincs veszve
semmi, helyüket
újabbak vették át, gyerekkoriakét kamaszkoriak, azokét
a fiatal felnőttéi. reméled,
eljönnek az idők, mikorra ezeken
mosolyoghatsz. némelyiken.
némelyik marad. időtálló,

örök idejű, „letelt az évad”,
két év, másfél, fél, zéró kötelező katonaság, üres
idő, álló nap, (ész) besül (mint figyelmüket
vesztett szeretők): *eltékozol „engem, én téged?,*
magunkat mi?” időtlen

időktől, „már a kezdetek
kezdetén megmondtam!”, „Édes, az Úr
mondhatott kezdést („mondhatott”? ,miért
nem lövellt, pulzált? – igaz, gazdagabban
elképzелhetetlen az „ige” az anyagi
közvetlenségénél). s az idők végén
záróra. és folyvást

nyitva tartás
és a két ünnep közt sürgetett idő és az illanó
lyukasóra, szemben a kényszeredett, a némán
kidobolt szünettel, serceg, perceg, szúpercek, elrohadt
idő és elrohant, fölemészti a babák serege,
gyerekkor, gyerekszag, véséges idők, koraszülött,
öregszagú a kicsik koponyabőre, csillagvirág,
virágóra, óravilág, világidő, időzóna,
zónaebéd, ebédidő, kitöltötte

az idejét, jól sáfárkodott,
jól osztotta be (*rejtélyesen szép, nem el-, fel-, szét-,
hanem, be-, mint a pogácsát vissza
a batyuba – akárha hamvakat
téglahálóba*), rabolod az időm, de
időben vagyok,
legendás idők és a vasfoga,
nem hallotta meg az idők szavát,
vagy csak *azt* hallotta.

és időintervallum és idősík és párhuzamos idők

és mégis időrend, „az irreverzibilé fogyó...” menetrend,
egy állomáson, késés, leginkább késő délelőtt
vagy kora délután fura elakadni, olyankor elapad

idő, tér, puszta
kockák, nyers, déli árkádok, minden nyughatatlan ilyenkor
lovagol be, kiköti a lovát, a verandán
porladó nyugágy, időn túli asztal, resti, pohárban tikkad rózsa,
a pénztárkalitkából szúrós szemű, bajuszos néni
és más, kószáló lelkek, pályarendezőök,
mondjuk Oppenhaimer sakkozik Bergmannal
(*bábáskodni az idő felet*), az egyik roppanásig sűríti a teret,
a másik elviselhetlenségig feszíti a „húrt”.

idő közben a kivetítő
homokból lett, a monitor hajlékonyabb,
mint az újság, az meg vékonyabb,
mint a pillanat.

rengeteget foglalkozunk vele. akkor
miként nincs?

*

mondhatnánk ellent, a visszatérés örök,
újra és újra lombokig ér, fagyott, korai
estékhez, a lakások,
akár a tetszhalott fák, gazdagságukat befelé
lélegzik, az ember alig
várja, hogy hazaérjen, néha meg azért
indul el. megérkezés előtt jó időzni
az utcára fénylő
üzleteknél – hazafelé tartó
nőkkel és férfiakkal – csal a benti meleg.

bruegel téli pozíciójának kietlen öröme
hasonló, az egyre növekvő erdő
terhéből kilépő vadászok
elé nyílik az önfeledt falu.

(a kocsmák akkor is kegyetlenek
lehetek, hajnalig hitetik, hogy otthon vagy.)

hogyan miért nem vár senki? annak, úgy egy tucat oka
lehet, a legszomorúbb, ha már kezdetben sem volt
alkalmad az *otthon*
tapasztalatára, ha meghitt szőronya, szőrapa
dobált. azóta sincs kapaszkodni
másba, hajba-főbe, ölbe, szakállas
szívig szenvedélybe.

*

ha nincs idő, megfosztattál,
nem is kérdés.

*

„idő nincs”: miként elindultál, akként összerogysz,
mintha e két állapot
közt suhant volna át.

Katica

Katica hegedült, cigányosan húzta; magyarok gyereke volt. A pusztán nőtt föl, ahol a föld egy tányér, és fölötte az ég felfoghatatlanul messze van. Az ilyen tereket csak akkor van esélyed elviselni, ha énekléssel védekezel ellenük. De akkor is nehéz. A házak a földhöz lapulnak, a marhacsordák összeolvadnak a horizonttal, az ember: pont a tájban. Egyetlen pont, nem több. Belőled meg mi lesz? Beleénekel a szélbe; elfúj mindent. A szél ellen énekel, de voltaképpen miért is? Azért énekel, hogy érezd, hogy vagy, és mert olyan messzire vezetnek az utak. Így vagy a saját magad társasága. Van az a dal a szomorú vasárnapról meg a debreceni utazásról pulykakakas-vásárlás céljából, van a kék szemekről szóló dal meg a folyóban tükröződő búcsúról szóló. Katica mindet ismerte, és hol egyedül énekelte őket, hol a hegedűjével együtt. Olykor azt gondolta, hogy hallgatják őt a csillagok.

A városban másmilyen volt az elveszettség. Hangyamódra nyüzsögtek az emberek, az összetéveszthetőségig hasonlóak voltak, és mind siettek. Ki törődik vele, hogy mit csinálsz, mit nem. Az ég a legkevésbé sem – hol van már az ég!

Pár négyzetméteres albérleti szoba; sötét és hideg. De hegedűórák a professzornál; gyorsuljon, ügyesedjen a kéz. Katica elhagyta a faluját, hogy képeztesse magát. „Tudod, a zeném... Nagy terveim voltak.” Tiszta, csillagos éjjeleken megfogható elhatározások, amikor bevered a fejed az égboltba. De azután. Húzd be. Kicsi vagy; kisebb, mint kéne.

Dicséret nem sok jutott, ezt hamar érzékelte, pedig gyakorolt, gyakorolt, míg csak ki nem sebesedtek az ujjbegyei. Mit szólna ehhez a mamika, aki olyan nehezen engedte el őt. El a pusztából, a városi rengetegbe. „Szívem koszorút fon virágból, de hol marad a tánc, hol...” Ez a kiábrándító kijózanodás.

Ha már sehogy sem bírta tovább, Katica kiült a szabadba játszani. A régi dalokat. A járókelőknek tetszett.

Így ismerte meg Dórát. Dóra is énekelte és hegedült. Nemsokára együtt játszottak; nemcsak népdalokat, Bartók-darabokat is; élvezték. Otthon gyakoroltak, odakint előadták. „Egy kis sikerélmény.” És: „Kedveltük egymást.” Ahelyett, hogy az otthoni ég görbületét gyászolná, Katica most az árkdok fedezékéből az eső ferde szálait figyelte. „De előbb utóbb aztán csak fölkerelkedtünk, és jól elázott fejjel érkeztünk meg hozzám. Így ment ez.”

Vannak egyszerű és vannak összeadódó vágyak. Katica és Dóra egyetértésben fogták magukat ugyanabba az igába; együtt több telt tőlük. Duó-játékuk tökéletesedett, a professzor is dicsérte. És a koromtól megfeketült házak a Keleti pályaudvar mögött egyszerűen barátságosabb arcukat mutatták, és elviselhetőbb lett a kofák perlekedése.

Magyar induló, Siratóénekek, Gúnydal, Burleszk, Menyasszonybúcsúztató, Szűnyogtánc, Menuetto, Prelúdium és kánon, Bölcsődal, Scherzo, Rondo. Huszonnégyszóros duó; volt mit

gyakorolniuk. Míg nem Dóra fájlalni kezdte a bal karját és szünetet kellett tartania. Katica Adyt olvasott föl neki, mert Dóra ezt kívánta; Adyt és senki mást. „Holnap majd újra jövök, érkezem, / Most a hajnal vad szagát érzem. / Bús Budapest száguldj, rohanj tovább, / Szedd össze a jövő éj zálogát, / Holnap majd újra jövök, érkezem.” Dóra szerette a kopogós ritmusokat. És Katica más strófákra is emlékezett: „Csönd van. A dudva, a muhar, / A gaz lehúz, altat, befed / S egy kacagó szél suhan el / A nagy Ugar felett.”

Derűs ez nem volt éppen. De mi volt derűs magyarföldön? Dóra arról álmodozott, hogy elmegy innen, legalábbis valamennyi időre. Katica nem tudta elképzelni, hogy cserbenhagyja a „magyar ugar”-t. Később azután mégis.

Levizsgázott, több mint kielégítően: egyenesnek ígérkező útja volt a diplomáig. Dóra unszolta: most kell kiszállni egy időre. Hegedűszóba burkoljuk a fáradt nyugati aszfaltot.

És a pénz? Igen, a pénz.

Dórának volt valamennyije otthonról („kapok még”), Katica mamikára gondolt és a fejét rázta.

Szóval nem? Akkor...

Valamelyiküket cserben kell hagynia. Mamikát vagy Dórát, Dórát vagy mamikát. Katica rosszul volt ettől a választási kényszertől; belebetegedett. Vonatokat szalasztott el lázasan, elhagyott peronokon loholt át, kezében a hegedűjével. Verejtékben úszva ébredt és tanácstalanul.

Dóra megsajnálta. Főzött Katicának, „nehogy még rosszabbul legyen”. És amikor Katica fölkiáltott, hogy „Halszagot érzek!”, elkezdődött a javulás. És tartott is, egészen addig, míg Katica vonatjegyet nem vett magának. Hogy odaát, hetedhét országon és a hét törpén túl, a mesék Óperenciás-tengerén túl hegedüljön, és szeljen magának egy darabkát boldogságból.

Én egy aluljáróban ismertem meg a két lányt. Egyikük sötéthajú, a másik szőke, de mint akik egyek, amikor muzsikálnak. Lélegzetvétel, vonóvezetés, intonáció, arckifejezés – minden teljességgel összehangolva, mintha ők is, a hegedűik is egyetlen fából lennének faragva. A köréjük gyűltek lenyűgözve hallgatták a játékukat – megszólítottam őket. Igen, mondták, vándorolnak, hogy tapasztalatokat gyűjtsenek. „Van benne egy kis kalandvágy is.” Nevetés. És már föl is csendült egy cigánytánc.

Amikor véletlenül újra találkoztunk, meghívtam őket egy kávézóba. Óvatosan tették le a hegedűtokjaikat a székük mellé, úgy, hogy hozzáérjen az egyik lábuk. Minden vagyonuk a két hegedű volt. Katica keveset beszélt, erős akcentussal, s egyszer aztán a keletmagyarországi faluról kezdett beszélni, amely hiányzik neki. A kezével mutatta, milyen az alföld – sík, mint ez az asztal. Bartókország, cigányország, magyar puszta; „csak azért vagyunk ott, hogy vágyakozzunk”. Dóra másra terelte a szót. Most itt vannak, mondta, és meg vannak lepve at-

tól, hogy milyen barátságosak az emberek. Ekkora nyíltságra nem számítottak. Katica rábólintott, és a forró csokoládéját kavargatta.

Két héttel később egyedül, Dóra nélkül láttam őt játszani egy utcasarkon. Mi történt? Katica megszakította a játékát, és úgy ragadta meg a kezem, mint aki kapaszkodót keres. Dórának újabban folyton fáj a karja; „tegnap elutazott”. Katica kétségbeesetten nézett rám. Spontán elhívtam magamhoz; eljött velem. Főztem teát és egy tányér spagettit. Katica sugárzott. „Szeretem az ártatlan spagettit.” (Vajon van bűnös spagetti is?)

Igen, úgy döntött, marad még egy kicsit, akár egy kis pénzt keresni, magának és mamikának. De boldognak nem látszott.

Amikor pár nap múlva fölsöngetett valaki a kaputelefonon, az volt az első gondolatom: Katica. Ő volt. A hegedűjével és egy nagy táskával, mint aki be akar költözni hozzám. Átöleltem. Csendesen sírni kezdett a vállamon. Annyit megértettem, hogy egyedül érzi magát és fáradt, többet nem nagyon. Hívtam, hogy maradjon nálam; egy darabig.

Macskatalpakon közlekedett a lakásban és segített, amiben csak tudott. Nemsokára mondtam neki, hogy hegedüljön csak, és énekeljen. Mint aki otthon van. Ő, igen. Így tanultam meg magyar gyerekdalokat, a páratlan ütemeket, a szeszélyesen indázó melódiák bizsergetését, amelyek Katica nélkül soha nem hangzottak volna föl e falak között. És a csárdás lépéseit.

Katica kivirult és megeredt a szava. Először töredékesen mesélt, aztán egyre összefüggőbben. Az alföld marhagulyáiról, a gémeskutakról. „Ha kurjant a csordás, visszakiáltasz neki. Olyan tiszta a levegő, hogy messzire elhallatszik.” Újra meg újra: levegő, ég, hangok, csillagok. És az állatok, mindenütt. A neve is egy állatkáéra emlékeztet; a katica-bogár nem más, mint *Marienkäfer*. Szerencsét hoz!

Nevettünk. Ő kissé visszafogottan.

Ha félresöpörte a homlokából a hajrojtokat, tizennyolcnak nézett ki. De huszonkét éves volt, és elragadó jelenség a járomcsontjával. Csak leheletnyit volt darabos, épp csak egy csipetnyit parasztos. Kíváncsi volt a tekintete. Folyton mozgásban volt a keze. Nem kérdeztem, hogy van-e barátja. De azt igen, hogy hogyan képzei el a jövőjét.

Diploma, mondta, azután talán bejutok a zenekarba. Pénzt kell keresnie. „Muszáj.” És Dórának nem? „Dórának van ideje.”

Katica Dóra miatt jött külföldre. Dóra nélkül nincs maradása. „Ikreket nem jó elválasztani.” De egy pár Adidas-cipőt még akar magának venni, mamikának meg egy vattázott dzsekit, télre.

Nemsokára már együtt énekeltünk. „Az a szép, az a szép, akinek a szeme kék...” Örültek a falaim. Kék magyar szemekről még sosem hallottak.

Asztalhoz ültünk: „ártatlan spagetti”, egy pohár vörösbor, aztán zene; ebben a sorrendben. Egyszer pedig benézett egy magyar ismerős; „hadd hallgassa ő is”. Katica elemében volt, olyan átélessel énekelt és húzta, hogy mindnyájunkat magával ragadott. Szó sem lehetett arról, hogy csupán hallgassuk.

Katica.

És ha itt maradna, és itt fejezné be a zenei képzését?

„Isten őrizz. Belepusztulok a honvágyba.”

Nem tartóztattam. Egy hét múlva fölszállt a budapesti vonatra. A hegedűjével és két táskával; segítettem neki behurcolkodni a fölkébe. Hosszan integettünk. A tőlem kapott piros pulóvere vele integetett.

Az eszem fölfogta – Adieu, Marienkäfer! –, de a láb nem akart megnyugodni; csárdás-ütemre topogott, mindenféle ritmus rángott benne. Azután bekapcsolódott a nyelv is, az ének. A test nem egykönnyen felejt. Nem tudja áthangszerelni az értelem.

Katica eltűnt; akárha örökre. Ősz volt, az aluljárókban mások játszottak. Nem volt kedvem hallgatni őket. Passacagliák, blues, orosz katonadalok.

Vannak villámfény-pillanatok, amelyek, akár egy váratlan csók, érzéseket kavarnak föl és elevenre gyújtják az emlékeket. A villamoson ültem, amikor egyszer csak megütötték a fülemet Katica dalai. November, meglehetősen reménytelenség a levegőben, és akkor hir-

telen ez. Cigányos külsejű volt a férfi, szívvel játszott, bár távolról sem olyan mesterien, mint a katicabogár. De én már izzottam, izzottam. Tetőtől talpig. Öt megállóig tartott az átváltozás. Mert mi más lett volna ez a megbűvöltség, amely kilépett magadból, elragad, és egymáshoz rántja az emlékeket és a *mostot*? Gyors egymásutánban peregtek előttem a képek: tehenek és birkák és pásztorok és bikák, a puszta állatai és bölcsők és falusi táncterek. Hallva láttam és látva hallottam. Lökést éreztem, valamilyen erőét, amely szelíd melankóliával kapcsolódott össze. De most őszintén: micsoda pillanat! Fölfoghatatlan. Ahogyan átvette az uralmat a napjaim felett.

Rossz a kedved? Énekeld ki belőle magadat katicásan. Szépen moll-hangnemben, mert ugyan ki kényszerít, hogy dúrban szállj szembe a rossz hangulattal? Nehéz és nyomasztó az alföld, ha tetszik, túlvilági vidék, de a láb bizsereg, mihelyt a hegedű levetközű ártatlan-ságát. Szabad szemhatár; csak nekiindulni és menni!

A kocsi gurul, senki nem pirul, senki.

Ez lett az ábécém, a „minden reggeli arénám”, újjászülvén éltem, legyőzhetetlenül úton, egyik végtől a másikig.

És ő, Katica? Ő is megváltozott vajon?

A levélsekreányban egy levél, a feladó nevét olvasva dörgölöd a szemedet. Mennyi idő telt el azóta?

A zsinórirással írt sorokban diplomáról van szó és a rádiózenekarnál betöltött állásról. Dóra is ott játszik, Dóra is. „És van egy barátom, Gyuri; csellista. Sokat vagyunk együtt, lehet, hogy összeházasodunk. Hiszen már huszonnégy éves vagyok.” Mamika jól van, a macska is, a méhkas is rendben van, csak Burkus, a házőrző kutya múlt ki. „Itt most éjszaka van. Hallom az esőt; magában beszél.”

Én is hallottam esőt, vad felhőszakadást, ahogy verte az aszfaltot. Majdnem olyan volt, mint a zene.

Pár hónappal később az Andrássy úton álltam, szakadt az eső. Kormos homlokzatok, ívlámpák; a sugárút csak halványan emlékeztetett Párizsra. A Király utcában beültem egy sűrű párába burkolt vendéglőbe, és marhagulyást ettem. A szomszéd asztalnál, ahol zsírkarikák úsztak a leves felszínén, olaszul beszéltek. A közelben zsidó könyvesbolt, csak gombnyomással nyitható az ajtaja. Az atrocitások miatt, mondta fojtott hangon az eladó-nő. Kettőnkön kívül senki nem volt az üzletben. A szemközti kis park unalmat árasztott, egy magas kapu mögötti zöldségepiacról szegényesség rítt le. Nem tudom, miért és honnan támadt akkor a gondolatom: Lázár büntetése. Melyik Lázáré? Hiszen a bibliait föltámasztották. Volt egy másik, aki valamiképpen áldozat lett, és aki csak várta a kegyelmet? Ködös, borongós volt Budapest; nem sokat tudott hozzátenni a zsinagóga tornyai-nak aránya. A zsinagóga mellett a meggyilkolt zsidók emlékműve. Számok és nevek, a felejtés ellenében. Fáztam.

Átmenni egy meleg kávéházba? Vagy mégis inkább csavarogni graffitik (olvashatatlanok) és hajszoltan siető emberek (eső, szél) mellett elhaladva? Egy körfolyosós udvarban csend volt. Egy öregember csoszogott elő, mustrálgatott, följánlotta a segítségét. Beszélt valamennyire németül; mielőtt eltűnt volna egy ecetfa mögött, napsütést kívánt.

Az este sugárzó napja Katica volt. Sugárzott; a vörös ruhájában, hajában egy csinos csat-tal. Dórát nem hozta el, de Gyurit, a hórihorgas Gyurit igen, akinek hatalmasnak láttam a kezeit. Amíg álltam a kézszorítását, elképzeltén, ahogy ez a két kéz sisak módjára Katica fejére simul. A csellón biztosan csodát műveltek ezek a kezek.

Halló!

Igen, pár rófnyi idő eltelt azóta, bölintott Katica. „Akkoriban nem éreztem valami prímán magam.” Épp nem volt nála a hegedűje. Izgatottan, egymás szavába vágva beszélünk. Hiányzott a zene lüktető ritmusa.

Budapest? Szerinte varázsvessző. „Szerinted nem?” Gyuri végigsimított Katica arcán. „Ahogy vesszük.” Katica magabiztosan ült ott, mint akit dicsfény övez. Az én emlékeimben nem ilyen fényesnek maradt meg. Egyszerre nem illettek össze a képek.

„Az Opera; el kell menned”, tanácsolta. „És föl a Várba. És Szentendrére.”

Nehéz-parasztos íze volt a székelgyűlésnek.

Mi a helyzet Bartókkal, érdeklődtem. Dóránál lyukadtunk ki.

„Az utcán már nem játszunk, annak vége. De duókat játszunk továbbra is; rádiófelvett tervezünk.” Átvillant rajtam a csengő sztaniolgolyócskák képe.

Huszonnégy miniatúr a reggeli fényben.

Akkor hát!

Úgy beszélt, mint aki valami felpörgetőszert vett be. Fájdalmasan gyorsan. Gyuri pedig az ujjait ropogtatta.

Annak idején készült fotókat mutattam Katicának. „Ez én vagyok? Ilyen sápadtlila?” gyengéden, csodálkozva nézett. Gyuri nem kommentálta a képeket. Talán azt gondolta: „Ha lejárt a lemez, akkor lejárt; kész.”

Nem akarok-e zenét, valami zenés helyre menni, kérdezte Katica. Ez volt ő, az én Katicám; bizseretek a lábai, eső ide vagy oda. Lelkesen igent mondtam.

Nem valami kávéfőző- és zenegépes bárba, palack-zászlóaljakkal és a törpepincsijeikkel betérő lányokkal, Isten őrizz. Barátságos volt a vendéglő, két zenész gondoskodott a hangulatról: hegedűs és cimbalmos. Vörösbort rendeltünk, a vendéglő hátsó részében három pár ropta. Csárdás!

Közelebb jött a hegedűs csillogó mellénye. Lehajolt Katica vörös ruhájához. Rövid sugdolózás. És már fel is csendült: „Az a szép, az a szép...” Katica a fejét ingatva együtt énekelt a hegedűvel. Nekem könynyeket csalt a szemembe a pillanat. Tiszták, panaszosak és alföld-tágasak voltak a hangok. És a cimbalom mélabúsan frazírozta a szerelmet a szemek kékjétől ... hová is? Földöntúli partokig.

Meghatottság, mi az? És mi az a metafizikai késztetés? Ránéztem Katicára, ahogyan izzott az arca. Az enyém belülről tüzelt.

Gyuri elindult cigaretaautomatát keresni. Fekete pulóver, sportcipő, ujjnyi hosszúra nyírt haj.

„Szereted?”

Katica habozott egy pillanatig, meglepetten. „Azt hiszem, igen... Korábban azt hittem, hogy csak mamikát szerettem. Meg a csillagokat meg a Jóistent.”

„Meg a zenét meg Dórárt meg az állatokat”, egészítettem ki.

Bólintott.

Vonta, szívta valami, föl, föl, oda, ahol elveszik az ember. Ugyanígy voltam én is. Éreztem, hogy Katica az önelvesztésben képzelet a boldogságot. Virág, nincs határa, nem köti televény, nyitott a messzeségre, virág, légáramlat. Finom fény sugárzott Katicából, mialatt néztem. Nekem így tűnt. Szó sincs róla, hogy víziókat akarnék barkácsolni; történjen, ami történik.

Táncoltunk. Körben forogtunk, topogtunk. A hegedű fölébe emelkedett a felkavaró való-

ságnak, annak, hogy itt embereket gyilkoltak, deportáltak, hogy lázadás és rombolás volt, és hogy mégis, mégis megy tovább az élet.

Ki mondhatja meg, mi számít normálisnak?

Katica hagyta magát sodortatni ezen az estén. Szép volt és fürge; tüzes pillantások követték. A hangjában kerestem menedéket. És éjjel után fölsegítettem rá a pelerinjét.

Már nem esett. Fölöttünk az ég vállszalagja; feketén és súlyosan hömpölygött a folyó.

Egy téli napon hirtelen elment az áram. Épp a szárnyasoltár módjára kinyitható teakfeszekrényem előtt térdeltem; egy üvegcsét akartam elővenni a kivilágított belsejéből – ekkor kialudtak a lámpácskák. Órákra sötét lett. Semmi hűtőszekrényzűmmögés, semmi fűtésnesz, semmi. Várakozás a megváltó világosságra. És eközben egyszer csak egy telefon. Tessék, kicsoda? Dóra. Katica Dórája, mintha az égből pottyant volna. Itt van a közelben; meglátogatna. Persze, örülök. Magas, karcsú, magasan záródó sűrű ruhában; ez Dóra, Munkácsy Dóra. Beleborzol az ujjai a hajába, tanácstalanul pillant ide-oda. „Milyen rég nem láttuk egymást.” Óvatos vagyok, semmi kihívót nem mondok neki. Alakul, ahogy alakul. Vendégem arcának alsó fele merev, de azért megpróbálkozik egy mosollyal. Dóra!

„Katicáról szeretnék neked mesélni.” Zavartan kaparászik a lábával. „Az embernek vannak álmái, tervei, hisz valamiben... Gyurit nem szenvedhettem, zavart, féltékeny voltam. De Katica hozzáment. Nagy felhajtás, lagzi, falun, fehérfátyolos menyasszony, rengeteg ünneplő. Én is ott voltam. Soha máskor nem szédültem annyira tánc közben... Katica boldogan tipegett, csókokat, virágokat, bonbont dobált... Úgy látszott, minden rendben van... De mamika nemsokára beteg lett. Katica hazautazott hozzá. És aztán folytonosan ingázott. Marta, emésztette az aggodalom. A nyugtalanság. Szabadságoltatta magát a zenekarnál. Gyuri elviselte, egy darabig. Azután szemrehányásokat tett neki. Katica elhagyatottnak érezte magát. Én támogattam, amennyire tudtam. És ha fölhozná Budapestre mamikát? Erről hallani sem akart; Budapestet még ő is idegennek érezte. Egy év múlva Gyuri elköltözött; elege lett. Katica ápolja az anyját; egészen lefogyott... Folyton imákat mormol; ilyen alföldi lélek... Nem igazodik el rajta az ember. Segítő kezét nyújtasz neki – és görbén néz rád. Csak legalább a zene ne apadjon el...”

Az én katicabogaram veszélyben volt. Egy más típusú elveszettség fenyegette, akár egy szétzilált mondatszerkezet.

Dórára néztem. „Ébreszd fel. A hegedűvel. Játsszatok együtt, játsszatok el mind a huzonnégvet és még többet.”

„Igen, már a nyomában vagyok... De olyan, mintha valami órákulumra várna.”

Órákulumra?

„Valami kinyilatkoztatásra; nem tudom... Hogy hogyan lesz mamikával, és egyáltalán.”

„Meg tudod csinálni”, mondtam Dóranak. „Te méssz elől, Katica követ téged.”

Nem racionális rezgések voltak ezek; ez a meggyőződésesem volt.

Átöleltem Dórákat.

„Ha rajtam múlna, ha nem cikázna olyan kiszámíthatatlanul az élet...”

Várakozóan néztem rá.

„Ha mindjárt kiszámíthatatlan is – meg tudod csinálni.”

Így váltunk el, mindenben egyetértve.

Álmomban láttam Katica fekete, szárnyas haját, a falu mögötti szilvaskertetet. Azt gondoltam: mindennek újra kell kezdődnie vagy örömtelien kell folytatódnia. Hiszen Katica nem szűnt meg énekelni.

Misi!S!W

Atenger volt az eleme. Nézni akarta, simogatni akarta, rá akarta bízni magát goromba vagy éppen sima felszínére. A víz hűsít, a víz nyugtat. Ellentéte a sivatag nevű izzó pokolnak, amelyet Misi elátkozott.

A padon ültünk, Misi nem szólalt meg. Láttam, ahogy a tekintete végigpásztázza a horizontot, hajókat vagy valamiféle változás legapróbb jeleit keresve. A hullámverés halk volt, a tenger kékesszürke. A nézelődés időtöltés, jobb bármi másnál.

Semmire nem nógattam. Fenyőgyanta-illat és jódszag volt a levegőben, a hátunk mögött kutyák vették be magukat a bokrok közé. Volt időnk bőven. Misi szórakozottan cupogott a cigarettáján. Itt, a tengernél levetkezte az idegességét, vonásai, amelyek egyébként tikkelés-szerűen rángatóztak, most kisimultak, viaszos arcszíne rózsaszínre váltott.

Misi!

Úgy fürkészte a horizontot, mintha a jobb sorsát látná ott. A sétálókra rá se hederített. Ahogyan a plüsskutyákat és propelleres halacskákat kínáló árusokra sem.

Én viaszárga barátom, gondoltam, és igyekeztem megérinteni a nikotintól megbarnult ujjait. Egészségtelen dolog, de istenkém. A fájdalom ellen dohányzott. A magány, a háború traumája, az otthontalanság és saját zsidósága ellen dohányzott. A dohányzás melegített, kapaszkodót kínált. Miközben a víz nyaldosta a sziklákat.

Misi!

Lassan felém fordult. Szemében a délután fénye tükröződött. Szelíd ragyogás, amely ellen nem kellett napszemüveggel védekeznie.

„Mennyi az idő?“, kérdezte szinte félszegen, és anélkül, hogy megvárta volna a választ, egy fehér pontra mutatott a láthatáron. „Még jó darab útja van a gőzösnek.”

Maradásra nem volt hitelesítve, csak utazásra és a mindenholnan-továbbállásra. A jó öreg polgári Budapestről Londonba, Londonból brit katonaként az egyiptomi sivatagba, a sivatagból sebesülten vissza, majd tovább Milánóba és Triesztbe, „hogy kézben tartsa az életét”. De minden újabb cél előtt ott várt rá a rezignáció – akár a tüskés sünnel, amely a nyúlal futott versenyt.

Jövőt csak a tenger horizontja ígért.

„Induljunk?“, kérdeztem. Nemet intett.

Cigarettája füstje ciklandozta az orromat, a napot felhők takarták el, könnyű szél kerekedett.

Misi egyszer csak beszélni kezdett. „Visszajönnek a képek, nem tudsz sza-

badulni tőlük. Homok, homok; éget, ahogy a szemedbe csapódik. A levegő olyan forró, hogy buborékokat vet. És e fölött a pokol fölött repülőrajok. Harcolsz, mint egy idióta. Gépiesen. Ámbár... Időnként átfutott rajtam, hogy nem akarom. Hogy el innen, azonnal. Nem félelem volt ez, hanem gyűlölet. A homok, a perzselő nap, az egésznek az értelmetlensége ellen. De maradtam, és csináltam tovább. Amíg a dörrenés nem jött. Aztán már csak a fájdalom volt, a bal vállam széttronszolódott. Ilyen érzés tud lenni ez az átkozott élet.”

Misi!

Nem mondta, hogy derékba tört a jövője az egyiptomi sivatagban, nem is kellett mondania; a jövő odavolt, Misi nézett a hajók után, s időről időre odanyúlt a sérült vállához, belélegezte a tengert, a hínárszagot; a pad volt a mentőbójája, itt meg volt engedve az álmodozás, és hogy egy kicsit gyerek legyen, mellettem.

Misi!

Kezembe fogtam a kezét. Sehogy nem illett ide a „butuska” szó, egyáltalán semmi nem akart ide passzolni; nem vezetett út a háborúból az együgyű kedveskedésbe. Misiben dolgozott a sérültsége, emlékeket idézett föl vagy jöttek azok maguktól, hirtelen, az éj mélyéből felhabzó hullámokkal. Olykor arra kértem, mondjon mesét, védelműl a másik, a sötét árny ellen. És ő sárkányokat eregetett, napkeleti manókat talált ki, furcsa figurákat hullámzó-lobogó ruhákban, amelyek alatt mopszlik és fegyverek rejtőztek. Ha nevettem, velem nevetett, keskeny réssé szűkült a szeme; beduin lett, épp csak a sötét arcszín hiányzott hozzá.

De most – egy mukkanás sem. Ismét kitört belőle, a régi gyűlöletdal, s ő erejét veszítve elnémult. Homok, banditák, invázió, dörrenés. És megint előlről. Meddig még?

Misi!

Fogta a kezemet, majd elengedte, és megint rágyújtott. Láncdohányos a fickó. S én belélegeztem, amit kifúj.

Neszezés a hátunk mögül, a kis píniaerdőből. A kutyák. És hangfoszlányok a büfébődé felől. Hárman söröztek ott, jókedvük kerekedett.

„Nem szeretném”, mondta.

„Mit nem szeretnél?” Adós maradt a válasszal. A tenger és a hajók. A hajók és a tenger. Elmenni és nem jönni vissza. Elég egyszer elmenni.

Míndezt nem mondta ki. De éreztem, hogy ezt gondolja. Olyan kevés dolog tartotta itt. Pár morzsányi felelősség, az én kis kezem, egy barát az egykori iskolából, ez a pad, itt. És ha most fölnevettem volna?

Meredten bámulta a tengert.

„Mondd csak”, mondta, mintha egyenként húzná ki a szavakat a vízből, „ismered ezt a verset?”

A parázsló rudacskára néztem a kezében, majd az ajkára.

„Adjon Isten bort, buzát, / bort a feledésre! / Ó béke! béke! / legyen béke már! / Legyen vége már!”

Sose mondta ki, hogy „Isten” vagy „béke”; az ő szótárának ezek nem voltak részei. Félt a nagy szavaktól.

Amíg hallgattam, újakat gyűjtött.

„Minek a selymes víz, a tarka márvány? / minek az est, e szárnyas takaró? / miért aombok és miért a lombok / s a tenger, melybe nem vet magvető?” Szünet. „minek az árok, minek az apályok / s a felhők, e bús Danaida-lányok / s a nap, ez égő sziszifuszi kő? / miért az emlékek, miért a múltak? / miért a lámpák és miért a holdak? / miért a végét nem lelő idő? / vagy vedd példának a piciny fűszálat: / miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?”

„Szomorú”, mondtam, „de szép.”

Bólintott.

Ma nem az a napja volt, hogy fölvidítson.

Fáradt szűnyogok vagyunk, csúszott ki majdnem a számon. De a „minek” és a „miért” visszatartottak tőle. Odabent belém akaszkodtak a szavak, zümmögtek, surrogtak, lármáztak. Terhére voltak az elmének.

Kérdéseken kellene rágódnom? Valamikor ártalmatlanok voltak – vajon boszorkányházikó-e a bódé, Baba Jaga vajon kicsi vagy nagy gyerekeket fal-e föl, nőhöz vagy férfi-

hoz hasonlít-e a hold, ki rakta a párkányomra a pralinéval megtöltött piros csizmát? De ez a költő egyszerre minden kérdést feszegetett. És vele feszegette őket Misi is. Csak ki ne ficamodjon a beteg válla.

Misi!

Teherhajó siklott végig a horizonton; szürke volt és meglehetősen nagy, mintha már egészen a kikötő közelében járna.

Megéreztem, hogy éhes vagyok.

Misi dohányzott és mormogott valamit. „Megébresztett a szürke baj” vagy „gúnykacaj”. Az jutott eszembe, hogy „jaj!”; ez a röpke panaszos szó. De miért akartam volna Misi-t froclizni?

Elég gyakran marhászkodtunk és idéetlenkedtünk, ha olyan kedvünk volt. Fűszálakkal csiklandoztuk egymást, lehetetlen sapkákat és kalapokat nyomtunk egymás fejébe vagy valami kitalált nyelven halandzsáztunk. Kifelé a melankóliából, ez volt a titkos jelszavunk. Irány a mese!

„Fáj valamid?”, kérdeztem.

„Mint mindig, kedvesem.”

„Együnk valamit.”

Misi rám emelte zöldesbarna tekintetét. „Rendben.”

Odatömörültünk a színesre mázolt fabódét körülálló három sörivóhoz, virslit rendeltünk mustárral. Gyorsbüfé a fenyőligetben; a fák közt átderengett a tenger. Misi törekenynek és sebezhetőnek látszott a tagbaszakadt férfiak mellett, bal válla szinte élettelenül lógott. Bizonytalanul, már-már szégyenkezve pillantott körbe a többiekén.

Megvédelek, suttogta bennem egy hang. Én őt? Amikor ő az én védelmezőm? Szerepcsere, miért ne?

Hallgatagon ettünk, mellettünk a férfiak beszélgettek és nevettek.

Világos ruhás fiatal nő közeledett karjait lóbálva; „Halló!”, kiáltotta felénk. Az üdvözlés a büfésnek szólt, válaszul „Bellezza!” hallatszott a bódéból. „Salve, Gina!” Szép volt a nő a vörös hajával és szeplős bőrével; kecsesen dőlt rá a keskeny pultra, és kávét kért. A sörivók egy pillanatra elnémultak. Misi a szeme sarkából mustrálta a nőt – ráismerés; ez az lett volna? –, majd leeresztette a pillantását. Sejtettem, mi játszódhatott le benne. Egyetlen pillanat alatt fölűnt Ő, a barátnő képe, akit hátra kellett hagynia, amikor a háborúba ment. Ragaszkodsz egy vízióhoz, mint valami fata morganához, mi-

közben tudod, hogy vége. Vége, mert semmi sincs már úgy, ahogyan valaha volt.

Szépség, mivégre? Hit, mivégre? Remény, mivégre? Láttam, hogy Misi megint a gondolataiba merült, ajkai közt újra ott volt a cigaretta.

Misi!

A nő megfordult a cipője sarkán, gyors pillantást vetett Misire, majd eltűnt a fenyőerdőben.

Mielőtt leszállt volna a tengerre a sötétség, elmentünk Giacomohoz, a könyvmolyvegyészhez, akinek olyan volt a lakása, mint egy könyvtár. Itt Misi otthon érezte magát. Odament a polcokhoz, és egyszerűen lekapkodta azt, ami érdekelte. Giacomo agglégénybirodalmában nem volt „Quod licet Iovi” szabály, mindenki szívesen látott vendég volt és kiszolgálhatta magát a bőségből. Svevo, Einstein, Freud, Stendhal, Mengyelejev, Gorkij, Marco Polo *Le Meraviglie del Mondo*ja, keleti szőnyegek könyve, a Tóra. Misi legszívesebben behúzódtott a kanapé sarkába és olvasott. Ma nem hagytam, hogy ezt tegye. Jobb kedvre akartam deríteni, ha Giacomo segítségével, akkor úgy.

Giacomo a konyhában vörösborot töltött, a „Que sera, sera”-t dúdolta, majd rábökött a legújabb szerzeményére: egy többszáz-oldalas szimbólumszótárra. „Vegyük például a majmot”, mondta, „a tibetiek őszökként tekintenek rá, az egyiptomiak a bölcsek védőistenét tisztelték benne, az aztékok és a mayák a művészetek mesterét látják benne, az indiaiak

számára a lelket testesíti meg. Az ám, csakhogy: itt van a majomdémon is: mohó, kegyetlen, kéjszívú; torzképe az embernek.” És akkor mi van? „Azt akarom mondani: a szent és az igencsak profán között minden szépen hiánytalanul le van fedve.”

Koccintottunk az ellentmondásra: Viva!

Misi belekortyolt a borba, aztán újra a füstszűrőtlen *Players*ének szentelte a figyelmét.

„Címszó: tenger. Mit mond a lexikonod?”

„Na, tippelj”, mondta Giacomo, de ellenkezés nélkül fölcsapta a könyvet.

„Oldalakon át írnak róla... A tenger szimbolizálja az életet és szimbolizálja a halált. Minden, ami a kettő között van, érdektelen.”

„Tengeri szörny!”, sziszegte Misi.

„Akkor engem változtass, kérlek, Aphroditévé!”

A lámpa fényében viaszápadt volt Misi arca; megint a régi, beteges arcszín. Ezt is a háborútól kapta ajándékba, a sárgaságot. És amikor borúsan festette le a jövőt, olyankor májzsugorodást jövendölt magának. Sárga lesznek, összeférhetetlen és összeaszott.

Az estének egy pontján úgy álltunk egymás mellett a konyhában, mint három elveszett színész: Giacomo a tűzhelynél matatott, Misi szórakozottan bámult ki az ablakon, én indulásra készen támaszkodtam az ajtónak. Nem és nem akart sikerülni Misi fölvidítése. Magában duzzogva gubbasztott ott: bánatos majomkirály.

Misi!

Odakint fényekkel pettyezett sötétség, de Misinek talán sivatag, torkolattüzekkel telehintve. Védtelenül volt kitéve a múlt támadásainak. Gyógyíttatni pedig nem akarta magát.

„Paradicsomszós vagy pesztó?”, kérdezte félhangosan Giacomo.

„Azzal ki tudsz kergetni a világból”, morogta Misi, anélkül, hogy elfordult volna az ablaktól.

„Mindkettő!”, kiáltottam és lábujjhegyen elosontam tőlük.

Otthon habfürdőt vettem. Volt valami megnyugtató az eukaliptusz-illatban. Könnyűnek, felszabadultnak lenni. Ha ilyen egyszerű lenne. „Minek a selymes víz, a tarka márvány? minek az est, e szárnyas takaró...”, suttogott a fejemben. És egyszeriben Misinél voltam, az én savanyújósokámnál, akit elköszönés nélkül hagytam ott.

Minek.

A zoknik a kád mellett heverték. Fekete-fehér csendéletet alkottak a bugyival meg a pólóval együtt. Résztvétkeltőt.

Megjédten.

Ekkor megsörrent a telefon.

„Egyetlenkém”, hangzott fel Misi hangja, „nincs harag, ugye?”

Ránéztem a zoknikra, a fürdőlepedőre, a kis halom magányosságra. Késő volt. Nemcsak a tárgyak vágytak nyugalomra.

„Nincs, beduinom.”

Nyelés hangja a telefonban. Azután letette.

Misi!

Éjjel egy karavánról álmodtam, amely a zsidó félholdat követte. Egyenesen; nem sírva, nem habozva, nem jajjal, nem latolva. ■ ■ ■

Tatár Sándor fordítása

Ima Rakusa (1946, Rimaszombat; édesanyja magyar, édesapja szlovák): gyermekkorát Budapesten, Ljubljánában és Triesztben töltötte. Szlavisztikát és romanisztikát tanult több egyetemen. 1977 óta a zürichi egyetem tanára. Költő, író, műfordító (orosz, francia, szerb-horvát, magyarból Nádas Péter és Kertész Imre) és publicista. Zürichben él. Fontosabb díjai: Petrarca fordítói díj (1991), Lipcsei Könyvvásár díja az európai megértésért (1998), Adelbert von Chamisso-díj (2003), Pro Cultura Hungarica (2003).

Tatár Sándor (1962, Budapest): költő, műfordító; József Attila- és Salvatore Quasimodo-díjas. Törökbalinton lakik, az MTA könyvtárának munkatársa. Legutóbbi verseskötete: *Bejáró művész* (2007, Orpheusz).

Lelakott mennyország

Az ajtón a kilincs
egyszerre próbatétel
és mézesmadzag,
az élet -
használt óvszer,
baszok bemenni rajta,
a sok halottól
teljesebb lett a világ,
a tökéletesség
felszarvazva.

Perspektíva

Az emlékezés
valójában mellényúlás,
a szél levágott lábát
együtt hamvasztják el
az amputált végtagokkal,
de míg a rokkantak
továbbra is érzik az
időjárás változást,
a sajtó térdet, lábfejet,
addig a szél
alkalmazkodni képtelen
és lábat növeszt.

Fügefafa

A csönd, kőpor a sziklán,
a versben a tapasztalt,
rutinos szavak
megfelekednek
magukról, mint a
játzó gyerekek,
közben meg kopik a szél,
hangsúlyt kapnak
az elárusító mellékszereplők,
töredelmesen bevállalják
az időt,
befogadva a
távolságot,
ami persze
még ma is tart,
nyelvük meg egyenlő
a mondanivalóval.

Fertőtlenítés

Az idő képtelen a megfelelő pillanatban befejezni a dolgokat, a felejtésből merítkezik, lelket lehel a papírzacskóba, hogy aztán eldurantsa, illemtudóan a szemeteskukába dobja, ahelyett, hogy szembenézne vele, a kikötőben félbehagyott tájjal, mielőtt lementeném.

Nincs tél

Az öröm sós könnyei utánozhatatlan ízt kölcsönöznek a boldogságnak, rossz költői kifejezéssel élve, megédesítik azt, megengedheted magadnak, hogy meggyűrűzött keselyűként körözzön fölötted a vakszerencse, aki attól retteg, ma is elszalaszt.

Tavaszi

Amikor rajongott városunkban a megbeszélte időben találkoztunk, hóvirágot vettem neked egy bús öregasszonytól, zavaromban három csokorral, a hóvirág akkor még nem volt védett, majd kéz a kézben rohantunk, hogy le ne késsünk magunkról a távolság visszapillantó tükrében.

Utóhang

Csak az öngyilkos bálnák tudják, hogy mindennek megvan a maga helye és ideje, úgy érnek partot, akár Jónás, akit kivet magából az értelem, a memorizálni képtelen cethal.

Kétértelműség

A szellem mozdulatlanul formázza az anyagot.

■ **Fellinger Károly** (1963, Pozsony): költő, helytörténész. A 30 éve alakult felvidéki magyar írók közösségének, az IRÓDIA csoportnak tagja volt. 16 könyve jelent meg (legutóbb *Jancsi és Juliska*, versek, AB-Art könyvkiadó), főleg versek, gyermekversek, mesék, s egy falumonográfia Jókáról, ahol ma is él. Megjelent angol, román, német és szerb nyelvű verseskötete. Kétszeres Arany Opus díjas. Forbáth-díjas. Agronómusként dolgozik.

Kicsi gyíkcocskák napoznak a lövészárokban

(1999–2001)

részletek

A szlovén, tíznapos háború második napján nagyapám hozatott egy zsák cukrot és két zsák lisztet. Nagy, kék bödönben zsírt. Bepájtolt, mint negyvenegyben¹. Sose lehessen azt tudni.² Zsíros kenyér és pörköltcukor teának legyen, a többit meg majd meglátjuk. Így telt el kilenc év. Spájtoltunk, raktározottunk, sorban álltunk a boltok előtt sóért, olajért, cigarettáért. Fejadagokért, amiből mindig kevesebb volt, mint amennyi fej. Pedig fej is egyre kevesebb volt. Ki a zöldhatáron Magyarba, majd onnan tovább, a boldog nyugatra, ki tehátuton a Horvát határra, Boszniába, Koszovóra. Hajnali négykor biciklizünk át a zentai dohánygyárba, hogy tizenegy óra körül sorra kerüljünk és kapjunk tíz doboz cigit per kopf. Mint egy hatalmas bálerem, terült el a gyár füves, sáros parkolója. Itt-ott olajfoltos pocsoltyák, keréknyomok. Tranzistoros rádió hallgattuk, hová tartanak a fejünk felett elzúgó repülő, miközben a gyerekek a szemeteskonténer körül játszottak a kidobott göngyölegekkel, a felnőttek között egy-egy üveg körbejárt, beszélgettek. Barátok, rokonok, ismerősök. Sorra zártak be a húsgyárak és a tenyésztők egymást alullicitálva igyekeztek eladni zsírtól fuldokló disznókat. Vettünk egyet. Nagy, kövér állat. Hús, zsír, bensőségek, házi pálinka. Nyakába döftük a kést, az meg megugrott és futott, keresztül az udvaron, a kerten, vért spriccelve nagyapám szép fehér muskátlijára, majd eldőlt, mint egy tuskó. Feldaraboltuk, hazavittük és jött a kiszámíthatatlan időközönként ismétlődő áramszünet. A gözölgő hús ott volt kiterítve a nappaliban, ebédlőben, konyhában. Friss hús-

1 1941. április hatodikán, Belgrád bombázásával megkezdődött a Jugoszláv királyság német megszállása.

2 Ld. A. A. Milne: Micimackó

szagban, párában úszott az egész lakás. Mint negyvenegy tavaszán Belgrád utcái. Semmi pánik, megszoktuk már, hogy rögtönözni kell. A frissen kisütött zsír közé rétegeztük a húsokat és boldogok voltunk. Most innen, az erkélyről, ahová kiűzettem a lakásból cigarettázni, nézem, ahogy autójukból ládászám cipelik a tömbház lakói a konzerveket és egyéb tartós élelmiszereket, majd kiszáratva néhány puska is előkerül a csomagartóból³. Zacsokban konfetti és papírtrombita. Szilveszter éjszakára készülődnek. Másról sem hallani, mint hogy itt a világvége, a már jó előre beharangozott Y2K⁴. Mindenki, már hónapok óta erről beszél. Lenullázódnak a közszolgáltatások vezérlői, az atomrakéták időzítői és ennyi volt. Majd a következő, talán csótány(?) civilizáció régészei előkaparnak néhány kiegészített harddisket és megállapítják, mint mi a dinoszauruszok vonatkozásában, hogy azért halt ki az emberiség, mert túl kicsi volt az agyunk. A katasztrófaelhárítás szakértői nyilatkoznak tévében, rádióban, ismeretterjesztő előadások a közösségi terekben, gyorstalpaló elsősegély-tanfolyamok. Számításokat végeztek, néhány óra alatt vége mindennek, semmi gáz, nem fog fájni. Az éttermek csak 23 :00 óráig vannak nyitva, már hónapokkal ezelőtt foglalt minden asztal, az apokalipszis előtt még mindenki igyekszik egy véres steakkel megkoronázni az emberi civilizáció virágkorát és a digitális forradalomnak köszönhető bukását, majd mindenki hazamegy, leül a televízió elé és várja az elkerülhetlent. Igaz, Japánban és Ausztráliában már túléltek, lenullázódtak és még élnek, így, egyszerűen, lenullázódva, de úgyis minden az amerikai kontinensen kezdődik, indul ki és hat, akár visszamenőleg is. A nyers marhahús és a katasztrófafilmek világa innen a negyedik emeleti erkélyről mint egy hollywoodi szuperprodukció. Egy hatalmas 3D-s mozi. 3D-ben az Y2K. Az sem lepne meg, ha egyszerre csak elsötétülne az ég és egy óriási csészealjából aláereszkednének a kis zöld (szürke, rózsaszín?) lények, baráti kezet nyújtva. Nem kell félni, drága, alulfejlett barátaink, majd mi megoldjuk. És jöhet a hepiend. Kezemből kávé és cigaretta. Jarmush? Apokalipszis most. Coppola? Tiszta Hollywood. Konzervekkel és puskával készülődnek megvédeni az unalmas, egyhangú kis mindennapjaikat. Bájos. Nekem már a folyamatos változás mint a drog, igényeltetik. Hetven-nyolcvan év, ami adott, érezni akarom, minden cseppjét, részleteiben, átlátni egészben, létezni, úgy igazából, az egészben. Megmagyarázni mindent hasonlatokkal, metaforákkal összefűzni, értelmet adni. Költészettel túlélni a valóságot. Itt az erkélyen. Mint Said Genet⁵ *Balkónjában*. Said, a szerencsétlen zsebmetsző, akit végül is hazaárulásért kivégeznek, bár azt sem tudni kit árult el, mikor és miért. Háború van. És háborúban bármi megtörténhet, világvége esetén következmények nélkül. Itt, az erkélyen, hideg van. Meg fogok fagyni? Ha leáll a fűtés, elfogy a kávé, bármi megtörténhet. Még mielőtt elsötétülne a tévé.

Ma Hamiltonban jártunk, a bevándorlási hivatalban. A világvégét túléltek, ideje megpróbálni elintézni a várva várt menekültstátuszt. Én is menekült leszek, mint a negyvennyolcasok, ötvenhatosok. Leszek kilencvenkilences. Tözsdézni fogok mint Soros György, vagy katonának állok mint Faludy György, megyek és felszabadítom Kubát, mint a negyvennyolcasok. Vagy csak nemes egyszerűséggel felveszem második keresztnévként a Györgyöt és máris exponenciálisan nő a siker statisztikai esélye. Majd meglátod, mondta a bátyám útközben, elintézzük, elkezdesz dolgozni, lesz házad, autód, minden, mi szem-szájnak ingere. Nem könnyű, de lehet itt dolgozni, akár három műszakban is. Látszott rajta, hogy boldog. Szinte ragyog. Dolgozik és pénzt kap érte. Meg kell becsülni ezt a Kelet-Európában ritkán tapasztalt áldásos állapotot. Vesztemre, vitába szálltam vele, hogy én még egyedül vagyok, se asszony, se gyerek, se kutya, elég lesz nekem egyelőre egy lakás

3 Utólagos bejegyzés: Néhány nappal később az újságok tele voltak eladó konzervek apróhirdetéseivel.

4 Y2K – a 2000-dik évre előrevetített számítógépes világozszeomlás rövid neve, amelynek lényege az volt, hogy a különböző számítógépek nem fogják tudni értelmezni a 2000. év rövidített megjelenését, a „00”-át, összekeverik az 1900-as év rövidítésével, és ez a világ rendszereinek összeomlását okozza. Az apokaliptikus jóslatok nem váltak be, a számítástechnikai cégek jó előre felkészültek a probléma elkerülésére, kivédésére, így 2000 problémamentesen telt el. (Forrás: Wikipédia)

5 Jean Genet (1910–1986) – Francia drámaíró.

is. Ahová esetleg befér egy terrárium, valami egzotikus, afrikai csigával, ami mindig emlékeztet a fontolva haladásra, Hrabal halálára, hogy a galambokért még meghalni is érdemes. Mégiscsak ők (galambok) a dinoszauruszok kései utódai. Nem haltak ki és talán mi sem fogunk. Meggondolatlanság volt. Itt, az ígéret földjén úgy látszik az egész família számára degradáló, ha az újonnan érkezett családtag nem akar reggeltől napestig dolgozni valahol, valamit, akármit és gyarapítani ingóságait és ingatlanjait. Mert itt lehet, csak akarat és elszántság kérdése, lehet mindent, amit otthon nem. És amit lehet, az kötelező. Minden megvehető, minden csak pénz kérdése. Pénz, paripa, hitel. Nem nehéz megkülönböztetni a több generációs kanadaiakat a most érkezettektől. Az előbbieket eléledgelnek egy lakásban, elég nekik egy rozoga autó, nyugodtan sétálnak az utcákon, míg az utóbbiak egyfolytában lohognak egyik munkahelyről a másikra, hatalmas autóban és éjszaka hazáérnek a hatalmas házukba, alszanak néhány órát és kezdődik előlről az egész. Szemeikben látszik az elszántság és a kialvatlanág. Mi, otthon már leszoktunk a pénzről, az elején még jelentkeztek elvonási tünetek, de túl vagyunk rajta. Nem jártunk csoportterápiára, nem álltunk ki tömegek elé szomorú szemekkel, „függő vagyok”. Egy idő után már apám sem járt a buszállomás kiskocsmájába, inkább vett a pékségben három kiflit és hazahozta. Az elmúlt tíz évből ötöt úgy töltöttünk, hogy Tibi barátommal minden hétvégén vettünk egy üveg sört, két pohárral és feleztük. Pénteken is egyet és szombaton is egyet. Igaz, mielőtt nekiindultunk volna a bánáti-bácskai éjszakának, gyalog, Csókáról Zentára, mindig volt egy fél literrel az édesapja magozott szőlőből készült házi pálinkájából. Kimagozta a szőlőt, ráérősen ült az udvaron a sámlin, és egyenként magozta a szőlőszemeteket, miközben a feje felett bombázórepülőök robbantották át a hangfalat. Talán a hirtelen nyomáskülönbség is hozzá tett valamit az ízéhez. Az igények minimalizálódtak, de rengeteg időnk volt egymásra. Az áramszünetek idején a beszélgetésekre. A hivatal bejáratánál a tábla (itt minden ki van táblázva, az egész ország egy tábladzsungel), kérjük húzzon sorszámot. Sorszámmal üldögéltünk a hatalmas teremben, a fal mellett, két fikusz között és vártuk, hogy sorra kerüljünk. Közben meg azon töprengtem, hogy gyenge angoltudásommal hogy tudom megérteni a kedves hivatalnokkal, hogy menedékjogot kérek. Mert szólnom kéne nekem is, az bizalomkeltő és most semmi sem fontosabb, minthogy egy bizalomkeltő menekült (refugee) nézzen szembe a bürokrácia éber és a haza védelmében ugrásra kész őreivel. A repülőtéren, mikor megérkeztem, még el tudtam mutogatni (egyik tartós haszna a színművészeti főiskolának), hogy várnak rám, majd a vámügyintéző kezébe nyomtam a papírcetlit, rajta a bátyám telefonszámával. De most esélytelen, hogy elmutogassam, pantomimben előadom azt, hogy: politikai menedékjog. Ez még Marceau-nak⁶ sem sikerülne, Nagy Józsefnek⁷ sem, pedig ők aztán bármit, szó nélkül. A pulthoz léptünk, mosolyogtam, biccentettem, bátyám meg beszélt, röviden, lényegre törően, majd a hivatalnok hosszan válaszolt, mosolyogva, barátságosan gesztikulálva, csak a hangszínből sejtettem, hogy valami nincs rendben. Majd csend. Menjünk, mondta a bátyám idegesen és sietve elhagytuk az épületet. Beültünk az autóba. Hosszasan hallgatott, majd megszólalt. Ez nem fog összejönni. Milosević ismét aláírt egy békeszerződést. Hivatalosan mostantól nincs háború Jugoszláviában. Hallgattunk mindketten. Néztük az épületet, az épület előtt a fákat. Esmi kezdett a hó.

A kanadai vadont nem így képzeltem el. Tülevelük, pontosan 2 m-re egymástól, derékszögben, szoros phalanxban, a ferde növésűek gondosan kivágva, eltakarítva, levette Taügetosz ormáról.⁸ Sehoh semmi Jack London-os vadregény. Ha legalább egy inda, légyökeres élősködő, bármi természetes lenne ebben a természetben... Nem. Kimért, gondozott ösvé-

6 Marcel Marceau (1923–2007) – Francia pantomimművész

7 Nagy József – Magyarkanizsai születésű színész, mozgásművész, a Jel színház alapítója. Nem összekeverendő Nagy József traktorossal, aki a nagy teljesítményű kombájnok üzemeltetésében elért eredményeiért megkapta a Magyar Népköztársaság Állami díjának második fokozatát.

8 V. ö. Plutharkosz spártaiakról szóló feljegyzéseivel

nyek, patak, partján malom, jelenleg kávézó (a kis, barnacukros zacskókat elteszem emlékbe). Mögötte algonkin (irokéz?) indián sziklarajzok. A sárga sziklafalakon fekete pálcikafigurák nyilazzák egymást, lőnek egymásra, emberre, állatra, ezt volt érdemes megörökíteni, átörökíteni az utókorra. Ez természetes.

Január 22. A magyar kultúra napja. Egy hat-hét éves kisgyerek énekl a színpadom a *Bánk Bánt*. Hazám, hazám, te mindenem... Megható. Kellemetlen amikor az idealizált világból, ahová a szülői szeretet, a politikai célkitűzések által vezérelt oktatás, *et cetera*⁹ taszítja az embert, hirtelen, hatalmas pofonnal felébred és rádöbben, hogy hülyére vették egész eddigi életében. Jó reggelt Vietnam. Boldogok, akik reggel dolgozni mennek, hazaérnek, megetetik a gyerekeiket, leülnek a tévé elé, vacsoráznak, lefeksznek aludni és reggel minden kezdődik előről. Meg az öregek, akik a tévé előtt ülve naphosszat, hiszik, hogy Scully ügynök¹⁰ tegnap ismét, mint annyiszor, megmentette a világot. Áll, énekel, csukott szemmel és tényleg, neki, itt Kanadában tényleg a mindene az a haza, amit még sose látott, amiről csak ötvenhatban emigrált nagyapja mesélt neki, talán Jókai valamelyik könyvéből is olvasott neki elalvás előtt. Én is Jókai kötetekből tanultam a magyar történelmet. Az iskolában csak a Nemanjićoktól az Obrenovićokig jutottunk, a magyar történelem nekem ott kezdődik, hogy a hét vezér bicskával a kézben áll a hatalmas serleg fölött és csorog a vér. Távolban dombok, fák, kicsit közelebb legelésző lovak. Ha most szarkasztikus lennék, ami természetesen nem vagyok, de ha az lennék, azt mondanám, hogy ismét felvágják az ereiket, ha látnák mivé lett itt minden. De nem vagyok szarkasztikus. Nem. Egyszerűen csak ez a kép maradt meg. A metszet (fekete-fehér festményrepro?) a könyvből. Nekem sosem jött össze, hogy átéljem ezt a „te mindenem” katarzist. Pedig a körülmények adottak, hazám az van kettő is. Két szék közé születtem. Az egyik hazám, Jugoszlávia azt szeretné, hogy lövessem le magam egy nonszensz baromság miatt, a másik hazám, az úgynevezett anyaországom, Magyarország, meg azt szeretné, hogy maradjak csak a határain kívül, mert másképp örökre megszűnik magyarnak lenni a Délvidék, és akkor nincs mit siratni. Akkor meg hogy a fenébe vigad az magyar sírva? Anyám még sosem zárt ki a lakásból. Én őt igen, egyszer, véletlenül, de ez nem ide tartozik. Volt, hogy a jugoszláv határon nem engedtek ki, volt, hogy a magyar határon nem engedtek be, volt, hogy, mint ha már közös konszenzussal se ki, se be. A legszebb az volt, amikor a jugoszláv oldalon fizetni kellett azért, hogy kilépjünk az országból. Határátlépési illeték. Na, ez az, amit logikusan nem lehet megmagyarázni, hogy miért is. Nem is próbálkoztak megmagyarázni, ez van és kész. Ha logikát akarsz, olvass szépirodalmat. A hazai kultúrpénzek befagyasztva, elvégre háború van, a magyarországi, kultúrára szánt, nemritkán igen nagyvonalú támogatások meg a vajdasági magyar pártoknál landolnak, izmosodnak tőle, mint proteinbeöntéstől a szélkakas, amiért cserébe Kasza József kiáll a tömegek elé és hosszú beszédeket tart, hogy miért is kell itt maradni, miért nem szabad emigrálni. Lehet, én is ezt mondanám, ha mint ő, biztos lennék benne, hogy nem kapok behívót és nem mellékesen a magyar kisebbség szavazatainak számától függne a fizetésem. Ez legalább logikus. És megnyugtató. Furcsa, de van helyzet, amikor már attól boldog az ember, ha valami, bármi, érthető, logikus keretek között történik. Nem számít az ok, okozat, csak az összefüggés, az a hajszálvékony zsineg, ami mindent megmagyaráz, amire már boldogan kötnénk fel magunkat, szó nélkül, ha megtalálnánk. Egyszer, miután anyámék már lassan egy éve nem kaptak fizetést a húsgyárban (ennek ellenére minden hajnalban keltek és mentek dolgozni), úgy döntöttek, békés sztrájkba kezdenek. Ez nekik új volt. A szocializmust építő egykori hazafias munkásoktól oly távol állt bármiféle renitens cselekedet, jelen esetben munkabeszüntetés. Sztahanov¹¹ követendő példája után holmi kapitalista ellenszegülés. A mun-

9 Lat. És így tovább.

10 X akták – filmsorozat

11 Alekszej Grigorjevics Sztahanov (1906–1977) 1935. augusztus 31-én 102 tonna szenet bányászott nem egész hat óra alatt, majd húsz nappal később 227 tonnát egy műszak alatt. Később kiderült, hogy a párt által elő-

kások elbarikádozták a Csóka-Zenta közötti autótutat. A Tisza egykori árterében, a dombok és csatornák között futó autótúton hosszú sorok álltak mozdulatlanul. Autók, traktorok. Apám a zentai piacról jött haza biciklivel, őt sem engedték át, tolt a biciklit a ködös, párás tarlón, keresztül az évezredek temetőjén¹². Majd jött Kasza¹³, jellegzetes szürke öltönyében. A szürke öltöny a gondolkodó politikus ismérve. Azoké, akik képesek szellemileg túteljesíteni a pártdirektívákat, amelyet az esetek nagy részében nem tartalmaznak dresszkódot és viselkedési iránymutatókat. Az öltöny, mint olyan kiemeli a tömegből, a szürke szín kopottas hatása viszont azt sugallja, egy vagyok közületek, drága felebarátim, drága szürke szavazataim. Jött, látott, megígérte, hogy mindenki, de mindenki, most, rögtön, azonnal, hamarosan, nemsokára megkapja az elmaradt bérét, ráadásul ingyen iskolafelszerelést is a gyerekek. Mehetünk új füzetekkel, tolltartóval az iskolába, nem kell kitépkedni a tavaly teleirt lapokat, nem kell szétbontani a kapszokat és újrapcsolni az üresen maradt lappárokat, mint középkori kódexkészítő mesterek, levakarni a betűket, eretnek szövegeket, hogy újra hasznos tudással jegyzeteljük tele a papírt. És boldogan ment haza az egész sztrájkserg. Megígérte. Nem kapták meg.¹⁴ És jártak tovább, minden reggel, dolgozni, majd miután a gépeket, húsdarálókat, futószalagokat is elvitték a gyárból, ültek benn, minden nap, napi nyolc órát az üres termekben, kávé ittak, és várták a fizetésüket. Megígérte. Egyedül az egyházi segélyek jutnak el ilyen-olyan furcsa elosztással az emberekhez. Például nálunk Csaba mamájának volt először mobiltelefonja. Hetven évesen, mobiltelefonnal a hatalmas, fekete kezításkájában baktatott a vasárnapi misére. Előfizetésre nem futotta a nyugdíjból, de mégis, van, legalább telefon van. Mintha ezért imádkozott volna évtizedeken keresztül, nem csak vasárnap, hétköznap is, a templomban is és otthon is. Mindennapi kenyérünket és egy Motorola StarTac mobiltelefont¹⁵ adj meg nekünk ma. Uram, Kirk kapitány, csak egy szóval mondd, és transzportálásra készen állok. Ülök és hallgatom ezt a gyereket és számolom a napokat. Még egy hónap és lejár a vízumom. Hazám, hazám, te...

---

re megszervezett akcióról volt szó és titokban többen is segítettek neki. Eredeti neve Andrej volt, de a Pravdában hibásan Alekszejként jelent meg. Miután Sztahanov ezt jelezte a párt felé, Sztálin válaszában jelezte, hogy "a Pravda nem tévedhet", ezért új iratokat kapott, amelyekben már az Alekszej keresztnév szerepelt. Probléma megoldva.

12 Móra Ferenc nevezte így a kremenjáki ásatás helyszínét, ahol egymás alatt húzódó rétegekben talált leleteket a legújabb kortól egészen a kőkorszakig.

13 Kasza József (1945–2016) – politikus, a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke

14 Később kiderült, hogy a sztrájk szervezői megkapták az ígért csomagot, köszönetképpen, hogy lefújták a megmozdulást.

15 A Star Trek filmsorozat kommunikátora által inspirált Motorola mobiltelefon.

Tóbiás Krisztián (Csóka, 1978): költő, író. A *Tempevölgy* folyóirat főszerkesztője. Utolsó megjelent kötete: *A Wilkinson penge* (zEtna, Zenta, 2017).

mikroklíma

nincs más mint forróság
 valami ilyesmi lehet afrika
 ha az ablakon belehel
 a mozdulatok egymásba lassulnak

szokatlan azoiában ez a meleg júliusban
 a hajnali felhő elmaradt a kertben gyíkok
 szaladgálnak afrika tüdején hörgőcskék pukkannak

a szemközti kávézó teraszán pedro
 napernyőt nyit mondanám különös
 de csak kávé kérek és egy pastel de natát
 leveles tésztában foltosra égett nap bőre felszakad
 újabb afrikai hörgőcske pukkan

a kiáramló levegő a mellkasomra ül rágyújtok
 az öregek a piac mellett ráérősen gyülekeznek biccentünk
 margarida megárvult kislány nyolcvan évvel ezelőtt
 naponta három falun átsétált botjával felém int
 a férfi kutyával azt hiszem
 hans a neve reggeli sétáját kezdi
 újabb afrikai hörgőcske pukkan

megérkezik mohamed az echte
 nike cipőt kiteszi a kávézó asztalára és a pulóvert és a zoknikat
 a városban piacozott mondja ezért nem láttam
 fehér zsebkendővel megtörli homlokát
 hihetetlen ez a hőség sóhajt üvegház-hatás valahol olvasta
 azulejo kék csempékből kirakott üvegház-hatás mondom
 és szürke felhőt fújok az égre
 újabb afrikai hörgőcske pukkan

az öregek nylonszatyorban
viszik a friss kenyeret a feles busz elmegy
margarida a buszmegállóban botjával int
mohamed és pedro kezét ráznak
az utolsó hörgőcske pukkan

valami ilyesmi lehet afrika
ha megmozdul
a levegő remeg a hőségtől
hazamegyek megszámolom a gyíkokat

a kertben

a kertben nálunk azóiban
az almafát a kopasz almafát figyelem
egészen közelről rügyben virágban
sok zöld dudor nézem pirosodnak
mintha az almán egy méh időzne mióta
a kertben nálunk azóiban
a gyík a cserép alatt a mi gyíkunk
fejét kidugja visszahúzza kidugja
az öt tagú gyíkcsalád
cikáznak keresztül-kasul
a kertben nálunk azóiban
a függőágyból ha nézem
a cédrus hajol balra
hajol jobbra balra
a kertben nálunk azóiban
az almafa fixen
roskad a gyümölcstől húsz centi híján
ágai a földig érnek roskad
érezem ros kad
a kertben nálunk azóiban
theó ebédet készít asztalt teríttek
láttad a felhőt kérdem
melyiket
melyiket a mi felhőnket
ma még nem jött
a kertben nálunk azóiban
theó bekapcsolja a rádiót
megjegyzem tőlem akármilyen történet

a köd

a köd hajnalban érkezik leül a kertben
a házuk előtt a felső soron az iskola udvarán
a szemközti kávézóban a faluközpont aranyháromszögében
ragad a hajamban ruháim nyirokban
az emberek elázott szivacstestek az aszfalton cuppognak
nem látom még az almafát sem két méterre tőlem
sem a cédrust és a gyíkokat sem

sokáig nem tudom
csak a semmit látom hiába
próbálok érteni az egész nyár beletelik
állok a kertben délután a ködben testem
vízcseppekben oldódik míg
mint a gőzfürdőben a köhögés fojtogat
meztelen vagy köhögsz
felköhögöd
felszakad
egyre tisztább egyre könnyebb
és mikor délután a köd megint szertefoszlik
már nem köhögök nem szorít

inverzben

theó hetek óta a toronyról beszél
a sintrai inverz toronyról
itáliai mérnök emelte a földbe
akkor ez nem kút kérdem
ez amolyan földbe fúrt torony feleli s ha leereszkedünk
a toronyba kérdem
talán végre megtudjuk hol vagyunk feleli és nekivágunk
és szédülünk egyre lejjebb
vagy feljebb de valahogy egyre beljebb hét éve
a csőbe zárt labirintusban mint égigérő paszuly
indáiban gabalyodunk száradunk zöldellünk
mikor mennyi fény esik a kútba szorul a toronyba
rángat a szél ver az eső éget a nap a levegő kitaróan
ringat míg észrevétlen az indák körbefonnak
és a kút mélyén vagy a torony tetején
már nem mondunk nem kérdezőnk
csak bámuljuk ahogy a felhők vonulnak

a 28-as

a villamosmegállóban laza sor nem rohanok
képtelenség a föl-le hullámzó utcákon
egymás mellé kalapált mészf fehér kőkockák
fényesre csiszolt mozaik
átkozottul csúszik és még nem is esik tipegek
a harmincyolcadik hosszúsági körön
afrika és európa között
ez a város az idő megkövesedett tutaja
a huszonnyolcas villamosra várok hova rohannék
az egymás mellé illesztett kőkockák között
az egyetlen ami a résbe illik az a cipóm sarka
ha korábban nem pesten éltem volna könnyebb lenne
nem szaladnék hegymenetben verejtéktől csurom vizesen szembeszélben
a villamos éppen elment mindegy úgyis ráérek
aztán még egy báméskodókkal megrakva
látszatra zötyög lefelé a calçada da estrelán látszatra
mert különben zubog ahogy csak a lisszaboni eső
tud vízszintesen zuhogni gyors sodrású folyamban
a járda szélén keskeny csatornában törésnél gejzírben bugyog
fél év lisszabon után a viszonyítási pont az eső
holnap esni fog tegnap nem esett ma esik
ma esik és észre sem veszem egy újabb villamos
elszalasztottam néha túllassulok
idő kell hogy az új tempót megszokjam
hogya borzongás csillapodjon miközben
zuhanok lefele a calcadán a vidámparkban
az öreg hullámvasúton éreztem hasonlót
egy hónapja vagy egy éve de az is lehet
öt éve nem tudom hova érkezem
a sárga színű egykocsis mintha az utolsó pillanatban fékezne
döcög döcög meglódul zuhan hirtelen visszavesz
döcög mint ahogy a portugálok lefojtva nyugalomban
néha robbannak ugyan nem tudom hol
talán a parton az első hullámban hol másutt
minden hétvégén a praián fekszenek demokráciában
vagy a cukrászda inkább kifőzde pastelariákban
csészék-csészealjok csörömpölésében valahol csak robbanak
kávét kortyolgatnak demokráciában

ha a villamos ablakán kidugom a fejem
homlokom a ház falát súrolja
ablakokban otffejejtett vénasszonyok-vénemberek
mellettük macskák de inkább kistestű kutyák
mozdulatlan könyökökre támaszkodnak

não faz mal (verocska és mirtill)

te mióta élsz itt?
már vagy úgy hat éve
de miért pont itt?
tudod a szerelem
még mindig?
hát nem is tudom

most akkor hánykor?
legyen reggeli után
kettőkor?
aha az jó lesz
beugrasz értem?
hogy?
kettőre a ház előtt vagyok
igyekszem de még egy mosást be kell tennem

napernyő?
a csomagtartóban és a napolaj is és a szendvicsek is
tonhalas?
az és mangó is van meg két üveg víz

kávé?
oké tíz perc múlva az estrelában
van cigid?
persze hogy van
csak egyet jó?

megnézted a hullámokat?
aha nagyon jók lesznek
mikor induljunk?
tízkor?
egy kicsit előbb jobb lenne
ötvenötör?
tökéletes

hoztál napolajat?

na mi volt?
hát verocska
jó de mit csináltatok?
sétáltunk beszélgettünk aztán tudod milyen vagyok
jó de mi a neve?
mi lenne
tetszik?
nem tudom
találkoztok még?
azt mondta hívni fog

mekkora hullám volt verocska láttad?

na mi van?
nem tudom
mirtillkém mindig ezt mondod
igen
most akkor elmeséled?
iszunk valamit?
ne már mirtill
verocska nem tudom kiverni a fejből
felejtsd el
jó a kávé?
cigid van?

hát ez örülten jó volt
az egyszerre álltunk fel
tök stabilan voltam a deszkán
én is
láttad filipa arcát?
aha leesett az álla

nem igaz hogy nem érted
tudom verocska tudom
dehogy tudod állandóan ugyanazt ismétled
jó tudom ott kellene hagynom
mi a fenétől félsz
attól hogy egyedül maradok
és így így nem vagy egyedül?
de amikor vele vagyok minden olyan tökéletes
arra az egy-két órára ennyi időre minden szerető kurvára tökéletes

jaj mirtillkém szeresd már egy kicsit magad

ez nem igaz mennyire fantasztikus volt
mintha megint egy hetet nyaraltam volna
isteni volt a víz verocska hogy mekkora mázlink van
mirtillkém mielőtt hazamegyünk iszunk még valamit?
egy kávét
adsz még egy szálat?

mirtill mi lenne ha ezt itt előtted megelőznéd?
verocska nyugi
hihetetlen ezek mennyire nem sietnek
beteszél egy cédét? ott van a kesztyűtartóban
figyelj most át tudnál sorolni
egy kicsit felhangosíthatnád?
rágyújtunk?

te még maradsz?
még egy kicsit
én megyek
muszáj?

jaj verocska olyan nehéz
tudom mirtillkém

Piros Vera: Budapesten született, jelenleg Portugáliában él, francia nyelvtanárként dolgozik. Három-négy éve foglalkozik rendszeresen írással. Prózát és verseket egyaránt ír. Az elmúlt két évben különböző magyar irodalmi lapokban, oldalakon (*ÉS, Hévíz, Kulter, Liget*) jelentek meg versei.

Akvárium

Nem így képzeltük az indulást. A taxi elment, itt pedig csak egy pár semmitmondó épület áll. Körülötte szinte sivatagos a pusztaság, leér az autók kerekéig az ég, az út fölött a benzingőzben délibáb remeg. Tábla, kiírás sehol. A forgalomtól a fölverődött sódernek nincs ideje leülepedni, a por megül a pórusainkban, a körmeink alatt. Anyáról ordít, hogy utálja az egészet. El se hiszem, hogy közel van a tenger, ez inkább olyan, mint a vadnyugat, mondja, aztán megemeli a napszemüvegét, és letörli az izzadságot az ornyergéről. Mi van, undorító vagyok, kérdezi nevetve. Makulátlan rajta minden.

Nyugi, mindjárt jobb lesz, legalábbis remélem. Ezt rossz hangsúllyal mondtam, gyanakvóan néz. Felpattintok egy sört, idegesít a melltartóm a hőségben. A látszat ellenére jó helyre jöttünk, az épület körül tucatnyi ember lézeng, bőröndökkel. Éles nevetések csapnak fel, utasok mustrálják egymást, igyekeznek helyezkedni. Nem tudni még, melyik pozíció lesz a legelőnyösebb az induláskor, mindenki éber. Megállunk, a bejáratnál pár méterre húsos, atlétatrikós férfiak torlaszolja el a feljárt. Sámlikon ülnek egy körben, azt hiszem, románul beszélnek. A sarkon hirtelenszőke család topog, a tinédzserlány barátja is velük van, fekete rasztájától alig látni az arcát, kényszeres, figyelmetlen mozdulatokkal keleszti a hájat a lány csípőjén. Arrébb, ahol az épület árnyékot vet, egy csapat kiélt arcú, nyugdíjas dáma nevetgél, nyakukon vaskos gyöngysorok és aranykeresztek, a ráncaik mélyén naptej fehérlik. Pink és bíbor rúzsnyomok a fogaikon. Anyára vicsorítok, az enyém nem olyan, ugye? A fejét rázza mereven,

lopva körbenéz. Rúzs nélkül mindenkinek nyershússzínű a szája, muszáj. Biccentek az épület felé, hogy bemegyek, regisztrálok, ő hálásan leül a sámlira, amit az egyik férfi tolt alá. A kezébe nyomom a sörömet.

Bent hosszú a sor, linóleummal burkolt felületekhez ragadok. Múlt kedden este egyedül voltam egy félig idegen lakásban. Nem jártam otthon már egy hónapja akkor, nem volt miért. A halaim megdöglöttek, tequilába fojtottam őket, miután kirúgtak. Ahogy este lett a barátnóm lakásában, ahol elvileg a virágokat locsoltam, egyre jobban nyomaszott a rend meg a babasarok. Aztán elpattant valami, felhívtam. Anya, nem érdekel, mit csinász, találkozni akarok veled. Utálja az ilyen hangnemet, a nyílt mondatok elől azonnal fedezékbe szokott vonulni. Ha csinálni kell valamit, segít. Jó, menjek fel. Nem ártana tudnom a címedet. Hajnalban beállítottam, megágyazott a kanapén, nyitva volt még a laptopja. Egy konferencián volt aznap, nem tudott leállni az agya, huszonnégy órában gyógyszer forgalmaz, üzletgazdát. Anya, gyere velem Isztambulba hajón, egy hosszú hétvége az egész. Ha elegend lesz, legfeljebb kizársz a kabinból, megengedem. Kitártam felé a kezemet. Hülye vagy, mondta rögtön, mintha nem lennél mindjárt negyven. Harmincnégy. Azért megsimogatta az arcomat. Húzódozott, de nem hagytam magam, reggelre belement.

Vámvizsgálat, az útlevél ellenőrzése és másfél óras napon állás után végre bejutunk a hajóba, a gyomrát épp kamionokkal pakolják tele. Anya átveszi a kulcsot, és nagy mosolylyal leül az alsó ágyra a kabinunkban. Nem tetszik neki a szemöldökpiercingem, de nem szól semmit, megigazítja a sminkjét. Elindulunk körbenézni a hajón. Nem jutunk messze, kávé rendelünk a bárban, a pincér korban kettőnk közt lehet félúton, inas, borostás és elég jóképű. Nézem anyát, ő a pincért, leplezetlenül, a feladatába kissé behajló hátat. Tejhabot csinál, felcsap a gőz. Minden mozdulata lassú, óvatos. Anya a saját élete sztárja, még a vécén is fújja a haját a szélgéppel, mindig látni abból, ahogyan gyöngyözően felnevet, ahogy az üvegfelületeken magára mosolyog. A pincér közömbösen teszi a dolgát, de anya azért győzedelmesen mosolyog. Lefogytál, mér végig hirtelen. Nem muszáj megszólalnom. Azt mondanám, nem láttál két éve. Fizetek, a csészékkal a kezemben a pincérre mosolygok, a visszajárót tartsa meg nyugodtan.

Este a hajó tatján nézem végig a naplementét, azt a szakaszt várom, amikor a narancs háttér előtt opálössá fakul az ég, és folyékony fémnek tűnik a tenger. Ez már nem giccs, hanem örület, alig valóság, főleg ha nincs part, hogy a szem bekapaszkodhasson. Szél támad, de akkora a hajótest, hogy semmit nem érezni. Becsukom a szememet. Percekkel később vége lesz, elsötétedik előbb a víz, aztán lassan hozzáfeketedik az ég is, de azt már nem akarom megvárni, csak az eszelős fények kellettek. Anya megint a bárban ül.

Tudja, egyébként nagyon sikeres edző, rajonganak érte a gyerekek. Engem is ő tanított úszni. A pincérnek hazudik ilyen folyékonyan, az angolja jobb, mint az enyém, előtte konyakospohár. Még nem látja, hogy jövök. Maga hogy került ide? A pincér bólogat, a válla fölött a szemembe néz, aztán vissza, és tört angolsággal mondja, hogy megunt a családi éttermet, világot akart látni. Azt itt persze pont nem lehet. Murat, nyújtja ki a jobbát az anyámnak, pont mire odalépek. Így akkor már nekem is. Gyere Janka, hadd adjak már egy puszit legalább, anya a tarkómnál fogva maga felé húz. Murat figyel, ahogy hátrahőkölök, nem tudom, gúny van-e az arcán, vagy szimpátia. Nagyon hasonlítanak, jegyzi meg. Mi mást. Hozzon egy sört.

Hajózott már, kérdezi tőlem, a figyelme gyakorlott és sima. Huszonöt éve egyszer a Dunán lefelé, Belgrádba, de nem sokra emlékszem.

Murat olajozottan mosolyog, kérdően felém tart két különböző márkájú üveges sört, török mindkettő. Nem hiszem, hogy érdeklí a mondandóm, ez kicsit zavar, pedig érthető. Elveszem a jobboldalit, utána nyúl, hogy kinyissa. Már rég nem vagyok edző, anya, ne hazudj neki. Nem válaszol. A pincér a mellettünk ülő öregasszonyt szolgálja ki, nem figyel. Hajózott-e már, kérdezi. Leiszom a sörről habot.

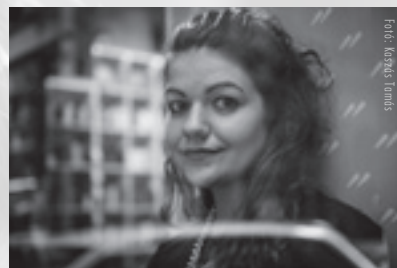
Mostanában gyakran sajnálom magam, de hogy rá ne unjak, innom kell. A tequilás esetig nem gondoltam, hogy baj van, azóta kicsit szűkül a tér, bár büntudatom alig van. Anya egyik kezében a pohár, a másikat a combján tartja. Egyenes háttal ül a bárszéken, én a pultot támasztom, persze rájátszok egy kicsit. Mesélj, milyen az új lakás. Üres, vágom rá. Tényleg az, ő vette tavaly, egy képeslappal küldte el a kulcsot, úgy csinált, mintha semmiség lenne. Nem lehetett dühösnek lenni, egy ekkora gesztusra csak kussolni lehet. Egy ágyon, a mikrón meg az akváriumon kívül nem vettem bele semmit. Kinek akartam mutatni, és mit. Nem vagyok jól, anya, minden szétesett. Fesztelenül, gyorsan hajtja le a konyakot, közben a vállam fölött a pincért nézi, aztán felém fordul. Tudom, Janka, apád felhívott. Inkább iszom, hátha mond még valamit, de hallgat, egy pillanatra a kezemre teszi a kezét. Lassan azért mégis telik az idő.

Pisilnem kell, motyogom magam elé, hosszú oldalfolyosókon kóválygok. A mosdóban nincs hova tenni a poharat, úgyhogy a kuka tetejére állítom, amíg a végé fölött egyensúlyozok. Véletlenül az ülőkére csöpög. Bűz van. Elfogyott a papír, mindegy, rugózok. Mikor visszaérek, anyát nem látom a bárnál, nézelődök, míg Murat hozzám nem lép. Az anyukája felment levegőzni kicsit. Anyukája. Kér valamit? A kukán hagytam a sörömet, veszem észre hirtelen, muszáj kérnem, ugyanazt.

Felmegyek, de nem sietek. Mikor elköltözött, minden tárgy maradt a helyén. Apám még a bugyisfiókját sem ürítette ki, én vittem le hónapokkal később a turiba. Azóta minden szakadtabb nőt úgy nézek, hogy tudom, akár az anyám bugyija is lehet rajta. A hájó tetejére kirajzott az egész utazóközönség, de senki nem tudja, mit csináljon, vakítanak a csillagok. A tenger olyan fekete, hogy csak hallani lehet. Érzem, hogy anya közelebb lép, a vállamhoz ér, felnéz rám. Már azt hittem, elvesztél. Békés közöny bennem a sör, a nyelvem nehéz, mint olajban úszó haldarab, nincs kedvem emelgetni. Nem gyújtunk rá, anya? Meglepve bólint, de rájövök, hogy nincs öngyújtónk. A korlátnál a raszta fiú bámul közönyösen az éjszakába, gyere, szerzünk tüzet. Merev arccal néz ránk, egy szó nélkül nyújtja a csomag gyufát.

Kisgyerek vagyok mellette az erkélyen, a reggeli cigijét szívja, beszélök hozzá, de nem figyel, megkérdézi, hozzon-e gesztenyepürét este. Jó itt állni, a szélbe tartja az arcát, átszellemülten mosolyog, nézem, tudja, de nem mozdul. Ne dobd a csikket a tengerbe, hé! Késő. Közelebb lép, inog a vékony lábain, mint egy vízimadár, tétován felnéz. Utálsz? Rézszeg, nem is láttam még így. Adok neki egy puszit, nem csináltam ilyet tizenöt éve. Holnap már úgysem működik majd ez az egész. Gyere, menjünk vissza egy utolsó körre, reggel azt mondjuk, tengeri betegség. ■ ■ ■

■ **Vonnák Diána** (1990): városantropológus, prózát és esszéket ír, jelenleg egy kötetben dolgozik. Ukránból és angolból fordít, illetve az Asymptote világirodalmi portál magyar irodalmi szerkesztője.

Semmi ünnep

Nem lesz itt semmiféle ünnep.
Nem lesz túlevelű erdőknek kékje,
korhadt és száradt, törött faágak
között csak lapuló, riadt szarvasok.

Tonnákat nyom majd minden éjszaka,
a havasesőt többé nem issza be a föld,
*a sötét tonnákat nyom
s te a hegyen állsz.*

Alaktalan leszel,
baljós tekintettel
új prédára vársz,
nem gondolok rád.

De ma mintha még lázam volna,
még lovakról és áradásokról álmodom,
és folyó vagyok, tiszta vizű,
nem sodrok magammal elhullott állatot.

Mintha még hinnék benned,
hogy nem ma ér utol a kíméletlenség,
érj hozzám, súgd meg a kivágott fák nevét,
hozzám, az érintés legyen kinyilatkoztatás.

Hevesi Judit: 1990-ben született Hódmezővásárhelyen, a Corvina Kiadó szerkesztője. 2015-ben *Hálátlanok búcsúja*, 2017-ben *Holnap ne gyere* címmel jelentek meg verseskötetei a Magvető Kiadónál.

„AZ ELYNYOMOTTAK MŰVÉSZETE”

Tanulmányom témája a közösségi részvételen alapuló művészet, célzottabban pedig az, hogy a társadalmilag érzékeny alkotói gyakorlatoknak milyen hatása van a bevont és érintett csoportokra. Az írást négy részre osztom: az elsőben a közösségi művészet előzményeit és kialakulásának előfeltételeit vizsgálom, a másodikban több olyan nemzetközi projekttel kívánok foglalkozni, amelyek a témát különböző szemszögekből ábrázolják, a harmadik részben a hazai viszonyokat vizsgálom, míg a negyedik a saját tapasztalatok kifejtésére és összegzésre szolgál.

1. Közösség és művészet

Paulo Freire, brazil oktatási szakember, aktivista és filozófus 1967-ben publikálta legismertebb művét, *Pedagogia do Oprimido* (Az elnyomottak pedagógiája) címen. Freire a tanulmányt erős gyakorlati alapokra helyezte; hazájában felnőttnevelőként kezdte, többek között saját módszerekkel oktatott analfabétáknak írást és olvasást, de maga a mű is erős társadalmi érzékenységre vall, az újmarxista irány mellett teret enged többek között XXIII. János pápa gondolatainak is. *Az elnyomottak pedagógiája* alapvetése szerint a társadalom jelentős hányada magában hordozza az őket elnyomók vágyait és céljait, ezért képtelenek kilépni az elnyomott szerepéből. Freire meglátása szerint ezeknek a csoportoknak először tudatosítaniuk kell magukban a társadalmi szerepüket, majd el kell sajátítaniuk a kritikai gondolkodásmódot, hogy „öntudatra ébredjenek” és meg tudják változtatni a saját társadalmi státuszukat.

A sokszínű, újító hangnemben megírt kötet azóta klasszikussá, a kritikai gondolkodás fejlesztésének, a progresszív oktatási módszerek alkalmazásának kulcskönyvévé vált. A 2000-es, angol nyelvű kiadás előszava szerint addig több mint 750.000 példányban kiadott mű rengeteg gondolkodóra és alkotóra volt hatással. A dél-afrikai apartheid elleni harcok során például underground módszerekkel terjesztették a kötetet, mintegy szamizdatként. Ahogy Sixto Rodriguez zenéje kulturális, úgy Freire műve elméleti támaszt nyújtott a jogaikért harcolóknak.

A legkézenfekvőbb kapcsolat mégis egyértelműen Augusto Boal munkásságán keresztül mutatkozik meg. A brazil színházi szakember Freire módszereit és gondolatait a maga szakterületére ültette át és hasznosította gyakorlatban, meglepő eredményekkel. Az 1968-ban hatalomra került diktatúrát követően Boal *Az elnyomottak pedagógiája* segítségével fejlesztette ki sajátos színházi módszereit, melyeket rendszeresen alkalmazott az akkor még általa vezetett Sao Paulói Teatro ARENA-ban. Ezért letartóztatták, megkínnozták, száműzetésre kényszerült. Boal máig virágzó és folytonos referenciaként szolgáló színházi mozgalmanak nem meglepő módon *Theatre of the oppressed*, azaz *Az elnyomottak színháza* a neve.

„Mindannyian színészek vagyunk: állampolgárnak lenni annyit jelent, hogy nem elégszünk meg azszal, hogy társadalomban élünk, hanem megváltoztatjuk azt.”

Ebből az idézetből is látszik, Boal hogyan tekint a színházra, mint eszközre. Az általunk is ismert módszereinek nem a történetmesélés a céljuk, hanem a résztvevők gondolkodási struktúrájának megváltoztatása. A gyakorlatokban három közös pont van: az interaktív részvétel, a tanulási folyamat és a kritikai gondolkodás erősítése. A cél tehát egyértelmű: társadalmi változások elérése.

A legismertebb módszer a Fórum Színház:

A színdarabot profi színészek, vagy legalábbis a módszert már ismerő amatőrök kezdik meg, egy – többnyire – társadalmilag hátrányos helyzetű csoport előtt. Az első jelenet minden esetben a nézőközönség egy közös problémájára reflektál, a főszereplő, vagy főszereplők olyan helyzetbe kerülnek, amelyben elnyomottak lesznek egy elnyomó erővel szemben. Ezt a konfliktust a főszereplők maguktól képtelenek megoldani. Ekkor a színpadra érkezik egy moderátor (joker), aki arra kéri a közönséget, hogy helyezék bele magukat a történetbe, és gondolkodjanak el azon, hogyan tudnák megoldani a problémát. A jelenetet újrjátsszák, de ezúttal „stop” felkiáltással bárki megállíthatja a darabot, és a főszereplő színész helyébe léphet, hogy bemutassa, szerinte hogyan viselkedjen máshogy a helyzet feloldása érdekében. A többi résztvevőnek alkalmazkodnia kell az új szereplő javaslataihoz, miközben a moderátor koordinál. A cselekmény mellett így a nézők és az alkotók folyamatosan újabb és újabb megoldásokat vitatnak meg és próbálnak ki. Boal véleménye szerint, ha belehelyezzük magunkat a történetbe, később, mikor a való életben is hasonló helyzetben találjuk magukat, eredményesebben oldhatjuk meg azt.

Boal számos más módszert is megalkotott. A *Lát-hatatlan színház* alkalmazása során a „színészek” olyan helyzetet játszanak el köztereken, melyek a járókelőkből reakciót igyekeznek kiváltani, a *Törvényalkotó színház* módszerével a közemberek és a Sao Paoló-i törvényhozás közti kommunikációt tette gördülékenyebbé, ugyanakkor a mozgalom közvetlen akciókat, demonstrációkat, aktivista megmozdulásokat is áttemelt a munkamódszerei közé. A cél azonban mindig egységes maradt: a társadalmi érzékenység fejlesztése, az elnyomottak felszabadítása.

Boal munkásságának hatása megkérdőjelezhetetlen, módszerei mára a színházi nevelési programok alapját képezik, bevett művészetpedagógia eszközök, ugyanakkor a Fórum Színház módszerét civil szervezetek is alkalmazzák az aktivistáik képességeinek fejlesztése során. Az International Theatre of the Oppressed Organisation folyamatosan tart képzéseket, de ismeretek a bécsi Fórum Színház fesztiválok is.

Mi az a közösségi művészet?

Augusto Boal a közösségi művészet egyik előfutárának tekinthető. Bár a magát nem képzőművészként definiáló alkotó még az irányzat megjelenése előtt megkezdte társadalmilag elkötelezett munkásságát, projektjei minden szempontból megfelelnek a részvétel alapú művészet irányelveinek.

A londoni Tate Modern honlapján található művészeti szakkifejezések adattára:

„A közösségi művészet olyan művészi tevékenység, amely egy közösségi környezetre alapoz, e közösséggel folytatott interakció vagy párbeszéd jellemzi, és gyakran professzionális művészek bevonásával olyan em-

Augusto Boal (középen) munka közben, 1975 – forrás: <https://www.eldiario.es>

berekkel működik együtt, akik egyébként nem folytatnának művészeti tevékenységet”

(„Community art is artistic activity that is based in a community setting, characterised by interaction or dialogue with the community and often involving a professional artist collaborating with people who may not otherwise engage in the arts.”)

Theisz Angéla *Művészet a közösségfejlesztésben* című írása a *SZÍN – Közösségi Művelődés* nevű folyóirat 14. évfolyamának 2. számában:

„Olyan esemény, illetve akció, melyben a laikusok (nem művészek) bevonásával közös alkotás folyamán művészeti produktum jön létre. Célja a kulturális közösség létrehozása, az egymásba vetett bizalom megerősítése, a közösségben rejlő teremtő erő felszínre hozása, a tevékenység megtapasztalása.”

A két leírás gyakorlatilag megegyezik. A téma klasszikusa, Claire Bishop *A szociális fordulat: a kollaboráció és elégedetlenei* című írása bár konkrét definícióval nem szolgál, mégis a két korábbi fogalom motívumai köré épül: külsősök (nem művészek) bevonása, közösségépítés, a résztvevők társadalmi érzékenységének megerősítése. (Bár a Tate Modern konkrét definíciója az utolsó elemre nem tér ki, a fogalmat részletesebben is taglalja, és ott már megjelenik a társadalmi felelősségvállalás fogalma is: „...community art was seen as a way of giving a voice to society’s disenfranchised”.)

Claire Bishop tanulmánya részletesen foglalkozik azzal az esztétikai paradigmaváltással is, amelyre szükség volt ahhoz, hogy a közösségi művészet módszereit a kortárs képzőművészet is a magáénak vallhassa. Ennek a váltásnak azonban nem a történetét vagy esz-

mei eredetét kutatja, hanem arra keresi a választ, hogy szükséges-e, vagy lehetséges-e elengednünk azokat a beidegződéseinket, amelyek alapján egy művet esztétikailag megítélünk. Ennek oka nyilvánvaló: a korábbi fogalom-meghatározásokból is látszik, hogy a közösségi művészetnek többnyire nem az eladható, laikusnak is tetsző, „hagyományos művészeti értékkel” bíró művek létrehozása, hanem maga a folyamat, a közösségi erő fejlesztése és a társadalmi érzékenyítés a célja.

Véleményem szerint ezt két művészeti irányzat alapozhatta meg: egyfelől szükség volt hozzá a konceptuális művészet formától való elszakadására, másfelől az akciófestészet gyakorlatára, amely módszertanában a munkafolyamatokra összpontosított. Míg a konceptuális alkotóktól megtanulhattuk azt, hogy egy művészeti munkánál nem feltétlenül a külső esztétikai érték a mérvadó, addig Jackson Pollockék mozgalmának megvolt az a következménye, hogy a későbbiekben a művészeti tevékenységben nagyobb szerepet tulajdonítottak a művek mögötti (műhely)munkára. Persze ezek az irányvonalak nem jöhettek volna létre a klasszikus avantgárd nélkül, így nem véletlen, hogy Claire Bishop is úgy hivatkozik a közösségi művészetre („a társadalmi együttműködésen alapuló munkákra”), mint a „ma avantgárdjára”.

Fontos azonban kiemelni, hogy az esztétikai érték mellőzése látszólagos, valójában nem célja a közösségi művészetnek. Amennyiben a hagyományos művészeti szépségidea elősegíti a projektet, az is eszközévé válhat. Ezen a ponton ismét Brazíliába kanyarodunk vissza, hisz a legjobb példa erre a jelenségre a *Waste Land* nevű 2010-es dokumentumfilm és a mögötte lévő mun-

Vik Muniz (jobbra), az egyik készülő mű és a portrén szereplő gyűjtőgető – forrás: <http://www.wastelandmovie.com>

kafolyamat: *Vik Muniz*, New Yorkban élő képzőművész és fotográfus visszatér hazájába, hogy egy Rio de Janeiro külvárosában, Jardim Gramachóban található szeméttelen művészettörténeti ábrázolások különböző szerepeiben jelenítse meg az ott élő és gyűjtögető közösség tagjait, őket is bevonva az alkotásba. Vik Muniz először a szeméttelen élőkről készített fényképeket, majd egy műterem hatalmas, teljesen üres, vízszintes felületére vetítette ki azokat, hogy aztán a gyűjtögetők segítségével a környéken összeszedett, újrahasznosítandó hulladékból mozaikszerűen rakják ki a portrékat. A hatalmas installációkról készült fotókat később elárverezték, az így befolyt összeggel pedig a képek szereplőit és a szeméttelen élő közösség tagjait segítették. Bár akár még azt is mondhatnánk, hogy a művek már-már a giccs határát súrolják, az esztétikum és a könnyen érthető referenciák miatt a képek magasabb áron keltek el, így a projekt eredeti célja – a résztvevők anyagi megsegítése – valójában hatványozódott a művek esztétikai tartalmának köszönhetően. Vik Muniz tehát egy hátrányos helyzetben lévő csoportot vont be a projektbe, segítve nekik, valamint a műveket megismerők társadalmi érzékenységét is növelte azáltal, hogy felhívta figyelmüket az adott közösség helyzetére.

Felületesen szemlélve a közösségi művészet összekeverhető lenne a művészetterápiával, hisz a két fogalomban vannak közös vetületek: egyfelől a művek inkább jelképesek, a megalkotásukban látni a hasznukat és nem a végeredményükben, másfelől egy adott problémára próbálnak megoldást találni. Mégsem párosítható a két fogalom, hisz míg a művészetterápiával elsősorban belső, lelki problémákon tudunk segíteni, addig a közösségi művészet társadalmi változások előidézésére törekszik. Az egyik „belülről”, míg a másik „kívülről” hat a résztvevőkre.

2. Nemzetközi projektek

A közösségi művészet fogalma bár első látásra viszonylag könnyen behatárolhatónak tűnik, az idesorolható jelentős hazai és nemzetközi projektek átfogó bemutatása szinte lehetetlen feladat. Ennek oka nyilvánvaló: sokan és sokféleképpen vesznek részt közösségi művészeti tevékenységekben, különböző szinteken – ahogy a későbbiekben látni fogjuk, akár úgy is, hogy a definíciók bizonyos elemeinek nem felelnek meg. Mivel az általunk vizsgált projektek folyamatai és eseményei nehezen besorolhatóak egy meghatározott művészeti tevékenység körébe, a különböző halmazok sok átfedést eredményeznek. Hogy csak egy példát említsek: számos civil szervezet alkalmaz (tudatosan vagy sem) a műhelymunkája során közösségi művészeti módszereket és eszközöket, anélkül, hogy magukat képzőmű-

vészként definiálnák, míg neves alkotók csupán esz-közként folymodnak a bevonásban érintett embercsoportokhoz, gyakorlatilag kihasználva őket a saját művészeti ambíciójuk kiteljesítése érdekében.

Ennek a vonalnak a legismertebb példája talán *Santiago Sierra*, aki projektjeivel a háttérbeszorított, hátrányos helyzetű közösségekre kívánja felhívni figyelmet. Az egyik legismertebb akciójában (*160 centiméternyi vonal négy emberre tetoválva*, 2000) négy kábítószerfüggő prostituált hátára tetovált összefüggő vonalat, amiért cserébe heroinot adott nekik. Sierra tehát nem bevonta a projektjébe a hátrányos társadalmi státuszú csoportot, hanem – szó szerint – felületként használja őket. Ez természetesen nyílt provokáció, ami a művészet eszköztárának jogos része, de a kérdéseket fel kell tennünk: egy provokatív művészeti gesztus, ha témaként hátrányos helyzetű csoporttal foglalkozik, elég-e ahhoz, hogy társadalmilag hasznosnak ítéljünk meg? Lehetséges, hogy a spanyol művész projektje bármilyen pozitív hatással legyen az adott embercsoportra? Azon túl, hogy a mű konkrét javaslattal nem áll elő a probléma kezelésére, talán még a befogadó érzékenyítésére sem alkalmas. Bár Sierra sokoldalú alkotó, mégis, alapkonceptiója a következő: a hátrányos helyzetű embercsoportokat megalázó helyzetbe hozza, éhbérért végeztet el velük a társadalmi státuszukat szimbolizáló munkákat, és ezeket építi be a projektjeibe. Hogy egy másik példát említsek: bevándorló munkásokkal ásatott ki háromezer gödört (*3000 HUECOS DE 180x50x50 cm*, 2002), hogy bemutassa a helyzetüket, azáltal, hogy gyakorlatilag ugyanolyan robotmunkát végeztetett velük, mint amelyet ők korábban ugyanilyen feltételekkel, alamiznáért cserébe végeztek. Bár az ehhez hasonló projektek közvetlenül nem segítik a résztvevőket, az biztos, hogy a helyzetüket ábrázolva bemutatják a kizsákmányolás rendszerét, a kérdés azonban az, hogy szükségszerű-e bemutatni az elnyomást, és, ha igen, akkor a művész morális felelősségébe belefér-e az, hogy ő lépjen az elnyomó szerepébe. A válasz talán az, hogy amennyiben a projekt egyben nagyon komoly kritikát is megfogalmaz a művészet (sok esetben egy fals altruizmusba gyökerező) társadalmi beavatkozásaival kapcsolatban, ráadásul sikeresen láthatóvá is teszi az érintett csoportok valós marginalizáltságának mértékét, akkor igen.

Mivel a közösségi művészet az elmúlt időkben kiemelt helyet foglalt el a kortárs képzőművészet világában, sok egyéb híres művész is alkalmaz idesorolható módszereket. *Ai Weiwei Sunflower seeds* (Napraforgómagok, 2008-2013) című projektje érdekes példával szolgál. A százezer, porcelánból készült, kézzel festett napraforgómagból álló installáció elkészítése ezerhatszáz munkásnak nyújtott jól fizető jövedelmet. Itt, bár a résztvevők nem voltak egyenlő felek az alkotóval, Ai Weiwei mégis valós problémákra hívta fel a fi-

Ai Weiwei – So sorry, 2009 – forrás: <https://publicdelivery.org>

gyelmet, és az adott embercsoport helyzetén is változtatott, hiszen alkalmazottjai a projektet megelőző időszakban munkanélküliek voltak.

Ai Weiwei számos projektje foglalkozik a társadalom periferiájára szorultakkal. A 2007-es kasseli Documentára ezeregy kínai állampolgárt utaztatott el, olyan hátrányos helyzetű közösségek tagjai közül is, ahol a nők annyira sincsenek emberszámba véve, hogy saját nevet kapjanak – az ő utaztatásukat nem az útleveleik elkészíttetésével, hanem az ahhoz szükséges név kitalálásával kellett kezdeni. A művész a 2008-as szecsuaní földrengés áldozataival és a hozzátartozóik kálváriájával is foglalkozott: a természeti katasztrófa során a mai napig nem tudni, pontosan hány ember vesztette életét, de az bizonyos, hogy több tízezer holttestet találtak meg a romok alatt. Az amúgy is tragikus történet talán leggyomorforatóbb motívuma az, hogy az áldozatok között rengeteg gyermek volt, akik a földrengés ideje alatt iskolában voltak. A korrupció miatt kétes minőségű anyagokból felépített épületek kártyavárként omlottak össze, és a kínai kormány ahelyett, hogy beismerte volna a hibát, kendőzni próbálta a problémát, az elhalálozott gyermekek hivatalos számát a minimumra redukálta, az ez ellen fellépő szülői közösségeket pedig börtönnel fenyegette. Ai Weiwei nem csak az áldozatok összeírásában vett részt, de különböző projektekkel is kifejezte a véleményét, ami komoly visszhanggal járt. Ezért a hatóságok súlyosan megverték és lejáratták. Ennek okán később, mikor Münchenben nagyszabású installációt állított ki az esetre való figyelemfelkeltés érdekében (*So sorry*, 2009), a helyi orvosok a verésnek betudható agyi vérömlenyt diagnosztizáltak nála, amit azonnal meg is műtöttek. Az installáció egyébként ötezer-két-

száz élénk színű iskolai táskából állt, melyeken kínai írásjelekkel a következő szöveg volt olvasható: „Boldogan élt e földön hét évig”.

Claire Bishop a már korábban említett írásában az alkotói identitással is foglalkozik, állítása szerint a művészeknek le kell mondania a hagyományos autonóm szerepről, ha közösségi alapú művészetet kíván létrehozni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Bishop szövege 2006-ban jelent meg, mióta is rengeteg alkotó kezdett el a témával foglalkozni, úgy, hogy valószínűleg inkább a művészi megérzéseikre és az érintett téma specifikusságára, mintsem a konkrét definícióikra alapozták a projekteiket. A művészek alakítják a művészet elméletét, és nem fordítva.

A moralitás és a művészeti identitás kérdései a közösségi művek mögött meghúzódó elméleti viták és dialógusok alapelemei. Claire Bishop ezen a ponton Maria Lind gondolataira hívja fel a figyelmet, hisz a svéd kurátor két remek példát párosít a *From Studio to Situations: Contemporary Art and the Question of Context* című 2004-es tanulmánykötetben megjelent munkájában:

Az *Oda Projesi* (török, jelentése: szoba projekt) egy isztambuli kezdeményezés. A háromtagú alkotócsoport 1997 óta tevékenykedik egy adott lakóközösségben, foglalkozásokat tartanak, piknikeket, közös zenélést és egyéb eseményeket szerveznek, rendkívüli aktivitással. A csoport munkássága ismert a hagyományos esztétikai értékek mellőzéséről; tevékenységük célja párbeszéd kialakítása a közösség tagjai között, a művészetet sokkal inkább eszközként, mintsem célként használják.

Maria Lind *Thomas Hirschhorn* kasseli projektjét helyezi a másik oldalra. A *Bataille emlékmű* nevet vi-

selő 2002-es mű egy helyi közösséggel való együttműködés keretén belül valósult meg, melynek során a résztvevőkkel tévéstudiót, installációt és könyvtárat építettek. Lind szerint az alkotó továbbra is magát helyezte előtérbe, tehát a résztvevőket nem egyenrangú félként kezelte.

Míg egy ideális közösségi mű létrehozásában a résztvevők már a kezdetektől fogva alkotótársak, addig Hirschhorn esetében a kasseli közösség tagjai csupán a megvalósítási szakaszban vehettek részt, mint kivitelezők. Lind szerint ezen okból kifolyólag az Oda Projesi csoport munkája „jobb”. A nyitott kérdés per sze adott: a társadalmi változás, vagy az aktív részvétel és a bevonás a fontosabb?

Talán a megoldás az, hogy el kell választanunk egymástól a szociálisan érzékeny, és a közösségi részvételen alapuló művészetet. Nem várhatjuk el egy Ai Weiwei kaliberű alkotótól, hogy félretegye a nevével fémjelzett brandet, de azt igen, hogy morális szempontból jól használja fel. Claire Bishop elkövette azt a hibát, hogy bár nem mondja ki egyértelműen, mégis azt sugallja, hogy ezek a fogalmak szinonimák:

„A relációs gyakorlatok ezen kibővült terepe jelenleg számos név alatt fut: társadalmilag elkötelezett művészet (socially engaged art), közösségen alapuló művészet (community-based art), kísérleti közösségek (experimental communities), párbeszéd művészet (dialogic art), határ-művészet (littoral art), részvételen (participatory), beavatkozáson (interventionist), kutatáson alapuló (research-based) vagy kollaboratív művészet (collaborative art).”

Azért használtam a sugall szót, mert a szerző a későbbiekben mégis többes számban beszél a fogalmakról (gyakorlatokról). Ennek az instabilitásnak valószínűleg az oka az, hogy ezek a fogalmak csupán az elmúlt évtizedekben kerültek be a képzőművészet diskurzusaiba, tehát még alakulnak. Ha egyébként ismét a Tate Modern honlapját hívjuk segítségül, a socially engaged practice (szociálisan elkötelezett gyakorlat) kifejezést is könnyebb tisztázni:

„A szociálisan elkötelezett gyakorlat olyan kollaboratív művészeti tevékenységet ír körül, ami a közösségek tagjait a műmédiaként, illetve annak anyagaként vonja be a gyakorata részvételiségen alapuló együttműködésbe.” („Socially engaged practice describes art that is collaborative, often participatory and involves people as the medium or material of the work.”)

Ebbe a meghatározásba Ai Weiwei, Thomsan Hirschhorn és Santiago Sierra projektjei is beleillenek.

A korábban említett projekteket vizsgálva észrevehetjük, hogy a közösségi művészet vagy a szociálisan érzékeny művészeti gyakorlatok eszköztára nem behatárolható, hisz nem a végeredmény a lényegük, hanem a mögöttük rejlő folyamatok és következményiek. Éppen ezért még csak dokumentumként szolgál-

ló lenyomat sem szükséges ahhoz, hogy egy közösségi részvételen alapuló művet képzőművészetként ismerjük el. Ha visszakanyarodunk Augusto Boalhoz, akkor nyilvánvaló, hogy az általa inspirált Fórum Színház projektek jelentős részéről nem csak, hogy nem készült dokumentáció, de még az is lehetetlen küldetés lenne, hogy számon tartsuk az összes idevonatkozó eseményt.

Augusto Boalnak valószínűleg nagy szerepe van abban, hogy a színház és a közösségi művészet közti átfedés igen tágassá vált, de maga a színház, mint platform, amúgy is tökéletes részvételi forma, hiszen többnyire közösségi esemény, nem feltétlenül költséges, kreatív tevékenység és viszonylag könnyen bevonhatóak amatőrök, főként, ha a saját környezetükbe kell beleképzelniük magukat. Nem véletlen, hogy Nato Thompson *Living As Form: Socially Engaged Art From 1991-2011* című áttekintő munkája több ilyen projekttel is foglalkozik:

Paul Chan – Waiting for Godot in New Orleans (2007)

Paul Chan amerikai képzőművész egy évvel a Katrina hurrikán után látogatott el New Orleansba. Ennyi idő pontosan elég volt ahhoz, hogy a természeti katasztrófa szenzációértéke már lecsökkenjen, az áldozatok jelentős része azonban továbbra is a következményekkel küszködött. Chan az élelemre és egyéb segélycsomagokra váró embertömegekről asszociált a *Godot-ra várva* című Samuel Beckett klasszikusra. A színdarabot színházi emberek, művészek és az ott lakók bevonásával rendezték meg, a helyi viszonylatokra adaptálva a mű jeleneteit. Az eseményt négyszer ismételték meg különböző helyszíneken, de Chan nem elégedett meg ennyivel, a projekt keretén belül oktatási és közösségi programokat, színházi műhelyeket és egyéb eseményeket is szervezett, a helyiek megsegítése céljából.

Cornerstore Theatre Company – Los Illegals (2007)

Michael John Garcés kubai-amerikai színdarabíró hat hónapot töltött Hollywood azon jellegzetes pontjain, ahol illegális napszámosok gyülekeznek, munkára várva. A beszélgetések tapasztalataiból színdarabot írt *Los Illegals* címen, amit aztán a Cornerstore Theatre Company-vel kezdtek el feldolgozni, a napszámosok aktív bevonásával. A profi színészek mellett feltűnő autentikus amatőrök a háttérmunkálatokba is besegítettek, hisz a mű egy fiktív napszámos egy napját meséli el. A résztvevők közül többen nem csak átmeneti, de hosszabb távú munkát is kaptak, a színház tehát nem csak felhasználta, de aktívan be is vonta az érintetteket. A darab turnézott, az előadások mellett beszélgetéseket és egyéb eseményeket is tartottak, amelyek kapcsán az érintett csoport problémáira próbálták felhívni a figyelmet.

3. Hazai projektek

„A kreativitás fogalmát úgy értelmeztük, hogy a megadott struktúrán belül az egyéni invenció mindig mint közösségi teljesítmény csapódjon ki.

A vizualitás segített bennünket abban, hogy viszonyokat, rendszereket tegyünk átélhetővé, ugyanakkor 'ábraként' jelentek meg a különböző emberi kapcsolatstruktúrák.

A teljesítménykényszer vagy lehetetlen feladatokkal oldottuk fel, vagy úgy, hogy a produktumért az esztétikai felelősséget a közösség viselje.”

Ez az 1976-os *Erdély Miklós* idézet tökéletesen megfogalmazza azt a művészeti törekvést, amelyet az Erdély által vezetett *Indigo csoport* a magáénak tudhatott. A művészetre nem csak mint önkifejezési módszerre, de mint közösségépítő és kreativitásfejlesztő folyamatra is tekintettek. Az Erdély által vezetett kreativitási gyakorlatokat tekinthetjük a közösségi művészet egyik előzményének, hiszen a módszerek során az elkészült művek másodlagossá, míg a mögöttük rejlő folyamatok hatásai elsődlegessé váltak. A résztvevők többek között különböző módokon rajzoltak együtt, a filmkamera beavatkozásaira reagáltak, a test mozgásait új nézőpontokból közelítették meg, de a lényeg mindvégig ugyanaz volt: az önmaguknak és egymásnak adott reakciók szokásostól eltérő megközelítése.

A Hornyik Sándor és Szőke Annamária által szerkesztett *Kreativitási gyakorlatok, fafej, indigo* című kötet a gyakorlatok egy részét konkrét leírással is ellát-

ja. Jellegzetes példa lehet a „közvetett rajzolás” vagy a „tárgyanimáció”. Az első esetben a ceruzát vagy szívet tartó résztvevő a rajz megalkotásában csupán passzív szerepet tölt be, a többiek alkotják meg a képet a keze mozgásával, a második esetben eltérő, formailag valamiben mégis megegyező tárgyakat helyeznek egymás után, többnyire filmre rögzítve.

A kilencvenes évektől kezdve a magyar képzőművészetben viszonylag kevés részvétel alapú, közösségi művet találhatunk. A fennmaradt példák java olyan pályázatok kapcsán jött létre, melyek a public art fogalmának elterjedését támogatták. Ezek a köztéren megvalósuló, helyspecifikus munkák sokszor társadalmilag is elkötelezettek voltak. Bálint Mónika a *Részvétel és közösség – Részvételi művészeti gyakorlatok a magyarországi kortárs művészetben* című írásában több ilyen projektet is megemlít, köztük a kétezres évek elején megvalósult *Moszkva tér – Gravitáció* program keretén belül létrejött munkákat:

- *Beöthy Balázs* koldusokat kért meg arra, hogy pénzt osszanak járókelőknek.
- *Sugár János* élettörténeteket vásárolt. Egy a Moszkva téren (ma Széll Kálmán tér) elhelyezett lakócsóban várta a jelentkezőket, akik négyezer forintot kaphattak, ha tíz-tizenöt perc alatt elmeséltek egy történetet, melyek később közös kiadványban jelentek meg.
- A *Hints csoport* tagjai olyan megnyitőünnepséget szerveztek, amelynek az elemeit a hagyományos ételosztás szabályaival ötvözték; a hajléktalanok

Erdély Miklós (középen) munka közben – forrás: <http://offbiennale.tumblr.com>

a művészetkedvelőkkel, újságírókkal és járókelőkkel együtt álltak sorba az élelmiszer-csomagokért.

Fontos és említésre méltó projektjei vannak a *Murál Morál csoport*nak is, akik a közösségi falfestés hagyományait hozták be Magyarországra. A többnyire hátrányos helyzetű fiatalokkal foglalkozó szervezet közösségépítő foglalkozásokat tart, majd a bevont csoporttal közösen terveznek meg és hoznak létre murálokat, azaz nagy falfelületet betöltő, festett kompozíciókat. A szervezet 2007-ben kezdte meg a munkáját, miután az alapító, *Katona Kriszta* eltöltött három hetet Nicaraguában, ahol mélyebben is megismerhette a technikát.

A Kreatív Európa (a legnagyobb kulturális, kreatív és audiovizuális ágazatokkal foglalkozó Európai Unió pályázati forrás) támogatásával létrejött Collaborative Arts Partnership Programme (CAPP) keretein belül megvalósult projekteknek köszönhetően 2018. január 30. és március 18-a között a budapesti Ludwig Múzeumban több részvétel alapú művészettel foglalkozó pályakezdő és régóta aktív művész munkáját ismerhettük meg.

A CAPP pályázati úton választott ki hét projektet, melyek Magyarország különböző pontjain valósultak meg 2017-ben. A művészek eltérő háttérű közösségekkel működtek együtt, azzal a céllal, hogy mind a munkájukkal, mind pedig az abból létrejött disszeminációs kiállítással a képzőművészet társadalmi felelősségvállalásában betöltött szerepére és a hátrányos helyzetű érintettek problémáira hívják fel a figyelmet.

Arborétum

A *Zigurat project* egy 2013 óta aktív alkotói közösség, tevékenységük legfőbb célja a művészet különböző területei közötti párbeszéd lehetőségeinek megteremtése. Állításuk szerint az utóbbi évtizedekben a nemzedékek eltávolodtak egymástól, ezért az Arborétum projekt kapcsán csoportfoglalkozásokat tartottak a saját közösségük eltérő életkorú tagjainak. A résztvevők ugyan bevontak egy-egy külsős alkotót, ezt a tevékenységet mégis nehéz közösségi vagy szociálisan érzékeny művészetnek tartani, hiszen a munka végkimenetele, tehát a projekt összegzése csupán a Ludwig Múzeum kiállításán zajlott, ismereteim szerint nem vontak be más fiatal vagy idős alkotókat, a művészet területein kívül tevékenykedőket meg pláne nem.

Folytatjuk?

Gyenis Tibor projektje a hagyományos vidéki építészet és a kultúra iránt érdeklődők közötti kapcsolatot kívánta erősíteni. A művész önkéntesekkel és a *Gyüttment Fesztivál* látogatóival közösen épített fel egy vályog technikával készült házat, azaz közösségi teret, amelyben különböző jellegű foglalkozáso-

kat tartottak. A projekt a tradicionális tapasztalatokra és anyagokra összpontosított, valamint arra, hogy a résztvevők között tudás- és ötletcseré váljon meg.

Szeretek gazda lenni, az is szeretnék maradni

Erdődi Katalin kurátor és *Antje Schiffers* képzőművész közös projektje az elmúlt évek mezőgazdasági szférában betörténő változásaival foglalkozott. A munka alapja együttműködés volt: Antje Schiffers festményeket készített gazdáknak az általuk vezetett tanyáról vagy gazdaságról, amiért cserébe az érintettek dokumentarista jellegű videókat rögzítettek a saját munkájuk bemutatása céljából.

Meglátjuk!

A kiállítás egyik legeredetibb és legérzékenyebb projektje a vakok és gyengénlátók közösségével foglalkozott, a *Vakok Állami Intézetével* együttműködve. A művészek (többek között *Benczúr Emese* és *Tarr Hajnalka*) aktívan részt vettek az intézet mindennapjaiban, az érintettek által felvetett kérdésekre közvetlenül reagáltak. A projekt tapasztalata szerint a látásukban korlátozott embereknek nem a sérült mivoltuk, hanem az ebből következő elszigeteltség a legfőbb problémájuk. A tevékenység során a művészek azt tanulmányozták, hogy az érintett közösség milyen viszonyban áll a vizualitással, míg az intézet lakói a művészek munkájának háttérét ismerhették meg, hogy aztán közösen hozhassanak létre műveket.

Művészek az osztályteremben

A T-Tudok tudásmenedzsment és az Oktatókutatató Központ Zrt. azt a kérdést vetette fel, hogy hogyan lehetne jobban motiválni a diákokat osztálytermi közegben. A projekt során nyolc művész dolgozott együtt különböző korú gyerekekkel, tanórai keretek között. Ezek a foglalkozások bár szorosan nem kapcsolódtak a művészet témaköréhez, a diákok kreativitásának fejlesztését tűzték ki célul. A részprojektekől levont következtetés szerint a gyerekek sokkal motiváltabbak, ha az élményeikre és tapasztalataikra épülnek a foglalkozások.

Úszó ház

Zsin Bence munkája akár iskolapéldája is lehetne a részvétel alapú művészetnek. A projekt során értelmükben akadályozott fiatalokkal foglalkozott; a cél egy szimbolikus tárgy – egy ház – elkészítése volt. A munkába nem csak civil szervezeteket, de a helyieket és a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának oktatóit és hallgatóit is bevonta, így növelve a közösségek közti szolidaritást és kapcsolatot. Mivel személyes tapasztalatból tudom, hogy az értelmileg korlátozott gyerekekkel vagy felnőttekkel foglalkozó intézetek általában a környezetüktől elszigetelve működ-

A Magyar Kétfarkú Kutya Párt egyik reakciója a kormány menekültellenes kampányára – forrás: <http://vtszeged.hu>

nek, talán ezt érzem a projekt legerősebb elemének. Sokat számít, ha egy hátrányos helyzetű közösség tagjait a környezetükben élők személyesen is megismerik, mert ezáltal könnyedén bonthatják le az egymással szembeni előítéleteiket, és az így kialakult érzelmi köteléknek köszönhetően az adott csoportok lehetőséget kaphatnak arra, hogy a jövőben is ápolhassák a kapcsolatot. Az úszó ház ötlete a gyerekektől származott, de a tervezési és építési munkát sokrétű műhelymunka előzte meg, az otthon és a család fogalmára fókuszálva. A ház vízre engedése a projekt tetőpontja volt, az e köré szervezett eseményen természetesen a gyerekeken kívül a helyiek és a résztvevő művészek is megjelentek, közös főzéssel és beszélgetésekkel zárva a tevékenységet.

Sárkány Lee

Kolompár István Komló közelében nőtt fel, hátrányos helyzetű környezetben. Szabadidejében egy Sárkány Lee nevű képregény karakter történetét rajzolta és írta meg, azonban fiatal felnőttként öngyilkos lett. A *Gruppo Tökmag* Kolompár István képregényéről nevezte el a projektjét. A Belső Tűz Egyesület segítségével kutattak fel hasonló háttérű környékbeli fiatalokat, majd Sárkány Lee történetét feldolgozva először árnyjátékot, majd színi előadást tartottak. A huszonöt gyermekkel való együttműködés része volt egy közös murál megfestése is, amivel Kolompár István munkájának állítottak emléket.

Bár külön tanulmányt érdemelne a kérdés, hogy egy politikai pártot nevezhetünk-e művészeti csoportnak, a *Magyar Kétfarkú Kutya Párt* tevékenysége sokban emlékeztetethet minket a részvétel alapú művészeti projektekre. Sőt, a szervezet maga street art csoportként jött létre 2006-ban, úgy, hogy az addig ebből a szcénából itthon teljesen nélkülözött társadalmi felelősségvállalásra törekedett – akkor még csak – Szeged utcáin, a humor eszközével. A sokáig egyesületként működő szervezet mind a mai napig szociális kérdésekre hívja fel a figyelmet, közösséget teremt, és abszolút egyenrangú félként tekint nem csak a résztvevőkre, de a szimpatizánsokra is. A döntések demokratikusak, és a szervezet hiába működik viccpártként, a felszíni humor alatt komoly szándék húzódik meg; a 2018-as választásokra kapott százötvennégy-millió forintos összeget például a klasszikus értelemben vett kampánytevékenység helyett közügyekre költötték, buszjáratokra, közterek és játszóterek felújítására, külföldi, magyar nyelvű könyvtárra, természetesen egyedülként a választásokon induló politikai pártok közül.

Az MKKP rendszeresen szervez plakátakciókat. Ehhez a támogatók és szimpatizánsok segítségét kérik, akik kisebb tételekből rakják össze a projekt költségvetését, majd a kreatív folyamatban is részt vesznek. A szimpatizánsok országszerte alkalmazzák a négyzín-tétel szerinti festés technikáját, amivel a töredezett út és járdaszakaszokat szépítik meg. A híresebb akció-

ik mellett kisebb, akár lokális problémákkal is foglalkoznak: a józsefvárosi, hatalmas állami költségvetésből megvalósult, de teljesen használhatatlan buszmegállókat gyakorlatilag aprópénzből alakították át használhatóvá, rendszeresen újítanak fel köztéri padokat és a kormányzati érdekeket képviselő Magyar Hírlapnak is készítettek ironikus különszámot.

Az MKKP azért is jó példa, mert teljesen nyilvánvaló, hogy nincsen klasszikus értelemben vett művészeti ambíciója. Ha egy alkotónak – vagy alkotói csoportnak – nem is kell feltétlenül lemondania a „white cube” kontextusáról és a hagyományos művészeti ambícióról ahhoz, hogy társadalmilag érzékeny, részvételi alapú művek létrehozásán fáradozó alkotóvá válhasson, talán célként el kell engednie, hogy a későbbiekben csupán eszközként nyúljon hozzá, mint Ai Weiwei vagy Vik Muniz.

4. Gyakorlati tényezők – Összefoglalás

Az írásomból talán látszik, hogy a részvétel alapú művészet nem egy stabilan behatárolható terület. Ennek több oka is van: egyfelől sok elemből építkezik, másfelől viszonylag friss műfaj, harmadrészt a klasszikus művészeti értékeket a háttérbe szorítja, és olyanokat hoz előtérbe, amelyeket korábban többek között az társadalmi aktivizmus vallott magáénak. Véleményem szerint a közösségi vagy szociális érzékenységen alapuló művészet egyfajta kísérletezgetés, a változó művészet egy új hajtása, ami a jövőben remélhetőleg csak megerősödik. Számomra éppen ez a „bizonytalanság”, és a területek közötti átjárhatóság volt a legizgalmasabb motívum, mikor a témával foglalkozni kezdtem. 2015 októberében ismerkedtem meg egy nemzetközi csoporttal Macedóniában, és bár ekkor még elég halvány ismereteim voltak a közösségi művészetről, a tréning folyamán azt vettem észre, hogy a civil szervezeteknél tevékenykedő fiatalok sokszor úgy szerveznek részvételen alapú művészeti projekteket, hogy nem is ismerik ezt a fogalmat. A vendéglátó egyesület tagjai éppen utcai hulladékokból épült szobrok kiállítását készítették elő, a szobartársam hosszasan beszélt az általuk Szerbiában használt nem formális oktatási módszerekről, amelyek során gyakran a művészet legalapvetőbb eszközeit is alkalmazzák, egy török résztvevő pedig olyan tevékenységre hívott meg, ami során hazájuk tengerpartján kevert nemzetiségű csoportokban utcazenéltünk, hogy a bevételből egy közeli, hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozó intézetnek vásároljunk játékokat és némi édességet.

Felszabadító volt számomra a közeg, hisz ezek a szervezetek és ifjúsági munkások sok szempontból természetüknél fakadóan alkalmasabbak voltak ezekre a projektekre, mint a legtöbb képzőművész beállít-

tottságú fiatal, akikkel a későbbiekben együtt dolgoztam. Azóta négy hasonló jellegű tevékenységnek voltam főszervezője és koordinátora, több mint tíz projekten képviseltem a magyar partnerszervezetünket, és több más projekten vettem részt, mint szervező vagy tréner. A projektek nemzetköziesek, és egy művész-diák pénztárcájához mérve elképesztő költségvetéssel bírnak, tehát a szervezés a partnerekkel való egyeztetés mellett pályázással kezdődik. Mivel az általam megismert szervezetek szinte kivétel nélkül Erasmus+ ifjúsági cserékkel és tréningekkel foglalkoznak, az alapgondolatom az volt, hogy ebbe a pályázati kategóriába és projektformába próbálok meg részvétel alapú művészeti projektet létrehozni. Az egyik ifjúsági cserénket Zebegényben tartottuk, egy waldorfos diákokkal szervezett fesztivállal való együttműködésben. A neve *Share Your Culture – Balkans* volt, mivel balkán országok szervezeteit invitáltuk meg, a saját kultúrájuk megosztásának céljából. Itt egy formatervező (Győre Máté) segítségével a résztvevők egy részével közösségi teret építettünk, míg egy másik csoport közös zenei produkciót hozott létre, miközben néhány tapasztaltabb résztvevő közösségi foglalkozásokat tartott a fesztivál látogatóinak, a nem formális oktatási formák népszerűsítése céljából. A másik, szegedi projektünk neve *Art For Youth* volt, itt azt a cél tűztük ki magunk elé, hogy az általunk megismert, Erasmus+ projekteken dolgozó ifjúsági munkásoknak és néhány nem egyetemi környezetben dolgozó alkotónak adjunk át a közösségi művészetről és néhány más kortárs művészeti törekvéstről információkat, hogy aztán ők maguk ezekből ihletett köztéri részprojekteket hozzanak létre. Tanulmányom zárásában az ezekből a tevékenységekből levont személyes, szubjektív következtetések kapcsán szeretném összefoglalni az írásom lényegét.

A részvétel alapú művészetre tekinthetünk úgy, mint a közösségszervezés egy formájára. Gyakorlatilag bárki a részesévé válhat egy ilyen projektnek nemtől, kortól vagy hovatartozástól függetlenül. Bár a tevékenységek java a hátrányos helyzetű csoportokat célozza meg, ha más nem, a munkafolyamatok disszeminációs felületein már mindenképp az érzékenyítés a cél, legtöbbször azt a réteget szólítja meg, akik saját környezetükben nem feltétlenül találkozhatnak az adott kérdéskörökkel. Ezért fontosak az olyan események, mint a korábban említett Ludwig Múzeumban tartott kiállítás: nem csak a részvétel alapú művészet eszmeiségét terjesztik, de magukat a problémákat is szélesebb nyilvánosság elé tárják. Természetes, hogy ha egy alkotó kívülállóként érkezik egy csoporthoz, akkor morális felelősséggel tartozik az érintettek felé. Éppen ezért lehet fontos, hogy a közösségi művészet „alappilléreit” komolyan vegyünk. A definíciók, a tapasztalatok és a feldolgozott szövegek alapján véleményem szerint ezek a következők:

Egy adott közösséggel való együttműködés

Fontos, hogy ne az legyen az alkotói mentalitásunk, hogy odamegyünk egy adott csoporthoz, és megmondjuk nekik, hogy mi a problémájuk! A projekteket tehát alapos kutatói munkával kell kezdenünk, ami lehet hagyományos, de akár személyes jellegű is. Időt tölthetünk az adott csoporttal, meghallgathatjuk a történeteiket, élményeiket és problémáikat. Ha így teszünk, könnyebben juthatunk releváns következtésekre, ahogy láthattuk azt a *Meglátjuk!* projekt kapcsán is, ami a vakok és gyengénlátók helyzetével foglalkozott. Sajnos a Ludwig Múzeum kiállítása tökéletes ellenpéldával is szolgált: a *Művészek az osztályteremben* egyik részprojektje (*Egy képzeletbeli sportág mérkőzése – Erdei Krisztina, Szemző Zsófia*) az érdekes alap gondolat ellenére nem tudott megvalósulni, hisz az alkotók beszámolója alapján a gyerekeket nagyon nehezen tudták motiválni: sok olyan foglalkozás, amit előre sikeresnek ítélt meg, nem mozgatta meg a diákokat, így rövidesen időhiánnyal küzdöttek. A projekt tanulsága az alkotók szerint is az, hogy előzetesen jobban meg kell ismerniük az általuk vizsgált közösséget.

Mivel a mi projektjeink ifjúsági tevékenységek (első sorban tizenhét és huszonöt év közöttieknek), ezért olyan partnerszervezeteket választottunk, akik tapasztaltabbak nálunk ifjúsági kérdésekben, így minden résztvevő országot képviseltek a témában járatos szakemberek, hogy mi is tanulhassunk tőlük. Mivel a zebegényi projektünk a kulturális tudásmegosztásról szólt, célzottabban a balkán országokról, természetesen a magyar résztvevőkön kívül mindenki balkán országokból érkezett. A szegedi projektünk célja, ahogy korábban írtam, az ifjúsági munkások és művészek közötti együttműködés lehetőségeit vizsgálta, így minden országból érkeztek tapasztalt projekt-szervezők és művészek. A tevékenységeken résztvevő csoportoknak nem feltétlenül kell hátrányos helyzetűeknek lenniük, elég, ha egy közös problémájukra vagy általuk felvetett kérdésre reagálunk, hisz nincs olyan embercsoport, amelynek ne lenne megválaszolatlan kérdése. A fiatalsággal, a következő generációval pedig mindig érdemes foglalkozni, hisz az egyén tizen- és huszonévesen még bőven formálható pozitív irányba, így az érzékenyítésükkel – ha ez nagy valószínűséggel is hangozhat –, a jövőt alakítjuk.

Az érintettek egyenrangú félként való kezelése – alkotói identitás háttérbeszorítása

Ha már a szervezés fázisában egyenrangú félként tekintünk a résztvevőkre, az együttműködés sikeresebb lehet. Ehhez persze szükség van arra a „kényelemre”, amit számunkra az a tény nyújt, hogy mi nem ki-

fejezetten hátrányos helyzetű fiatalokkal foglalkoztunk. Mivel az autonóm művész háttérbeszorulásáról korábban már írtam, most ezt a kérdést inkább onnan közelíteném meg, hogy tapasztalatom szerint egyáltalán nem könnyű megtalálni azt a pontot, ahol be kell vonni az érintett közösséget. A résztvevők, főleg egy nemzetközi projekten, eltérő elvárásokkal állnak munkához. Van, aki egy néhány órás workshop után fel van háborodva, ha további kötelezettségek terhelik, mások pedig úgy érzik, hogy haszontalanul töltik az idejüket, ha pár óráig nem kapnak feladatot. Mivel a közösségi projektet szervező művész, akárhogy is nézzük, mindenképp irányítani fogja a tevékenységet (elvégre, ha az alkotó úgy dönt, hogy a közvetlen demokrácia elvei alapján hozzák meg a döntéseket, már az is az ő döntése volt), véleményem szerint, minden projekt előtt el kell gondolkodnunk azon, hogy mi az a pont, ameddig kompromisszumkészek vagyunk. Zsin Bence *Úszóháza* elvileg már a címében is a résztvevők törekvéseit tükrözi, hisz a projekt leírása alapján a gyerekek javaslata volt a ház, tehát az otthon, mint motívum. Az alkotó ötletekkel és irányokkal érkezett az adott közösséghez, nem kész tervvel.

Az Erasmus+ ifjúsági cserék egy visszatérő eleme hasznos lehet minden közösség-szervezési tevékenység-nél: minden projekt kezdetén tartunk egy foglalkozást, ahol a résztvevők a projekttel kapcsolatos elvárásaikat osztják meg, így a szervezők még a tevékenység ideje alatt is alakíthatnak a munkameneten, és a közösség tagjai azt is megtudhatják, hogy az ő igényeik a többiekéhez képest mennyire arányosak.

A társadalmi érzékenység növelése (mind a résztvevők, mind a projektet megismerők körében)

Ez talán a leginkább projektspecifikus pont, hisz a különböző hátrányos helyzetű közösségekkel szemben teljesen eltérő sztereotípiák léteznek, ráadásul maguk az előítéletek is különböznek társadalmi szinttől vagy akár élőhelytől is függően, a személyes tapasztalatokról nem is beszélve. A legtöbben úgy gondoljuk, hogy nincsenek előítéleteink, amik pedig mégis megvannak, azok jogosak. Ezeket természetesen nem könnyű leküzdölni, és kész recepttel sem szolgálhat senki.

Úgy gondolom, hogy sokat segíthetnek a disszeminációs kiállítások, a kiadványok és a közösségi médiában való megjelenés, habár ezekkel a módszerekkel többnyire épp azt a réteget szólíthatjuk meg, akik már alaptól nyitottak az általunk vizsgált problémára. A személyes tapasztalatom az, hogy a leghatásosabb eszköz a köztéri, személyes jelenlét lehet. A Szegeden tartott tevékenységünk legfontosabb napja az volt, amikor a résztvevők az általuk kitalált és szervezett részprojekteket vitelezték ki a város közterein.

A résztvevők felé azt az elvárást támasztottuk, hogy olyan projekteket szervezzenek, melyek a járókelőkkel való együttműködést tűzik ki célul. Az egyik csoport ismert művészettörténeti referenciákból rakott össze fiktív, kollázs jellegű emberi alakot az arra járó gyerekek segítségével, miközben informálták őket az általuk beillesztett részlet művészeti háttéréről, a második csoport közösségi festést szervezett, míg a harmadik csoport egy alkotói teret hozott létre, ahova bárki beléphetett beszélgetni és kedve szerint festeni, rajzolni. Rendkívül pozitív csalódás volt számomra az, hogy a helyiek nemcsak meg-megálltak a részprojektek mellett, hanem sokan akár hosszabb ideig is maradtak, lelkesen vettek részt az alkotói folyamatban.

A közösség tagjai közötti kapcsolat megerősítése, kreativitásuk fejlesztése

Az, hogy mennyire tudjuk megerősíteni egy projekt résztvevői között a személyes kapcsolatot, nagyban múlik a rendelkezésre álló időnkön. Ha esetleg épp ez a célunk, mindenképp célszerű életvitelszerűen együtt lennünk a résztvevőkkel, hisz a mindennapi praktikák közös gyakorlása során tanulunk meg a leginkább alkalmazkodni a másikhoz, így alakulhatnak ki mélyebb kapcsolatok. Az általunk szervezett tevékenységek általában kilenc-tíz naposak, ezt az időt gyakorlatilag a nap huszonnégy órájában együtt töltjük. Erre bár sok közösségi, részvételi alapú művészeti projektnek nincs lehetősége, szerintem azért is fontos, hogy teret engedjünk a közösség kreativitásának. Mivel a kreativitás gyakorlatilag több, egymáshoz látszólag nem illő motívum összefűzése, ezért nem várhatjuk

el, hogy egyik pillanatról a másikra történjen meg, főként olyan csoportokban nem, amelyek kevésbé gyakorlottak ebben a folyamatban. Valószínűleg a közös élmények gyarapításán kívül ez is az oka annak, hogy a korábban felsorolt projektek egy jelentős részében szerepelt rengeteg közös, látszólag projekten kívüli tevékenység, mint a közös főzések vagy beszélgetések. Ha a résztvevő kényelmesen érzi magát a közösségben és bizalommal kezeli a beavatkozó alkotót, könnyebben rávezethető a kreatív gondolkodásra.

A művészet eszközeinek alkalmazása és/vagy művészeti produktum létrehozása

Számomra, főleg a szegedi projektünk során, visszatérő probléma volt az is, hogy megértessem a résztvevőkkel, hogy mit is csinálunk. Az összesen húsz fiatallal megtartott eseményen voltak autodidakta és akadémiákon tanuló művészek, Erasmus+ projekteken tevékenykedő ifjúsági munkások, civil szervezetek önkéntesei és olyanok is, akik más területen tevékenykednek. Mivel a művészetet felsőoktatási keretek között megismerő résztvevők java már korábban is hallott hasonló jellegű művészeti tevékenységekről, az ő bevonásukkal nem volt probléma, de az autodidakta művészekkel kapcsolatban érdekes tapasztalatokra tettem szert: többször köszönt vissza a gondolat, hogy véleményük szerint a projektünkön nem engedünk teret a kreativitásuknak. Mikor konkrétan kérdeztünk rá arra, hogy ez alatt mit értenek, két dolog derült ki számomra: egyfelől ezek az alkotók egyfajta bizonyítási kényszert éreznek az akadémista társaikkal szemben, másfelől a kreativitás fogalma alatt

Fesztiválozók és a Share Your Culture – Balkans projekt néhány résztvevője a tevékenység során felépített közösségi térben – forrás: <https://cultural.com>

Bevont járókelők és az Art For Youth projekt néhány résztvevője Szegeden – forrás: <https://cultural.com>

egészen mást értenek. Az autodidakta művészek többsége, főleg a mi projektjeinken, hagyományos technikákat alkalmaz, mint például a festés vagy rajzolás, és gyakran folytonos önméltóság szerint teszik ezt, tehát jól bevett motívumokból alkotnak meg formailag változó kompozíciókat. Ez egyfajta kényelmet ad nekik, de ha kikerülnek a komfortzónából, elvesztik a magabiztosságukat, ezért kellemetlenül érzik magukat, így kevésbé is lesznek produktívak. Az autodidakta alkotóknak a szerzőiségről is nehéz volt lemondaniuk, a csoportos alkotói folyamatokba nem volt könnyű bevonni őket. Ez a probléma a civil szervezetektől érkezőknél nem állt fent. Mivel az NGO-k által szervezett tevékenységek közösségekre épülnek, és általában kerülnek a szerzőiséget, az ehhez a csoporthoz tartozó résztvevők rendkívül hamar megtalálták a maguk helyét a munkafolyamatokban, sőt, érdeklődéssel tekintettek arra a lehetőségre, hogy a saját, otthoni tevékenységüket is be lehetne illeszteni egy művészeti dialógusba. Ezek nyilván általánosítások és nem is lehetne azt mondani, hogy azok a résztvevők, akik nem az ifjúsági munka vagy a művészet területéről érkeztek, így vagy úgy illeszkedtek volna be a projektekbe, mégis, az általános tapasztalatom az volt, hogy a „külsősökkel” sokkal könnyebb volt együttműködni, mint például az autodidakta alkotókkal.

Bár ezeket a tapasztalatokat csak a projektet követően vontuk le, azt már előre sejtettük, hogy nem lesz feltétlenül egyszerű megértetni minden résztvevővel, hogy mit jelent például a közösségi művészet fogalma. Valószínűleg mindenki, aki foglalkozik a témával, megtapasztalta már azt, amikor egy laikusnak kell elmagyarázni az ehhez hasonló fogalmakat, így számos foglalkozást szerveztünk a cél elérése érdeké-

ben. Az előadások mellett művészeti fogalmakra építő társasjátékokat és a témához kapcsolódó filmvetítéseket is szerveztünk, de arra nem voltunk felkészülve, hogy a résztvevők egy részében egyfajta ellenállást kellett felfedeznünk a témával kapcsolatban. Tapasztalatom szerint ez egyfelől azért történhetett meg, mert az érintett résztvevők addig úgy gondolták, hogy ismerik a kortárs képzőművészet releváns irányait, másfelől azért, mert véleményük szerint a projektünk témájaként szolgáló részvétel alapú művészet fogalma egyfajta hazugság, hiszen képtelenek voltak elszakadni attól, hogy a végeredmény az ő esztétikai ízlésüknek megfelelően. Erre a helyzetre két megoldást látok: vagy biztosítani kell ezen résztvevőknek olyan foglalkozásokat, ahol „kiélhetik a kreativitásukat”, vagy nagyon alaposan, előzetesen kell informálni őket azzal kapcsolatban, hogy milyen elvárásokkal érkezzenek.

Ugyanez nem mondható el azokról a közösségekről, akiket magába a projekttevékenységbe vontunk be. A járókelők, mikor csatlakoztak hozzánk, nyilván nem kérték számon rajtunk a művészettörténeti referenciáinkat, örömmel vettek részt a közös festésben, kollázsalkotásban és szívesen beszélgettek a résztvevőkkel. A projekt részét képezte egy Szegeden tartott kiállítás is (az Alsóvárosi Kultúrházban), ahova viszont rendkívül kevés embert tudtunk elcsábítani, amiből megint csak azt a következtetést tudtuk levonni, hogy az ilyen jellegű projektek leginkább a köztéren működnek, ahol a résztvevők és a projektbe bevontak közvetlen kapcsolatba léphetnek egymással.

Mivel a szociálisan elkötelezett vagy a közösségen alapuló művészet mégiscsak a művészet egy-egy formája, joggal várhatjuk el az idevonatkozó projektek-től, hogy a végeredményünk művészeti produktum le-

gyen, vagy legalább alkalmazzák a művészet eszközeit. Mégis találok olyan projektet, ami látszólag nem felel meg ennek az elvárásnak. Még csak különösen mélyre sem kell ásni, hisz a korábban tárgyalt Claire Bishop szöveg is szolgál példával:

Carsten Höller – *The Baudouin Experiment: A Deliberate, Non-Fatalistic, Large-Scale Group Experiment in Deviation* (A Baudouin kísérlet: egy szándékos, nem-fatalista, nagyvolumenű csoportos elhajlási kísérlet) – 2001

Höller száz embert zárt össze huszonnégy órára a brüsszeli Atomium egyik ezüstgömbjében, úgy, hogy bár az alapvető szükségleteiket biztosította, a külvilággal nem léphettek kapcsolatba. Az eseményről dokumentáció nem készült, a résztvevők tehát nem csak, hogy nem használtak művészeti eszközöket, de maguk sem jelentek meg egy végleges műben.

E projekt kapcsán párhuzamot vonhatunk egy másik művel:

Phil Collins brit képzőművész 2004-es, *They shoot horses* című munkájában tánccmaratont szervezett Ramallahban élő tizenéveseknek, akik két egymást követő napon nyolc-nyolc órát táncoltak az elmúlt évtizedek legközönségesebb popslágereire. A projekt dokumentációjából ismert mű lett, ami jelenleg a Tate Modern gyűjteményének részét képezi.

Vajon mi Phil Collins művében a „művészeti eszköz”? A performansokat megidéző tánc, vagy a filmes dokumentáció? Mi alapján nevezhetnénk a brit alkotó munkáját közösségi műnek, ha nem készített volna alapos dokumentációt? Ha elfogadjuk a táncot, mint a művészet egy eszközét, akkor valószínűleg a kö-

zösségben betörténő egyéb, akár verbális változásokra is tekinthetünk ugyanígy, tehát Höller munkája kapcsán arra a következtetésre kell jussunk, hogy a részvétel alapú művészet esetében a közösségben lezajló változás nem csak az alkotó célja, de maga a művészeti produktum is.

Az olyan fogalmak tehát, mint a *részvétel alapú művészet*, a *közösségi művészet*, illetve a *szociálisan elkötelezett művészeti gyakorlatok* azon túl, hogy formáikat folytonos átalakulás jellemzi, nehezen meghatározhatóak is, hiszen magára a *művészet* fogalmára sincs egyetemesen elfogadott definíciónk, ráadásul ennek tartalma is folyamatosan alakul. Ennek ellenére a definiálás kísérlete mégis logikus szükséglet, mivel ezáltal jelölhetjük ki az általunk végrehajtott tevékenységek határait és céljait. Bár természetesen azt nem tudhatjuk, hogy a jövő teoretikusai hogyan tekintenek majd e területre, abban biztosak lehetünk, hogy az idesorolható tevékenységek és alkotások társadalmilag hasznosak, hiszen ez a deklarált céljuk is. Eképpen az általános, szociálisan egyre érzékenyebb művészeti diskurzusba nem csak, hogy beilleszkednek, de annak talán a legrelevánsabb kortárs irányát is alkotják. ■ ■ ■

Bódi Péter (1991, Miskolc): író, képzőművész, a CTRL+V egyesület elnökségi tagja. A közösség rendszeresen szervez nemzetközi projekteket és művésztelepeket a kortárs képzőművészet és a társadalmi aktivizmus témakörében. Idén jelenik meg a harmadik regénye a Kalligram Kiadó gondozásában.

HIVATKOZÁSOK

Könyvek:

- 1 Paolo Freire: *Pedagogy of the Oppressed* (2000), Continuum, New York
- 2 Hornyik Sándor, Szöke Annamária (szerk.): *Kreativitási gyakorlatok, fafej, indigo - Erdély Miklós művészetpedagógiai tevékenysége 1975–1986* (2007), Gondolat Kiadó, Budapest
- 3 Nato Thompson: *Living As Form: Socially Engaged Art From 1991–2011*, (2012), MIT Press, Cambridge, Massachusetts

Online elérhető hivatkozások:

- 1 Augusto Boal: *A színház nem esemény, hanem életmód!* (2009), ford: Lakos Anna <https://www.zaol.hu/kultura/augusto-boal-a-szinhaz-nem-esemeny-hanem-eletmod-1504233/>
- 2 Schwarcz Gyöngyi írása Augusto Boal Fórum színházi módszereiről: <http://www.temittennel.hu/forumsz.html>
- 3 A közösségi művészet fogalma a Tate Modern honlapján:

<http://www.tate.org.uk/art/art-terms/c/community-art>

- 4 Thiesz Angéla: *Művészet a közösségfejlesztésben*, SZÍN – Közösségi Művelődés, 14. évfolyam 2. szám:

http://epa.oszk.hu/01300/01306/00098/pdf/EPA01306_Szin_2009_14_02_aprilis_015-016.pdf

- 5 Claire Bishop: *A szociális fordulat – A kollaboráció és elégedetlenségei* (2006), Artforum, ford.: Somogyi Hajnalka

<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=531>

- 6 *A Waste Land* című film hivatalos honlapja:

<http://www.wastelandmovie.com/>

- 7 Santiago Sierra hivatalos honlapja:

<http://www.santiago-sierra.com>

- 8 Mucsi Emese: *160 centiméternyi vonal négy emberre tetoválva*, (2014), Artmagazin.hu:

http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/160-centimetryni_vonal_negy_emberre_tetovalva.2516.html?pageid=119

- 9 Nagy Mercédesz: *A mániákus kommunikátor – Ai Weiwei* (2011), Artmagazin.hu:

http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/amaniakus_kommunikator_ai_weiwei.1173.html

- 10 Erdély Miklós kreativitási gyakorlatai:

<http://www.artpool.hu/Erdely/kreativitas/gyakorlatok.html>

- 11 Bálint Mónika - *Részvétel és közösség Részvételi művészeti gyakorlatok a magyarországi kortárs művészetben*, Erdélyi Társadalom, 9. évfolyam 1–2. szám:

http://erdelyitarsadalom.ro/files/et17_18/etbbu-17_18-06.pdf

- 12 A Ludwig Múzeum *Közös ügyeink* című kiállításának leírása és alapadatai:

<https://www.ludwigmuseum.hu/kiallitas/kozosugyeink-egyuttmukodesen-alapulo-muveszeti-projektek>

EGY SZÍNÉSZ ÉLETE

Jó lenne, ha megtalálná olvasóit ez a kétkötetes szövegkiadás a szűkebb, a 19. századi irodalom- és színháztörténetírás iránt érdeklődő, szakmai közönségen túl is, mert igazán jelentős vállalkozásról van szó. A hazai szövegkiadások historiográfiájában mind tematikailag, mint módszertanilag újító jelentőségű munkát publikált ugyanis Szalisznyó Lilla, akinek ez az első, önállóan megjelent, komoly munkája.¹ Ezt talán akkor lehet a legjobban körülrírni, ha először azt határozzuk meg, mi *nem* jellemző a kötetekre. Először is: nem egy író, mondjuk a 19. századi irodalom történetében kanonizált alkotó leveleiről van szó. De nem is egy fontos színháztörténeti szerepet betöltő személy (színész vagy rendező) levélváltásairól. Persze Egressy Gábor jelentősége kétségbevonhatatlan: a 19. századi magyarországi színháztörténet egyik meghatározó figuráját tisztelhetjük benne, akinek ilyenformán persze kánonikus szerepe van a magyar színház történeti elbeszéléseiben. Sokrétű tevékenységének feltárása azonban – bár a szakirodalom nem nélkülözi a fontos alapvetéseket² – még sincs megnyugtatóan elvégezve, sem színészi teljesítményének, sem írásos életművének, sem szervezői munkájának nincs összefoglaló dokumentációja és korszerű értelmezése.³ A témával az utóbbi időben – hogy mondjak egy rögtönzött, de lényeges kutatástörténeti határpontot is: Kerényi Ferenc halála után – legelmélyültebben foglalkozó Szalisznyó Lilla azonban mégsem ezekhez a kánonikus szempontból hálásabb hiánypótlásokhoz látott hozzá, hanem egy kiadásra váró, igen értékes, Egressy Gáborról szóló PhD-értekezés megvédése után Egressy családi leveleit rendezte sajtó alá. Azaz nem egy – még oly fontos – személy köré épülő levéltanyagi kiadására vállalkozott, hanem egy család tagjainak egymással váltott leveleiben fedezte föl az izgalmas kutatási potenciált. Igaz, ez nem akármilyen család volt: a családfő a 19.

„Írjátok a mi tollatokra jön”.

Egressy Gábor családi levelezése (1844–1865). I–II. kötet.

Sajtó alá rendezte Szalisznyó Lilla. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. (Csokonai Könyvtár 19.)

század egyik legjelentősebb férfiszínésze, aki számos ponton kapcsolódott a korszak irodalmi és kulturális elitjéhez (erre csak egy aprócska adalék: lányának, Etelkének a keresztaja Fáy András volt). A döntés azt jelentette, hogy a kötet nem tartalmazza az összes, Egressy Gábertól származó és neki írott levelet (noha arra sem volt eddig példa, hogy ezt valaki kritikai kiadásban, betűhív pontossággal adta volna ki), hanem a színésznek a családtagjával folytatott levélváltásait, valamint a családtagoknak az egymáshoz írott missziliseit adta közre, néhány meghatározott periódusát mutatva meg ezzel a család mindennapjainak.

A levélváltások létrejötte természetesen attól függött, hogy mikor s mennyi időre voltak egymástól távol a családtagok. Hiszen az Egressy-család alapvetően szoros egységben élt, s csak néhány rendkívüli körülmény folytán állhatott elő az a helyzet, hogy a levél jelentette az egyetlen lehetséges kapcsolatot. Ez nyilván csak bizonyos – elsősorban a történelmi eseményekkel is összekapcsolódó – sajátos, családtörténeti periódust tesz láthatóvá. Ilyen volt Egressy részvétele az 1848–1849-es forradalomban, majd utána kényszerű részvétele a törökországi emigrációban, amely nem eredeti hivatásával, a színészettel függött össze, illetve említendőek azok az esetek, amikor éppen fellépési igényelték a családjától való távollétet: ez megtörtént már az 1840-es években is, de még inkább az 1850-es, 1860-as években, amikor vidéki vendéjátékokból kényszerült el tartani a családját, miután pesti színházi fellépését nem engedélyezték. Az

egyik fiú, Egressy Ákos itáliai tartózkodása bepillantást enged az olaszországi magyar légió mindennapjaiba, illetve abba, milyen módon s milyen rejtjelezéssel tudósíthatta szüleit ebből a helyzetből. Azaz összességében azt mondhatjuk, hogy éppen a pálya egyértelműen sikeres időszaka nem lehet dokumentálva a levelekben, hanem mindig valamiféle válság, diszharmonikus működés, váratlan helyzet volt a kényszerű levélbeli kapcsolattartás oka. Ilyenformán persze ezúttal is azzal a helyzettel kell szembenéznünk, amely a mentalitástörténetnek vagy éppen a mikrotörténetnek alapvető felismerése, s egyúttal régi módszertani dilemmája: a mindennapokat tükröző forrásanyagból éppen a normális (azaz a normák szerinti) mindennapokat nem látjuk. Pontosabban csak a rendkívüli helyzetekből tudunk visszakövetkeztetni a normál állapotra. Márpedig ez mindig magában hordozza a tévedés vagy a félreértelmezés lehetőségét.

Ám még így is rendkívül sok információt s máshonnan meg nem ismerhető adalékot tartalmaznak a levelek, amelyek szerencsére (és a kötetek sajtó alá rendezőjének dicséretére) rendkívül gondos kiadásban kerülhetnek most az olvasó elé. A Szalisznyó Lillától gondozott két kötet első darabja a levéltanyagi anyagot tartalmazza, míg a második teljes egészében a kommentárok számára van fönntartva (a lapszámosság viszont folyamatos a két kötet között). A jegyzetelés gondossága csak dicsérhető: a sajtó alá rendező körültekintően s nagy anyagismeret birtokában volt képes kontextualizálni a leveleket, teremtette meg a közölt anyag belső utalásrendszerét, összefogottan s mégis áttekinthetően kalauzolt el Egressy családjának belső viszonyaiban. S ami nem fért bele a levelek tematikájába, azt nagyrészt pótolni volt képes a levelekhez csatolt jegyzetekben. Röviden: kiváló munkát végzett. S hogy ez mennyire nem üres és mechanikus dicséret, rögtön hadd tegyem hozzá azt az egyetlen aprócska hibát, amelyet rögtön fölfedeztem az apparátusban. A sajtó alá rendező ugyanis nem jegyzetelte meg a „lábravaló” szót (100.), pedig ez nem magától értetődő terminus, jelentése gatyá. De

ennél több hiányt valóban nem sikerült találnom – noha ez persze nem jelenti azt, hogy több ponton nem érezheti úgy az irodalomtörténész olvasó, hogy a jegyzetek ne lennének még számos egyéb adalékkal vagy problémával bővíthetők.

Mielőtt azonban erre hoznék néhány példát, hadd szóljak a sajtó alá rendezői munka egyik bravúrjáról is. Szalisznyó Lillának sikerült több, a levelekben intertextuális utalásként működő idézetet is azonosítani, pedig ezek olyannyira belesimulnak a szövegbe, hogy egyáltalán nem ugranak ki az olvasó számára. Ezek a találatok azért is nagyon fontosak, mert azt mutathatják, mennyire természetesen voltak jelen bizonyos irodalmi művek Egressynek és családjának a tudatában; s míg egy színész esetében nem is csodálkozhatunk azon, hogy szépirodalmi művek, olykor kifejezetten drámák idézetei beépülnek saját, személyes kommunikációjába, annál érdekesebb, hogy ez a fajta utalás a többi családtag számára is természetes volt. Vagy azért, mert ők is éltek vele, vagy azért, mert értették, ha Egressy ezt az eszközt használta. A sajtó alá rendező így tudott azonosítani egy idézetet Vörösmarty *Fóti dalából* az 1848. július 26-i levélben (61. – az azonosítás: 641.), majd a törökországi emigráció időszakból, 1850. április 17-én a *Szózat*ból (102. – az azonosítás: 667.); illetve 1864. július 11-én Egressy Ákos a húgának írt levélbe szintén a *Szózat* két sorát szötte bele (582. – az azonosítás: 928.). Ám ezeken a – bizonyos mértékig – kézenfekvőnek tűnő példákön kívül az az igaz bravúr, hogy Szalisznyó Lilla felfigyelt arra: amikor Egressy Etelka „aranyos léányzó”-ként utal saját magára, voltaképpen Szigei József *Csizmadia mint kísértet* című népszínművéből idézett (az azonosítás: 793.). Az ilyen intertextuális utalásokban vezető helyen szereplő Vörösmarty pedig egyébként is fontos szerepet töltött be Egressy életében, s kettejük kapcsolatáról igen érdekes részleteket őriz a levelezés, amelyre majd érdemes lesz ki is térni a továbbiakban.

A levélanyagnak természetesen a színháztörténet oldaláról is kivételes forrásértéke van: mégiscsak a 19. század közepe legfontosabb férfiszíneszének tevékenységébe enged bete-

kintést. Az Egressy számára fontos szerepek felsorolása, a vidéki fellépések kronológiája és tapasztalatai mind kivételesen érdekes adalékok, ha az ember a színháztörténet iránti érdeklődésétől vezetettve lát az olvasáshoz. Annak pedig már akár tágabb érvényessége is lehet, miképpen mérlegeli Egressy az emigráció viszonyai között az újrakezdés lehetőségét: a nyelvváltást éppúgy, mint a teljes foglalkozáscserét. Amely egy színész esetében egyaránt igen gyötrelmes döntés lenne – ám ehhez már inkább 20. századi magyar színészsorsok idéződnek fel, akár az emigrációban új nyelven boldogulni kényszerülő színészekre (mint például Szabó Sándor), vagy éppen a politikai okokból a színpadtól időlegesen eltiltott művészekre gondolunk (mint például Timár József).

Timár József példája nem csak ezen a ponton sejlik föl az olvasóban. Egressy már az emigrációban (Belgrád, 1850. máj. 25.) arról elmélkedett egyszer, célszerű lenne-e neki egy esetleges (egyébként ekkor elmaradó) amnesztia esetén hazatérnie, s az ettől való húzódozását egy majdani megtorlástól való félelemmel indokolja: „Valjon nem a legkönnyebben találnának-e ürügyet engem befogatni az első alkalommal, mihelyt egy jelenetemet vagy beszédemet nagyon megtalálnák tapsolni?” (125.) Ez a sejtetem különösen sugallatos, ha Timár sorsához mérjük: őt azért tiltották el egy évre a színpadtól (pontosabban: ez volt az ürügye az eltiltásának), mert 1949 szilveszterén a Magyar Színházban mondta el Vörösmarty *Szózatát*, s az egyik sornál nyíltszíni taps tört ki a nézőtérre; ezért fegyelmi eljárás alá vonták, s eltávolították nemcsak a színházból, hanem az egész színészi szakmából, mondván „fasiszta” módon szavalta el a verset.⁴ A nézőtéri reakciók többféleképpen interpretálható jelenségek, s ebbe beleférhet az ezt előidéző (vagy erre okot adó) színész hatalmi-politikai elmarasztalása is. S noha ennek Egressy sem a saját pályáján nem volt szenvedő tanúja, sem példát nemigen láthatott rá, a későbbi időszak magyarországi színháztörténete már fel tudott mutatni ilyen esetet is; levelének tanúsága szerint pedig igen pontosan megsejtette ezt a vést jósló lehetőséget.

Fontos adatok szerezhetők a levelekből a vidéki színjátszás állapotáról, amikor Egressy az emigrációból való visszatérése után az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején a pénzükereset reményében amatőrökkel lépett föl különböző városokban. Tapasztalatai meglehetősen vegyesek voltak. Egy debreceni fellépése alkalmával például arról írt, hogy a *Lear király* előadásakor az egyik partnere, egyébként Prielle Kornélia Péter nevű testvére a sapkájába rejtett papírról akarta felolvasni a szerepét, s amikor így is belesült, akkor egyszerűen kirohant a színpadról (226.). Nem csoda, ha aztán Egressy már annak is örült, ha a vele együtt fellépő műkedvelők legalább stabil szövegtudással rendelkeznek. Mindazonáltal ezek a személyes tapasztalatok mégiscsak kamatoztak Egressy pályáján: hiszen ezekhez mértent tudta kialakítani saját tanári metódusát, amikor aztán 1865-ben, a frissen alapított színészképző intézmény, a Színészeti Tanoda tanáraként megpróbálta oktatni a színészmesterséget⁵ – bár éppen ez utóbbi időszakra a levelek nem tájékoztathatnak, hiszen ekkor nem volt funkciója a levélírásnak, Egressy nem volt távol a családjától.

Igen érdekes a családon belüli műveltségi szerkezetek eltérő mivoltára engedett bepillantás. Ezért is volt igen fontos a döntés, hogy Szalisznyó Lilla egy, a betűhűséget alapvető normaként követő kritikai kiadás mellett döntött, s nem egy olyan szövegkiadást célzott meg, amely lehetővé tette volna a szövegek kisebb-nagyobb stilizálását (a színházzal kapcsolatos népszerű szövegkiadások szokták alkalmazni ezt a megoldást).⁶ Éppen ez a módszertani megfontolás engedti láttatni a különbségeket a családon belül az írásos kommunikációban. A feleség, Szentpétery Zsuzsanna helyesírása, központozása, retorikája és persze leveleinek tematikája ugyanis jelentősen eltér az Egressy Gáborétól – s ez nem pusztán az alacsonyabb műveltség minősítésével írható (s írandó) le, hanem ez a női beállítódással és társadalmi szerepértelmezéssel erősen összefüggő jelenség, amely valóban *eltér*, s nem egyszerűen *elmarad* Egressy Gábor írásbeliségétől. Ez ráadásul akár kontrasztív módon is vizsgálható: mondjuk, Ercsey

Julianna és Arany János levelei mellé állítva, ahol szintén jelentős a differencia a feleség és a férj között (igaz, az Arany-család tagjainak egymás közötti s másokkal folytatott levelezése teljes körűen még nincs kiadva, ezért csak szórványos benyomásaink lehetnek ezekről a sajátosságokról). S ehhez képest lesz igazán beszédes, hogy például mennyire másnak tűnik Petőfi feleségének, Szendrey Júliának az írásbeliséghez való viszonya.⁷

Egy családi levelezés azért is lehet érdekes, mert lehetőséget ad pletykaszintű, s ezért máshol nem rögzített szóbeszéddek rögzítésére. Ez itt is előfordul. Csak egyetlen, történeti jelentőségű adalékot említve most erre: végre valahol leírva is megtalálja az ember a hírt, hogy a jeles politikus, gróf Batthyány Kázmér László József színész feleségével, De Caux Mímivel folytatott viszonyt, állítólag a férj tudtával – igaz, ebből végülis válóper lett (171. – a jegyzet: 704.) Az adat azért is érdekes, mert jól látszik, Batthyány Kázmér némileg rendezetlen magánélete már azelőtt is társasági beszédtéma lehetett, mielőtt elkezdett volna viszonyt folytatni a férjes Keglevich Augusztával, akivel aztán 1847-ben mind a ketten át is tértek reformátusnak, hogy az időközben Poroszországban elvált nő hozzámelessen új szeretőjéhez. Ezután egyébként Batthyány Kázmért és feleségét egy időre kiközösítette arisztokrata társaságuk.

Ha az ember irodalomtörténeti adatokat keres a levelezésben, akkor szintén több érdekes, továbbgondolásra érdemes adalékra bukkanhat. Egressy Gábor például 1848. augusztus 8-án feleségének Óbecséről így rögzítette a Petőfi körül kialakult közvélekedést: „Petőfinek is irtam a napokban. Ő igen sokat ártott magának egy pár utóbbi lépésével. Utamban mindenütt ellenségeivel találkoztam. Ő tőle azt várták, eddigi jelleme szerint, hogy most, midőn a’ dologra került, – a’ harcosok első sorában fogják látni. És én védeni sem igen tudtam.” (67.) Az, hogy Egressy is azonosult azzal a vélekedéssel, amely Petőfi költői pozícióját egyértelmű etikai és közéleti kötelességként fogta föl, nem meglepő, hiszen a jegyzetek is idézik azt a későbbi, 1848. december 6-i levelét,

ahol is ezt magának Petőfinek vetette a szemére (646.), még ha az itt emlegetett levele nem maradt is fenn (a jegyzetek: 646.). Maga ez az idézet sem ismeretlen, hiszen annak idején közölte jegyzetben a Petőfi-kritikai kiadás

egyik kötete.⁸ Ám most a vonatkozó részlet egész kontextusa hozzáférhetővé vált, s így mód van arra, hogy újragondoljuk ennek fényében Petőfi győtrő szereplehetőségeit, amelyekkel 1848 nyarán kényszerült először szembesülni, s amelyek végülis az újbóli katonává állás végzetes döntéséhez elvezettek. Ezek szerint ugyanis a sajtóban megjelenő, nyilvános támadások mellett (amelynek szerzői közt például egykori munkaadóját, Vahot Imrét is érdemes számontartani) a közvetlen baráti kör értetlenségét is érzekelni lehet. Hiszen ezen levélrészlet szerint Egressy sem gondolt mást, mint ez – a költői ént és gyakorló közéleti embert distancia nélkül azonosnak tekintő – morális kritika. Ennek a helyzetnek az elemzése még alighanem jócskán gazdagítható azokhoz a fontos megállapításokhoz képest is, amelyet Kerényi Ferenc helytállóan foglalt össze nagy Petőfi-monográfiájában.⁹

Egy másik figyelemre méltó adat Egressy 1854. június 6-i levelében olvasható. Eszerint az éppen Székesfehérvárott fellépő színész arra készült, hogy meglátogassa Vörösmartyt: „Pénteken pakolunk, Szombaton indulunk; de minthogy nekem Vörösmartyt beüzent ide Nyékről, hogy hazamenőben őt látogassuk meg: tehát édes, Szom-

baton alkalmasint nála maradunk, és csak Vasárnap estvére fogunk hazaérhetni.” (186.) Az 1853-ban Nyékre költöző Vörösmarty mindennapjairól meglehetősen keveset tudunk, a leginkább néhány későbbi emlékezés áll csak rendelkezésünkre (mint például a Boross Mihályé). Ez az egykorú, szinte mellékesen odavetett levélbeli adalék azért is érdekes, mert felhívja a figyelmet arra: talán nem stimmel valami Vörösmarty utolsó éveinek eddig ismert kronológiájával. Egressy Gábor egy visszaemlékezésben azt állította, 1851 vége felé látta újra Vörösmartyt, majd elkezd beszélni 1855-ös, közvetlenül a költő halála előtti, pesti találkozásukról. Tomori Anasztáz viszont azt állította, 1855 tavaszán látogatták Egressyvel Vörösmartyt Nyéken.¹⁰ Ez a hitelt érdemlő, egykorú levélbeli adat egyik emlékezéssel sem egyeztethető hézagtalanul. Pedig a komolyan vétele mellett szól, hogy Egressy ekkor a lányával, Etelkével együtt kereste föl Vörösmartyt, s így érthető lenne, hogy 1855-ben, Pesten – a színész emlékezése szerint – Vörösmarty miért üdvözölte éppen Egressy Etelkét utolsó, Egressy Gáborhoz intézett szavaival: hiszen nem is olyan régen találkozott vele. Szalisznyó Lilla jegyzetei nem térnek ki erre a megoldatlan kérdéskörre, bár majd egyszer érdemes lesz ezt is végiggondolni. Mint ahogy eljátszhatunk azzal a gondolattal is, hogy a Székesfehérváron éppen a *Lear király* címszerepét játszó Egressynek nem hozta-e szóba Vörösmarty saját, éppen az idő tájt befejezett fordítását, mert hisz Egressy értelemszerűen még nem ezt az átültetést használta, hanem Vajda Péter és Jakab István korábbi munkáját, azt, amelyet éppen a Vörösmarty-fordítás fog leváltani a színházi gyakorlatban...

Az értelmiségi-polgári viselkedéskultúra mellett a tárgyi világ megragadásához is számos értékes adalékot kapunk: amikor az esetleges Törökországba költözésről van szó, részletes listák születnek az eladandó (és megtartandó) ingóságokról. Általában is éppen a mindennapok, az életmód vizsgálatához kínál sokoldalú forrásanyagot ez a levelezés (számos más egyéb mellett), s mindezt egy pesti értelmiségi-színész család keretein be-

lül: azokról a tárgyakról és bútorok-ról, amelyek között az Egressy-család élete lezajlik, éppen egy ilyen határhelyzetben számíthatunk fontos, általánosításra is alkalmas információkra. Feltűnő, hogy Egressy számára egy valami van, amit sértetlenül meg kell őrizni: a könyvtára. S ennek az összetétele kapcsán is felbukkan figyelemre méltó irodalomtörténeti adat. A „Seidelmann élete” című könyvet (azaz Heinrich Theodor Röttscher: Seydelmann's Leben und Wirken. Berlin, Verlag von Alexander Ducker, 1845.) ugyanis úgy emlegeti 1850. május 30-án (130. – az azonosítás: 674.), mint amelyet Petőfitől kapott ajándékba – azaz Petőfi műveltségének vizsgálatához ezt a német nyelvű kötetet is feltétlenül hozzá kell számítanunk.¹¹

Érdeemes végül külön beszélni az egyik legizgalmasabb kérdésről: az 1840-es években a Vahot Imre szervezte (meg nem valósult) londoni turné problémájáról. 1843-ban, a pozsonyi országgyűlés alatt Vahot Imre szerződést kötött (Egressy Gábor és Egressy Béni társaságában) egy cigányzenekarral egy reménybeli közös külföldi turné reményében. Szalisznyó Lilla – nagyon helyesen – úgy oldotta meg az ezt említő levél (35–37.) megjegyzését, hogy a jegyzetek közé beiktatta a hagyatékban megtalált szerződést is (618–619.), s ezzel lehetőséget adott a kérdés tágasabb érvényességű elemzésére is. A szerződés Vahotot és a két Egressy-fívért „igazgató”-nak nevezte, s feladataikat nem írta pontosan

körül, illetve csak felügyeleti és irányítói munkát rendelt hozzájuk. A szerződésbe foglalt nevek mindazonáltal egy olyan műsorkoncepció irányába mutatnak, amelyben szavaltat és hangszeres cigányzene egymás mellett szerepelt volna (Egressy Gábor nevét egy korábbi, hasonló vállalkozás alkalmával szóba hozta a pozsonyi Hírnök, ott a „társaság titoknok”-ként szerepelt volna, ami egy kissé homályos megfogalmazás, míg Vahotnál alighanem már színészi képességei számítottak inkább). A Vahot-féle szerződés úgy értelmezhető, hogy a szavaltatokhoz kellett volna a korszak legjelentősebb férfiszínésze, Egressy Gábor, a zenéhez pedig a cigányzenészek (a Sárközy-testvérek és zenekaruk), s az ő irányításukra pedig a zeneszerző Egressy Béni, egyébként a színész Egressy testvére. A szerződés részletekbe menően szabályozta a megállapodást Vahot és a zenészek között (egészen odáig, hogy az utazásra készített magyaros fellépőruhát a cigányok majd megtarthatják), ám a turnéból mégsem lett semmi. Az egyébként homályban maradt, hogy a tervezett londoni fellépés alkalmával az óhatatlanul jelentkező nyelvi-kommunikációs problémákat hogyan hidalták volna át, azaz miképpen lehetett volna hatásos a magyar költészet Egressy Gábor előadásában, angol nyelvi környezetben (bár hozzá kell ehhez tenni, hogy mivel a szerződés egyáltalán nem beszél Egressy Gábor feladatkeréről, nem tudhatjuk, Vahot elképzelése szerint vajon milyen szerepet kapott volna a szavaltat ebben a műsor-

rendben, ha kapott volna egyáltalán). Egy azonban biztos: Vahot már 1843-ra kidolgozott tervvel rendelkezhetett a cigányzene menedzseléséről, s ebben Egressynek is volt szerepe. Igaz, ezekből a tervekből ekkor még nem lett semmi. Ám az irodalom és a cigányzene összepárosítása egy olyan koncepció felbukkanását mutatja, amely majd évtizedekkel később látszik megvalósulni, igaz, jelentős módosulásokkal: a Lisznyai Kálmán nevéhez hozzákapcsolódó dalidó-körutak az 1850-es évek végén, az 1860-as elején ezen tervekesei megvalósulásának látszanak.¹²

Talán ennyiből is látható, milyen rendkívül széles problémahalmazra nyílik rálátás Egressy Gábor családi levelezésének a kiadása révén. Nem csak színháztörténészek és irodalomtörténészek, hanem a magyar kultúra 19. századi helyzete iránt érdeklődők is számos ponton találhatnak benne kiaknázható forrásanyagot; a rendkívül gondos jegyzetelés, valamint a jól használható mutatók pedig csak növelik a kötetek használhatóságát. Nem csupán egy szakkönyvről van szó. Amivel indítottam ezt a recenziót, azzal is zárom: jó lenne, ha megtalálná olvasóit ez a kétkötetes szövegkiadás. ■ ■ ■

■ **Szilágyi Márton** (1965, Gyula): irodalomtörténész, az ELTE Bölcsészkarán a 18–19. századi tanszék vezetője. Legutóbbi kötete: *Mi vagyok én? – Arany János költészete* (Pesti Kalligram, 2017)

JEGYZETEK

1 Megemlíthető részvétele egy másik szövegkiadásban: Gyulay Lajos, *Hamuszín* könyv (1824. január 14. – 1824. augusztus 2.), sajtó alá rendezte Zentai Mária – Szalisznyó Lilla, a bevezetőt írta Szalisznyó Lilla, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2009.

2 Mindmáig a legterjedelmesebb kísérlet: Rakodczay Pál, Egressy Gábor és kora, 1–2. kötet, Bp., Singer és Wolfner, 1911. Feltétlenül említendő még: Egressy Gábor válogatott cikkei (1838–1848), válogatta, jegyeztelte és a tanulmányt írta Kerényi Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1980 (Színháztörténeti könyvtár 11).

3 Kerényi Ferenc hagyatékában fennmaradt egy töredékes anyaggyűjtés, amely egy, Egressyvel kapcsolatos, népszerű dokumentumkötet körvonalait rajzolja ki. Sajnos, ez azonban nem jutott el a teljes készütség állapotába.

4 Vö. Demeter Imre, *Köszönöm a tüzet... Tímár József élete*, Bp., Gondolat, 1971, 137–144.

5 Erről az időszakról bővebben Szalisznyó Lilla, Egressy Gábor színi tanodai tanársága és a magyar színészképzés hivatásosodása, *Itk*, 118. évf. (2014), 3. szám, 325–352.

6 Mint pl. A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig, válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Keré-

nyi Ferenc, fordította Kerényi Ferenc, *Törzsök Édua, Ziegler Vilmos*, Bp., Szépirodalmi, 1987 (Magyar Levelestár).

7 Ez utóbbit jól tükrözi verseinek frissen megjelent kritikai kiadása: Szendrey Júlia összes verse, sajtó alá rendezte, a kísérőtanulmányt, a jegyzeteket és az életrajzt írta Gyimesi Emese, Bp., Kortárs, 2018.

8 Petőfi Sándor levelezése, sajtó alá rendezte Kiss József – V. Nyilassy Vilma, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor Összes Művei VI.), 452. A forrás itt Waldapfel Eszter 1950-ben kiadott levélválogatása volt.

9 Kerényi Ferenc, Petőfi Sándor élete és költészete, Bp., Osiris, 2008 (Osiris monográfiák), 393.

10 A két emlékezés vonatkozó részletét lásd Lukácsy Sándor – Balassa László, *Vörösmarty Mihály 1800–1855*, Bp., Magvető, 1955, 465–466.

11 Arról, hogy Petőfi Röttscher könyvét feltétlenül mikor szerezte be, megemlékezik: Kerényi Ferenc i. m. 110. Ami újdonság, az az, hogy immár a könyv későbbi útját, az Egressynek való ajándékozást is bizonyítani tudjuk.

12 Vö. Szilágyi Márton, *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulmányai*, Bp., Argumentum, 2001 (Irodalomtörténeti füzetek 149.), 96–118.

Utóirat gyanánt

Nem válaszolnék Szilágyi Márton nekem címzett soraira, ha azok nem a Magvető Könyvkiadó által folytatott szövegkiadási gyakorlatot bírálnák és fogalmaznának meg vele kapcsolatban igen éles kritikát „szerény javaslatokba” csomagolva. Azért teszem meg mégis, hogy eloszlassak egy esetleges félreértést: a Magvető a Tények és Tanúk sorozat újraindítása óta minden esetben, amikor a szöveg természete megkívánja, alkalmaz lektort kötetei sajtó alá rendezése során. Számos kiváló történezt foglalkoztattunk eddig is, például Csorba Lászlót Szabad György életútinterjújának kiadásánál, Ungváry Krisztiánt Zimándi Pius köteténél és így tovább.

Kiadónk álláspontja a lektor feladataival kapcsolatban a következő. A lektor, ahogyan Szilágyi nagyon helyesen megfogalmazza, „hozzáértő, külső személy, aki képes más szemmel rápillantani a munkára, s ilyenformán segíthet kiküszöbölni a hibákat és észrevenni a hiányokat”; az ő dolga – röviden összefoglalva –, hogy a sajtó alá rendező, szerkesztő által végzett munka összességét szakmai szempontból ellenőrzi. Az viszont a kiadó jelenlegi gyakorlata alapján nem feladata, s nem is lehet feladata, amit Szilágyi a Király-napló kiadásánál hiányol: „...kellett volna egy megbízható, nagy korismerettel rendelkező, külső nézőpontot képviselő lektor (vagy akár több is), aki felül tudja vizsgálni azt, hogy a sajtó alá rendezők vajon körültekintően mérlegelték-e az egymásnak ellentmondó, ugyanarra az eseményre vagy személyre vonatkozó visszaemlékezéseket.” A sorozatban forrásokat adunk közre, s ahol mód van rá, hogy más, párhuzamos visszaemlékezések árnyalják a képet, ott ezeket is közöljük, hiszen kontrasztként valóban fontos jelezni ezeket az alternatívákat, amelyek azonban semmiképp sem tarthatnak számot az objektív igazság státuszára. Az utóbbi megállapítására (ha egyáltalán megállapítható) a kiadó nem tud és nem is kíván vállalkozni, ez a jövő történéseinek lehet a feladata. A lektornak nem dolga tehát, hogy felülbírálja a kortársak visszaemlékezéseit, ez azonban nem szabad hogy azt a benyomást keltse az olvasóban, hogy a sorozat kötetei szakmai kontroll nélkül látnak napvilágot.

Bár a Király-napló igen bőséges címnegyedében valóban nem jelöltünk meg lektort, a lektor adategyeztető, -ellenőrző funkcióját ellátó személy azonban közreműködött a szerkesztés során, de nem kívánta, hogy a nevét ily módon tüntessük fel: ez volt Agárdi Péter, a „megbízható, nagy korismerettel rendelkező, külső nézőpontot képviselő lektor”.

A Szilágyi Márton nekem címzett levelében foglalt egyéb megjegyzésekre – a kiadó alaposágáról, a szerző ismeretségi köréről, a költségek megfelelő beosztásáról stb. – nem gondolnám, hogy reflektálnom kellene. Mindazonáltal hasznosnak találom ezt a vitát, mert két dolog bizonyosan leszűrhető belőle: az egyik, hogy a Király-napló kiadása nagyon sok szempontból fontos lépés volt, a másik, hogy lényeges tisztázni a szakmai preferenciákat, és helyes, ha tudjuk, mit várjunk a lektorainktól – és mit ne.

